

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU (GENEL KAMU HUKUKU)
ANABİLİM DALI

HAKLI SAVAŞ ve İNSANCIL HUKUK

Yüksek Lisans Tezi

Hasan Serdar HOŞ

Ankara-2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU (GENEL KAMU HUKUKU)
ANABİLİM DALI

HAKLI SAVAŞ ve İNSANCIL HUKUK

Yüksek Lisans Tezi

Hasan Serdar HOŞ

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Anıl ÇEÇEN

Ankara-2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU (GENEL KAMU HUKUKU)
ANABİLİM DALI

HAKLI SAVAŞ ve İNSANCIL HUKUK

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Anıl ÇEÇEN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi.....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim (...../...../20...).

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

.....

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

İÇİNDEKİLER	İ
KISALTMALAR	V
TABLolar	HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.
GİRİŞ	1
BÖLÜM I	
HAKLI SAVAŞ KURAMI'NIN TARİHSEL GELİŞİMİ VE ORTAYA ÇIKAN PRENSİPLER	15
A- Haklı Savaş Kuramı'nın Tarihsel Gelişimi	15
1- IUS Ad Bellum- IUS İn Bello Ayrımı	16
2- Yunan Geleneği ve Roma Hukuku	17
3- Dinlerin Ortaya Çıkışı ve Kurama Etkileri	26
i. Yahudilik	26
ii. Hristiyanlık	29
iii. Müslümanlık	37
4- Orta Çağ Döneminde Haklı Savaş Kuramı	40
i. Kilise Hukuku	40
Skolastik Düşünce	45
ii. Şövalyelik Kanunnamesi	49
5- Modern Dönemde Haklı Savaş Kuramı	53
i. Gerçekçiler	54
ii. Legalistler	62
iii. Hümanistler-Reformcular	71
5. Günümüzde Haklı Savaş Düşüncesi	78
B- Tarihsel Süreç Sonucunda Ortaya Çıkan Prensipler	84
1. Ius ad Bellum	85

i. Haklı Neden	85
ii. Meşru Otorite	86
iii. Meşru Amaç	87
iv. Uygunluk	87
v. Son Çare	88
vi. Başarı İhtimali	88
2. Ius in Bello	89
a. Ayrım Gözetme (Savaşan-Sivil Ayrımı)	89
b. Orantılılık	92

BÖLÜM II

İNSANCIL HUKUK, SAVAŞ VE KUVVET KULLANIMININ SINIRLANDIRILMASI	95
A. İnsancıl Hukuk	95
1. İnsancıl Hukuk Düşüncesinin Doğuşu ve Kızılhaç Komitesi'nin Kuruluşu	99
2. Kanunlaştırma Çabaları, Sözleşmelerin Ortaya Çıkışı ve Uygulanması	100
3. Lahey ve Cenevre Hukukları	103
i. Lahey Hukuku	103
ii. Cenevre Hukuku	104
B. Savaş ve Silahlı Çatışma	105
Kuvvete Başvurma Hakkının Sınırlandırılması ve Yasaklanması	109
1. Milletler Cemiyeti Misakı	109
2. Lokarno Andlaşması	112
3. Kellogg-Briand Paktı	113
4. Birleşmiş Milletler Anlaşması	115
C. Silahlı Çatışmaların Sınıflandırılması	118
1. Uluslararası Silahlı Çatışmalar	119
2. Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmalar	120

3. Uluslararasılaşmış Silahlı Çatışmalar	122
4. Uluslararası Terörizm.....	123
5. Müdahaleler.....	125

BÖLÜM III

HAKLI SAVAŞ KURAMININ İNSANCIL HUKUK BOYUTU 135

A. Sivillerin korunması	136
B. Sivil, Savaşan Ve Hukuk Dışı Savaşan Ayrımı	138
C. Meşru Hedefe İlişkin Sınırlamalar	141
D. Tarafların Saldırıya İlişkin Yükümlülükleri.....	143
1. Saldırıda Bulunan Tarafın Yükümlülükleri.....	144
i. Sadece Askeri Hedefe Saldırma Yükümlülüğü	144
a. Hedefin Askeri Hedef Teşkil Ettiğinden Emin Olma Yükümlülüğü	144
b. Sivil Halka Verilebilecek Zararları En Aza İndirgeme Yükümlülüğü	146
Zararın Aşırı Olma Olasılığı Durumunda Saldırıdan Vazgeçme Yükümlülüğü	146
ii. Orantılılık İlkesine Saygı Gösterme	146
iii. Ayrım Gözetmeyen Saldırı Yasağı.....	147
2. Saldırıya Uğrayan Devletin Yükümlülükleri.....	148
3. Savaşan Tarafların Kullandıkları Silahlara İlişkin Sınırlamalar.....	149
i. Biyolojik Silahlar	149
ii. Kimyasal Silahlar.....	149
iii. Nükleer Silahlar	150
iv. Kara Mayınları.....	150
E. İşgal Eden Devletin Egemenliğindeki Sivillerin Korunması Ve Ciddi İhlal.....	151
1. Yaşam Hakkı	153
2. İşkence Ve Kötü Muamele Yasağı	153

3. Yargılama Güvenceleri.....	155
F. Sivil Statünün Sağladığı Korumanın Kaybedilmesi.....	156
1. Mutlak Kayıp-Düşmanca Eyleme Doğrudan Katılma.....	156
2. Kısmen Mahrumiyet-Milli Ve Askeri Güvenliğe Zarar Verici Eylemler.....	157
3. Olası Zararlar	157
SONUÇ	159
ÖZET	164
SUMMARY.....	166
KAYNAKÇA	168

KISALTMALAR

A.B.D	Amerika Birleşik Devletleri
A.g.e.	Adı geçen eser
Bknz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
Ed.	Editör
E.T.	Erişim Tarihi
FDN	<i>Nikaragua</i> Demokratik Gücü
ICISS	Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu
M.C.	Milletler Cemiyeti
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
NATO	Kuzey Atlantik Andlaşması Örgütü
UKHK-ICRC	Uluslararası Kıızıl Haç Komitesi
vb.	ve bunun gibi
vol.	Volume

TABLULAR DİZİNİ

Sayfa No:

Tablo 1: Haklı Savaş Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi.....	16
Tablo 2: Haklı Savaş Düşüncesinin Dayanakları Olan Üç Ana Gelenek.....	54
Tablo 3: Üç Ana Gelenek Bağlamında İlkelerin Yansıması	94

*“Şimdi başka bir yüzyıldan ya da başka bir ulustan geliyormuş gibi kendini tecrit etmek mümkün değildir. İnsan zorla tarafsız kalamaz. Savaş ile ilgili normal ve insancıl bir görüşe sahip olabilmek için tek bir olasılık vardır: savaşın farkında olmak ve savaşı, kendileri asla cepheye bulunmamış savaş çığırtkanlarından dinlememek. Bunun dışındaki her şey kendini kandırmak, kendini aldatmak, soyut şeylerle kendini uyuşturmamak ve kendinden geçmek anlamına gelir.”**

GİRİŞ

Savaş, insan doğasında var olan bir hakikat mi yoksa insanların sonradan deneyim yoluyla meydana getirdiğı bir gerçeklik mi? Bir başka deyimle savaşın var olduğu bir dünyaya mı doğduk yoksa savaşın var edildiğı bir dünyaya mı? Cevap olarak savaşın var olduğu bir dünyaya doğduğumuzu kabul edecek olursak savaş, doğa kanunları gibi kabul etmemiz gereken zorunlu bir olgu olarak karşımıza çıkacaktır (Suyun 100 C derecede kaynaması gibi). Savaşın bizim deneyimlerimiz sonucu ortaya çıktığını kabul edersek de bu zorunlu kabul durumu ortadan kalkacaktır. Bu zorunluluğun ortadan kalkması savaşın baştan var olduğu kabulünü de ortadan kaldırdığı için savaşın varlığını tehlikeye atacaktır¹. Sorunun cevabını ararken savaşı tarihsel süreç içerisinde ele alma gerekliliğı ortaya çıkmaktadır.

Savaşın tarihsel süreç içerisinde kökenlerini bulmaya çalışacak olursak binlerce yıl öncesine gitmemiz gerekecektir. Büyük bir olasılıkla savaş ilk olarak

* Stefan Zweig’in “Clarissa” adlı eserinden.

¹ Atilla Erdemli, “Savaş ve aydınlanma”, **Felsefelogos**, yıl:2, sayı:8, Ekim 1999, Bulut Yayınevi, İstanbul, s.51.

avcı toplulukların ihtiyaçları olan silahlara sahip olduğu ve bu sahiplikle birlikte bir nedene dayanan saldırma anında ortaya çıkacaktır. Fakat neolitik öneme (M.Ö. 8000-4000) rastlayan bu çıkarımlar az sayıda kişinin düzenlediği baskın ve pusular haricinde, büyük insan toplulukları arasında çatışmaya varacak nitelikte olmayan saldırıları kapsamaktadır. Dolayısıyla bu dönemde ufak çatışmaların olduğu kabul edilebilir ama bunların savaş niteliği yoktur. İlk olarak avcı toplumla savaş arasında kurulabilecek bağa Sümerlerin tarih sahnesine çıktığı M.Ö. 3000 yıllarında rastlanmaktadır. Genel kabul gören görüşe göre savaş, yerleşik yaşama geçişin başladığı bu dönemde avcı-toplayıcı insan grupları ile yerleşik insan grupları arasında ortaya çıkmıştır. Dünyanın o tarihsel dönemde birbirinden bağımsız medeniyetlere sahip olduğu düşünülürse, söz konusu gelişmeler dünyanın farklı yerlerinde farklı tarihlerde ortaya çıkmıştır. Artan nüfusa paralel olarak Avrupa, Kuzey Mezopotamya ve Çin'de yerleşik hayata geçen köylülerin ürettiklerini ve kendilerini korumak amacıyla hendek ve surlar yaptığı arkeolojik kazılarla ortaya çıkmaktadır. Sümerlerle başlayan yazılı tarihe bakılacak olunursa, savaşa dair ilk ve en önemli belgeler, kralların halklarına önderlik edişini gösteren Ur Sancağı (M.Ö.2500) ve Lagaş Akbabaları Anıtı (M.Ö. 2460) olarak ortaya çıkmaktadır. İlk duvar kaplaması, ikincisi ise kireçtaşı bir anıt olan bu yapıtlara göre askerlerin belli bir disiplin içerisinde ve bağlılık bilinciyle düzenli olarak başka bir güce şiddet uyguladıkları anlaşılmaktadır². Söz konusu tasvirlerde bir hiyerarşi ve belli bir gruba

² Christon ARCHER, John R. FERRİS, Holger H. HERWİG, Timoth H.E. TRAVERS, **Dünya Savaş Tarihi**, ev. Cem Demirkan, İstanbul, Tümm zamanlar Yayıncılık, 2006, s. 9-10.

karşı yönlendirilmiş toplu şiddetin varlığı görülmektedir. Bunlar da savaşın basit saiklerle ilk ortaya çıkışı ve ilk tasviri olarak düşünülebilir.

Savaşın ortaya çıkışından günümüze kadar gelişme sürecine bakıldığında insanlık tarihiyle savaşın tarihi paralel olarak ilerlemektedir. Resmi tarih kitaplarına veya herhangi bir dünya tarihi kitabına da bakıldığında insanlık tarihinin savaş tarihiyle özdeşleştirilmiş olarak anlatıldığını görmekteyiz. İnsanlık tarihini de insanın toplumsal bir varlık olarak ortaya çıkmasından başlatabiliriz. Çünkü İnsan toplum içinde yaşamakla insan değeri kazanmıştır³. İnsanlık tarihini yazının bulunduğu döneme kadar götürecek olursak, ilk yazılı belge kabul edilen Gılgamış Destanı'nda da savaş konusu üzerinde durulduğunu görebiliriz⁴. Yukarıda değinilen medeniyetlerin yazıdan başka özellikleri de hüküm sürdükleri dönemdeki diğer devletlerden farklı olarak gelişmiştir. Bunlar;

- Devlet fikrinin tohumlarının atılmış olması,
- Düzenli bir ordu teşkilatının oluşturulması,
- Hukuk fikrinin gelişmeye başlaması,
- Çeşitli sanat eserlerinin varlığı

Tarih sahnesine yeni çıkan gelişmiş medeniyetlerin sosyal gelişimlerinin temellerinden birisini yukarıda görüldüğü üzere ordu teşkilatlanması

³ Selahattin Keyman, **Hukuka Giriş**, Ankara, Yetkin Yayınları, 4. Baskı, 2010, s. 21.

⁴ N.K.Sandars, "Gılgamış", çev. Nice Damar, Avesta, İstanbul, 2001, s.69'dan aktaran Dr. Yavuz Ercil, "*Düşünceden Hayatın İçine Kültürel Olgu Olarak Savaş*", **Savaş-Farklı Disiplinlerde Yeni Yaklaşımlar**, der.: Haldun Yalçınkaya, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2010, s. 247.

oluşturmaktadır⁵. Ordu teşkilatının önemi, güvenlik sağlanmasının yanında devlet için yapılacak işlerin bir disiplin ve hiyerarşi içinde gerçekleştirilmesinin zorunlu olmasından kaynaklanmaktadır. Ordu sadece savaşçı güç olmasından öte halkın önemli bir kesimini oluşturmaktaydı. Ordunun görev kapsamı sadece başka devletlerin ordularıyla savaşmakla sınırlı olarak görülmemekte devlet içinde bazı durumlarda emniyetin ve asayişin sağlanması görevleri de orduya bırakılmıştı. Söz konusu dönemde insan toplulukları devlet düzenine geçmeye başlamış ve hukuk kavramıyla ilişki kurmuşlardır. Artık insanların yaşadıkları toplumda devletin hukukla bağlı kılınması durumu ortaya çıkmıştır⁶.

Antikçağ mitolojik düşüncesi, evrenin “*Khaos*”tan yaratılışını karşıtların ilişkisine bağlar ve bunu savaş üzerinden kurar. Hesiodos’un anlatımıyla Tanrılar katındaki savaşın ortaya çıkışıyla zaman tanrısı “*Kronos*”un doğumunun eş zamana gelişi tesadüften öte bir şeydir⁷. Hesiodos “*İşler ve Günler*” adlı eserinde dünyada iki türlü kavga olduğunu belirtmektedir. Bunun bir tarafı olan “*kötü kavgayı*” yerilmeye değer bir kör dövüşü olarak tanımlarken bu dövüşü üretim ve çalışmaktan uzak bir kavga olarak niteler. Diğer taraftaysa “*iyi kavga*” yani övülmeye değer kavga vardır. Bu kavga başkalarının emeğine göz dikmemek, kendi emeğiyle üretmek, çalışmak ve kendi ürünleriyle gereksinimi karşılamak üzerine bir kavgadır⁸.

⁵ Ercil, a.g.e., s. 247.

⁶ Anıl Çeçen, **İnsan Hakları**, Ankara, Savaş Yayınları, Ekim 2000, s 274

⁷ “**Hesiodos: Tanrıların Doğuşu-İşler ve Günler**”, Çev: Sebahattin Eyüboğlu, Azra Erhat, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1977, s.106-134’ten aktaran Erdemli, a.g.e. 52.

⁸ Çetin Veysal, **Savaşın Felsefesi**, İstanbul, Etik Yayınları, Ekim 2006, s. 88.

Bu gibi temel düşüncelerin Batı'nın savaş hakkındaki genel düşüncesine de yansıdığı belirtilebilir. Bu bakış açısında savaşa dualist (ikici) bir bakış açısının varlığını ve buna ek olarak savaşın insanın tarih sahnesine çıktığından beri var olduğu düşüncesini görebiliriz.

Tarihsel süreçte savaşın manevi tarafı çok değişikliğe uğramazken maddi yönünün yani biçimlerinin fazlasıyla değiştiğini görmekteyiz. Manevi unsurlar (moral değerler vb.) çok fazla değişikliğe uğramazken, şiddet kullanımındaki yöntemler veya şekiller teknolojinin de gelişmesiyle büyük farklılıklar yaratmıştır. Buradan çıkarabileceğimiz sonuçsa savaşın yıllar içinde değişen maddi unsurlarının da insanla birlikte evrimleştiğidir⁹.

Modern Batı'nın genel olarak savaş algısı Herakleitos'un betimlediğine benzer biçimde zamanın var olduğundan bu yana savaşın da var olduğu düşüncesi üzerine temellendirilen bir savaş kavramının varlığına işaret eder. Herakleitos'un savaşı evrene egemen olan bir güç olarak ortaya çıkarması ve evrensel döngüyü savaşa bağlaması da savaşın Antikçağ'da ne denli önemli bir kavram olarak algılandığını göstermektedir. Herakleitos'a göre "*savaş her şeyin kralı, her şeyin babasıdır*¹⁰." Bu temel görüş savaşı evrensel bir ilke haline getirmiştir. Herakleitos'un bu görüşü savaşı bir nevi tanrılar katına çıkararak yaşamın koşullarının savaş tarafından belirlendiğini ileri sürmüştür. O dönemde savaşın insan yaşamına getirdiklerinin ve götürdüklerinin doğal karşılanması gerektiğini belirtir

⁹ Erdemli a.g.e., s. 52.

¹⁰ Freidrich Ueberweg, **Grundriss der Geschichte der Philosophie-Die Philosophie des Altertums-** Berlin, Verlegt bei E.S.Mittler und Sohn, 1926, s. 54'den aktaran Erdemli, a.g.e., s 53.

düşüncelerin ağır bastığını söylemek yerinde olacaktır. Sonuç olarak o döneme hakim olan diyalektik düşünceye göre Oluş'u savaşa ve karşıtlıklara dayanmadan açıklamak imkansız olacaktır. Sonraki filozoflar ise Oluş'u savaşa dayandırma düşüncesinden ayrılacak, zaman ve koşullara dayandırdıkları savaşı başka bir alana taşıyarak toplumsallık içerisinde ele alacaklardır¹¹. Ahmet Taner Kışlalı'nın da bu düşünceye paralel olarak belirttiği üzere siyasal düşünce tarihi, (ki bu çoğunlukla çatışma ve savaşım tarihidir) iki zıt düşünce etrafında şekillenmektedir. Bu iki zıt düşünce; insanların doğuştan "kötü" (T.Hobbes) olduklarına inananlarla, insanların "iyi" yada "kötü" (J.J.Rousseau) olmalarının koşullara bağlı olduğuna inananlardır¹². Buradan yapılabilecek çıkarsamaysa ya insanların doğuştan kötü ve bünyesinde şiddetli bir savaşım güdüsünü taşıdığı ya da insanların doğasında şiddetli bir savaşımın olmadığı fakat düzenin bu şiddetli savaşıma insanları zorladığı sonuçlarıdır. Bu konudaki bir başka görüşse Karl Marx'ın insan doğası varsayımını reddeden görüşüdür. Marx bireyin bilincini de kapsayacak şekilde her şeyin yaşamın maddi koşulları etrafında şekillendiğini ileri sürmüştür. Marx'ın insanı ele alışının en özgün tarafı insanı tamamen toplumsallık potasında eritmesidir. Marx'a göre insanın gerçek doğası toplumsal ilişkiler bütünüdür. Marx bazı biyolojik olgular dahil edilmemesi kaydıyla bireysel olarak insan doğası diye bir şey olmadığını ileri sürer. Marx, bir toplulukta ya da belli bir dönemde yaşayan insanlar için geçerli olan hatta evrensel olan bir durumun başka yer ve zamanda geçerli olmayabileceğini belirtmektedir. Marx, bir insanın yaptığı bütün davranışların toplumsal bir eylem

¹¹ Erdemli, a.g.e. s. 54.

¹² Ahmet Taner Kışlalı, **Siyasal Sistemler-Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, Ankara, İmge Kitabevi, 8.baskı, Ekim 2010,s. 34.

sonucu olduğunu ileri sürerek farklı bir bakış açısıyla insanı ele almaktadır. Bu çıkarımı da en bilindik aforizmalarından birisi olan “*insanların varlığını belirleyen onların bilinci değildir, tam tersine toplumsal bir varlık oluşları onların bilincini belirler.*” diyerek açıklar. Bunlara ek olarak Marx, insan yaşamını devam ettirmek için araçlarını kendisi üretir ve bu üretim insanı hayvanlardan ayıran etkin üretici bir varlık haline getirir demektir¹³. İnsan hayvanlardan farklı üretici bir varlık olarak savaşı üretmeye devam etmiş ve bir taraftan bireysel olarak insan yaşamını sona erdirirken diğer taraftan savaşı toplumsallaştırarak insan yaşamını devam ettirmek için bir araç olarak kullanmıştır. O zaman başta sorduğumuz soruya verilen tarihsel iki yanıtı göre, Batı düşüncesi savaşın var olduğu bir dünyaya geldiğimizi ileri sürerken, buna karşı Marx savaşı koşullara dayalı olarak bizim var ettiğimiz düşüncesini ileri sürmektedir. Marx’ın yaklaşımı savaş konusunda daha temellendirilmiş somut gerçeklere dayanıyor görünmektedir. Cevabımız hangisi olursa olsun bir gerçek var ki, insanlık günümüzde de amaçlarına ulaşmak için savaş aracını etkin bir şekilde kullanmaya devam etmektedir.

Buradan bir başka soruya ulaşabiliriz; Savaş kavramı toplumlar arası ilişkilerde mevcut ve bireylere dayatılan sosyal bir kavram mı, yoksa bireylerin kendi benliklerinde saklayıp sosyalleştirdikleri bir dürtü müdür¹⁴?

Antik dönemde site devletleri söz konusuysen savaş daha farklı bir boyutta yaşanırken daha sonraki dönemlerde klasik devletler ortaya çıkmış ve savaş

¹³ Leslie Stevenson, **Yedi İnsan Doğası Kuramı**, Çev. Necla Arat, İstanbul, Say Yayınları, 2005, s. 72-75.

¹⁴ Ercil, a.g.e., s. 248.

toplumsallaşmıştır. Klasik devlet kendi sınırları içerisinde şiddet tekeline içselleştirmiş ve tekeline almıştır. Klasik devletlerarası ilişkiler ise geleneksel yöntemlerle yürütülmeye çalışılmıştır. Bu geleneksel yöntemler arasında en bilindik olanı savaştır ve devletlerarası sorunları çözme yolunda en çok başvurulan yöntem olmuştur. Ufak çaplı çatışmalar dışında kendi sınırları içerisinde şiddet yoluna başvurmayı tercih etmeyen devletler, diğer devletlerle aralarındaki sorunları ise şiddete dayanan bir yöntemle çözmeye çalışmışlardır. Yakınçağa baktığımızda savaşlar, meydan savaşı olarak gerçekleşirken özellikle 20. yüzyılda savaşın işlevinde meydana gelen değişimle birlikte savaşın kapsamı ve işlevi büyük ölçüde değişmiştir. 20. yüzyıl öncesindeki savaşlarda tarafların üniformalı güçleri karşılaşır ve savaşın meydana geldiği bölge dışındaki sivil unsurlar bu çatışmalardan etkilenmezdi. Fakat savaşta değişen kapsam ve işlevle birlikte “*topyekün savaş*” kavramı ortaya çıkmıştır. Topyekün savaş tanımında karşı tarafın sivil unsurlarını da içine alan bir toptan düşman ilan etme anlayışı bulunmaktadır. Bu anlayış günümüzde de terk edilmemiştir. Eski A.B.D Başkanı G.W. Bush özellikle 11 Eylül terör olaylarından sonra yaptığı resmi konuşmalarda İran, Irak, K.Kore vb. ülkeleri “*şer eksenli*” bağlamında değerlendirmiş ve bunlara karşı bir topyekün savaş çağrısı yapmıştır. Bu çağrıdan sonra meydana gelen Afganistan ve Irak operasyonları da göstermektedir ki artık savaş düşman ilan edilen karşı tarafın tüm unsurlarını yenilgiye uğratmak için hayatın her alanını kapsamaktadır. Savaş konusunda böyle bir düşünce devletlerin ölümcül bir mantık geliştirmesine yol açmış ve bu mantık çerçevesinde 20. Yüzyılda meydana gelen savaşlar yüzünden milyonlarca insan ölmüş, sakat kalmış ve dev ekonomilerin çökmesi gibi yıkıcı sonuçlar doğmuştur. Söz konusu topyekün savaş mantığı yaşanan bunca yıkıma rağmen bir kenara

bırakılmamış hatta devletlerin resmi savaş görüşü haline gelerek kurumsallaştırılmıştır¹⁵. Gordon Marshall topyekün savaşı; “*Sanayi toplumunun karakteristik özellikleri arasında yer alan, bir ülkenin toplumsal ve iktisadi kaynaklarının silahlı bir çatışma uğruna azami derecede seferber edilmesini kapsayan, genellikle sivil halkı ve ekonomiyi de düşmanın saldırılarına maruz bırakan bir savaş biçimi*” olarak tanımlamıştır¹⁶. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere topyekün savaş toplumun tüm katmanlarını içine alan bir savaş türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan sonraki süreçte de devletlerin askeri yapıları düşmanın tüm unsurlarını tehdit edecek şekilde yapılandırılmıştır. Bu yapılanma modern toplum yaratma düşüncesiyle kol kola ilerlemiştir. Çoğunlukla savaş, toplumların, ekonomilerin, egemenlik alanlarının gelişmesi ve genişlemesi amacı için bir araç olarak görülmeye başlanmıştır.

Sonuç olarak yukarıdaki soruya bu bilgiler ışığında savaşın hem toplumlar arası ilişkilerde mevcut ve bireylere dayatılan sosyal bir kavram olduğu hem de bazı durumlarda bireylerin kendi benliklerinde saklayıp sosyalleştirdikleri bir dürtü olduğu sonucuna varabiliriz.

Savaşların toplumlar nezdinde ön plana çıkmasında bir görüşün önemli payı vardır. Bu görüşe göre toplumların gelişmesinde savaş çok önemli bir araçtır. Toplumsal gelişimle savaşın ilişkilendirilmesinde Tom Bottomore, bazı

¹⁵ Aykut Çelebi, “Toplum ve Siyaset”, **Sosyolojiye Giriş**, der: İhsan Sezal, Ankara, Martı Yayınevi, 2002, s.236

¹⁶ Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, 2003, s. 761’den aynen aktaran Durmuş Hocaoglu, “*Savaş ve Barış Üzerine*”, **Köprü**, Sayı: 83, Yaz 2003, İstanbul, s.109

sosyologların toplumsal gelişim sürecinde savaşın ilk büyük adımı gerçekleştiren araç olduğunu, bazılarının ise devletin oluşum sürecinde savaşın temel etmen olduğunu ileri sürdüklerini söylemektedir. Hatta bu çıkarımların günümüzde de devam ettiğini belirterek savaşların insanlık tarihi bakımından inşa edici, geliştirici ve olumlu fonksiyonlarının da bulunduğunu söylemektedir. Bottomere savaşın devlet iktidarının sağlamlaşması ve genişlemesi açısından önemli bir araç olarak önemini hala korumakta olduğunu belirttiği savaşların niceliğinin ve şiddetinin arttığı bazı dönemlerle toplumların da geliştiğini ileri sürmektedir. Bu ilişkiye verdiği örneklerse; Batı Avrupa'da 17. yüzyılda kapitalizmin ve ulus-devletlerin gelişmeye başlamasıyla din savaşlarının ortaya çıkışını ve 20. yüzyılda dünyanın emperyalist paylaşım için Faşizm'in Avrupa'ya hakim olmasıyla ortaya çıkan iki dünya savaşlarıdır¹⁷. İki dünya savaşı sonrasında demokrasinin daha da kökleşmesiyle çoğu devlet yapısında politika yani devletin yönetimiyle savaş yönetimi birbirinden ayrıldı. Modern devletlerde siyasetçiler savaş kararını vermek, savaşın amaçlarını belirlemek ve savaş için gerekli araçları askeri yapıya sağlamakla yükümlü hale geldiler¹⁸. Bu örnekler de göstermektedir ki toplumlar gelişme ve genişleme safhalarında savaşın bunun bir aracı olarak görmüşlerdir.

Savaşların toplumları geliştirdiği fikrini savunanlar savaşın bir başka boyutunu göz ardı etmektedirler. Böyle durumlarda savaşa hazır olma kaygısının başlıca siyasi kaygı olması öncelikli olarak askeri ihtiyaçların giderilmeye çalışılması durumunu ortaya çıkaracaktır. Böylelikle ekonomik büyümenin merkezine de askeri-

¹⁷ Hocaoglu, a.g.e., s.110

¹⁸ Nejat Eslen, **Tarih Boyu Savaş ve Strateji**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Ağustos 2009, s. 33

endüstriyel bileşke oturtulmaktadır. Söz konusu durumsa devletin tüm unsurlarıyla militarize olması sonucunu doğurmakta ve toplum askeri ihtiyaçlar doğrultusunda şekillendirilmektedir. Militarizmi, askeri önceliklerin, ideallerin ve değerlerin toplum geneline yayıldığı bir kültürel ve ideolojik bir fenomen¹⁹ olduğunu düşünecek olursak insan hakları, adalet, hukukun üstünlüğü gibi demokrasi açısından çok önemli kavramlar askeri ihtiyaçlar bahane edilerek göz ardı edilebilmektedir. Bu durumsa kamu hukuku açısından kabul edilemeyecek sonuçlar doğurmaya hazır bir ortam yaratmaktadır. Savaşların toplumları geliştirmekte büyük önem taşıdığı anlayışının, savaşı kazananın ganimeti alacağı Ortacağ zihniyetini yansıttığı söylenebilir. Sonuç olarak tüm bunlar modern toplumların daha çok militer bir yapıya bürünmesinden başka bir anlam ifade etmemektedir. Bir taraftan daha demokrat diğer taraftan daha militer bir yapıya bürünen yapı modernitenin aşamadığı bir çelişki olarak önümüzde durmaktadır²⁰.

Tarihsel süreç içerisinde savaş, insanlar arası bir olay olmaktan çıkıp kendi başına devletleri ilgilendiren kurumsal olaylar zinciri haline gelmiştir. Yaşanan deneyimler sonucunda savaşın kendine münhasır bir çapı, çıkar grupları, iç ve dış dengesi oluşmuştur. Savaşın bu kadar olgunlaşarak kurumsallaşması ile her kurumsal yapıda olduğu gibi sahip olduğu değişken işlevler ve buna bağlı olarak normatif bir yapısı oluşmuştur. Savaşın kurumsallaşması onu hantal bir yapıya dönüştürmek yerine kendi tanımını da sürekli güncelleyecek ve değiştirecek şekilde dinamik yapı

¹⁹ Andrew Heywood, **Siyaset**, der.: Buğra Kalkan, Ankara, Adres Yayınları, Ekim 2007, s. 536.

²⁰ Tom Bottomore, **Siyaset Sosyolojisi**, Çev: Erol Mutlu, Teori Yayınları, Ankara, Kasım 1987, s. 47-48'den aktaran Durmuş Hocaoglu, a.g.e. s. 110.

oluşturmuştur. Toplumun karşılaştığı sıkıntıları aşabilme yeteneği veya karşılaştıkları durumlar karşısındaki tutumları savaş kurumunun zayıflamasına ya da güçlenmesine neden olmaktadır²¹.

İnsanların savaşa yaklaşımlarının doğası gereği çift yönlü olması, insanların savaşa tek yönlü ve aynı yönde yaklaşımını imkansız kılmaktadır. Barış kavramında da olduğu gibi savaşın insan aklında oluşturduğu etki iki yönlüdür.

Etkilerden ilki maddi kazanımlar elde etmek için yapılan istemli, daha üstün bir amaca yönelmiş planlı saldırılardır. Bu saldırılar devletlerin karşılaştıkları sorunları çözmek için kullandıkları idari bir tercih olarak karşımıza çıkmaktadır²². Üretimi destekleyecek kaynakların başka bir devletten zorla elde edilmesi veya başka bir devlet üzerinde egemenlik kurulmak için girişilen savaşlar bu etkiye örnek olarak verilebilir. Bu tarz savaşlar savaşın *aktif* yanını oluşturmaktadır²³.

Savaşın bir diğer yönü ise devletin kendini koruma ve hayatın devamını sağlama güdüsünü yansıtan bir içerik taşımaktadır. Devletin ve onun asli unsurlarından toplumun hayatını idame ettirmesi için gerekli olan kaynaklara sahip çıkma ve bunlara karşı olan saldırıları savuşturmak için yapılan savaşlar bu etki

²¹ Ercil, a.g.e., s. 250-254.

²² G. Dave, **On Killing: Teh Psychological Cost of Learning to Kill in War and Society**, Boston: Little Brown and Company, 1995, s. 24'den aktaran Ercil, a.g.e. s. 252.

²³ Ercil, a.g.e. s. 252.

kapsamında değerlendirilebilir. Bu tarz savaşlarınsa savaşın *pasif* yanını oluşturduğu sylenebilir²⁴.

Aktif savaş kültürü; Bu tarz savaşlarda amaçlardan biri devletlerin egemenlik alanlarının genişletilmesidir. Egemenliğin genişlemesiyle paralel olarak üretim faktörlerinden toprak, hammadde ve işgücü de egemenliğin kaydığı devlete kayarak gücünü pekiştirmektedir. Bu tarz savaşlara örnek olarak İngilizlerin Hindistan'a, Fransızlar'ın Cezayir'e, Hollandalıların Endonezya'ya, Avrupalıların bir dönem Afrika'yı ve Amerika kıtasına doğru egemenliklerini genişletmesi verilebilir²⁵.

Pasif savaş kültürü; savaşı hangi bakımdan ele alırsak alalım özünde olumsuzluğu barındırmaktadır. Pasif savaş kültürünün kökenini savunma savaşları oluşturmaktadır ve bu kapsamdaki devletler savaşmak zorunda kaldıkları için savaşmışlardır.

Soğuk savaşın ardından silahsızlanmaya yani savaşın pasif kısmına ayrılan her bir dolara karşılık silahlanmaya yani savaşın aktif kısmına ayrılan para yüz kırk dolar olmaktadır. Söz konusu durumda küreselleşen dünyada aktif savaş kültürünün ne kadar hakim olduğu gerçeğini açıkça ortaya koymaktadır²⁶. Söz konusu tercihi yapan küreselleşmeden en çok fayda elde eden küresel glerdir ve sistem böyle devam ettiği müddetçe de bu tercihin aktif savaş kültüründen yana kullanılacağı açıktır. Aktif savaş kültürünün devletler tarafından desteklendiği ve çıkar gruplarının bu aktif savaş kültüründen beslendiği açık bir gerçeklik olarak önümüzde

²⁴ Ercil, a.g.e. 253.

²⁵ Ercil, a.g.e., s. 254

²⁶ Ercil, a.g.e., s. 260

durmaktadır. Aktif savaş kültürünün insanlığın unutmaması gereken bir gerçeklik yarattığı ve bu gerçekliğin her an her yerde yaşanabileceği açık bir Şekilde görülmektedir. Bu gerçeklikle başa çıkma yöntemi olarak savaşın insanileştirilmesi boyutu ön plana çıkmaktadır. Savaşın tamamen ortadan kaldırılamaması ya da bu düşüncenin günümüz açısından bir topya olması karşısında savaşın yıkıcı etkilerini en aza indirmek açısından savaşın insanileştirilmesi boyutu büyük önem taşımaktadır. Haklı Savaş düşüncesi de bu yönde bir çaba sonucu tarihsel bir süzgeçten geçerek günümüze kadar gelmiştir. Fakat her düşünce gibi ilkelerinin içeriğinden çok sizin bu ilkeleri nasıl algıladığınız, zmsediğiniz ve uygulamaya geçirdiğiniz önem arz etmektedir. Bu nedenle konuya tarihsel süreç içinde Haklı Savaş düşüncesinin nasıl ortaya çıktığını ve nasıl geliştiğini ele almakla başlamak, savaşın neden insanileştirilmeye çalışıldığını anlamak açısından büyük önem arz etmektedir.

BÖLÜM I

HAKLI SAVAŞ KURAMI'NIN TARİHSEL GELİŞİMİ ve ORTAYA ÇIKAN PRENSİPLER

A- HAKLI SAVAŞ KURAMI'NIN TARİHSEL GELİŞİMİ

Haklı savaş kavramının ortaya çıkmasının altında yatan düşünce savaşı meşrulaştırmaktan ziyade savaşı kısıtlamaktı²⁷. Fakat dinlerin etkilerinin ortaya çıkmasıyla birlikte savaşların kısıtlanması temelinde oluşan haklı savaş düşüncesinde savaşın meşrulaştırılması boyutu gittikçe daha çok tartışma konusu olmuştur.

Özellikle Yunan geleneği ve Roma Hukuku ile temelleri atılan Haklı Savaş düşüncesi özellikle Hristiyanlığın ortaya çıkışı ve Augustine'in çalışmalarıyla birlikte savaş üzerine tartışmaların merkezine oturmuştur. Savaşın meşruluğu ve kısıtlanması üzerine yapılan tartışmalar Augustine sonrası süreçte de önemini korumuş, derinleşerek günümüze kadar ulaşmıştır. Akla gelen ilk soru daha önce de tartışılan savaşın kısıtlanması ve meşruiyetinin neden Augustine'le birlikte çok daha önemli bir sorun haline geldiğidir. Daha farklı bir bakış açısıyla neden Yahudilik gibi daha önce ortaya çıkmış tek tanrılı bir dinde bu kadar etkili bir biçimde tartışma konusu olmamış ve gelişim göstermemiştir. Söz konusu soruyu cevaplamak için Yunan gelenekleri-Roma Hukuku ve bu dönemden sonra dinlerin ortaya çıkış süreciyle birlikte Haklı Savaş'ın gelişimini incelemek bizi tatmin edici bir cevaba götürecektir.

²⁷ Haldun Yalçınkaya, **Savaş, Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı**, Ankara, İmge Kitabevi, Ocak 2008, s. 108

Tablo 1. Haklı Savaş Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi²⁸

Ancak bu incelemeye girmeden önce Haklı Savaş düşüncesinde çok kullanılan “ius ad bellum” ve “ius in bello” kavramlarına değinmekte yarar bulunmaktadır.

1- Ius ad Bellum- Ius in Bello Ayrımı

Walzer'a göre savaşın ahlaki gerçekliği ikiye ayrılmaktadır. Savaşların her zaman iki defa yargılandığını ileri süren Walzer, ilk olarak savaşın sebeplerinin, ikinci olarak da savaşta kullanılan yöntemlerin yargılandığını belirtmektedir. İlk türden yargı oluşurken genelde sıfatlar kullanılır ve savaşın haklı ya da haksız olduğu

²⁸ Alex J. Bellamy, **Just Wars, From Cicero to Iraq**, Cambridge, Polity Press, 2006, s. 8.

iddia edilir. İkinci türden yargıyı ise zarflarla ifade etmek yönünde bir eğilim vardır ve adilce ya da haksızca savaşıldığı ifade edilir. Ortaçağ düşünürleri bu farklılığı edat sorunu olarak algılamış ve “*ius ad bellum*” (savaşın haklılığı) ile “*ius in bello*” (savaşta adalet) kavramlarını birbirinden ayırmışlardır. Aradaki bu dilbilgisi ve anlam farklılıkları derin sorunlara işaret etmektedir. Savaşın *ius ad bellum* boyutunda saldırganlık ve meşru müdafaa hakkında tartışmamız gerekir. Savaşın *ius in bello* boyutunda ise geleneksel ve pozitif çatışma kurallarının ihlali ya da gözetilmesi hakkında tartışmamız gerekmektedir. Savaşın bu iki ayrı boyutu mantıksal olarak da birbirinden bağımsız olarak değerlendirilebilir. Haklı olarak nitelendirebileceğimiz bir savaş haksız olarak yürütülebileceği gibi, haksız olarak nitelendirebileceğimiz bir savaş adil olarak yürütülebilir²⁹. Bu iki kavram arasındaki ilişki birbirinden bağımsız gibi görünse de savaş üzerine yapılan tartışmalarda kavramlar birbirleriyle iç içe geçmekte ve bu durum savaş üzerine tartışmalar yaparken ayrı boyutları birlikte düşünerek ortak bir çıkarsamada bulunmayı zorlaştırmaktadır. Savaşı söz konusu terimleri kullanarak ele almak anlatımı kolaylaştırmakla birlikte savaşa bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşmayı zorlaştırmaktadır. Konunun bütün yönleriyle kavranması açısından tartışmayı söz konusu kavramları kullanarak ama bütüncül bir bakış açısıyla yürütmek daha uygun olacaktır.

2- Yunan Geleneği ve Roma Hukuku

Batı düşüncesinde erken Avrupa medeniyeti, Yunan ve Roma gelenekleri savaş üzerine normatif düşünmenin temelleri olarak kabul edilmektedir. Savaş

²⁹ Michael Walzer, **Haklı Savaş Haksız Savaş**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2010, s. 47

üzerine düşünme konusunda Antik Yunan'da savaş gelenekleri ve felsefi tartışmalar üzerinde durmak söz konusu temelleri anlamak açısından yararlı olacaktır.

Antik Yunan ve Roma'da savaşa başvurma (ius ad bellum) doğal bir hak olarak gerçekliği kabul edildiğinden üzerine çok tartışma yapılmamış, savaş sırasında uygulanacak kuralların (ius in bello) düzenlenmeye daha müsait olduğu öngörülmüştür. Fakat yine de savaşın ius ad bellum boyutu göz ardı edilememiştir. Antik Yunan ve Roma dönemlerinden başlayarak devletler, bir başka devlete karşı silahlı kuvvet kullanacağı durumlarda, bu güç kullanımının haklı gerekçelere dayandığını ortaya koymak için çaba göstermişlerdir³⁰.

Milattan önce 700-450 yılları arasında Yunan şehir devletleri arasında gevşekte olsa savaşın sınırlandırılmasına yönelik bazı düşüncelerin gelişmeye başladığı görülmektedir. Özellikle Peleponnez (M.Ö. 431-404) savaşlarına kadar geçen dönem ve ortaya çıkan deneyimler bazı geleneklerin oluşmasını sağladı. Bu geleneklerin bazılarıysa yazıya dökülerek genel olarak "Yunan Kanunnamesi" olarak bilinen metinleri ortaya çıkardı³¹. Söz konusu sınırlamalar Yunan şehir devletleri arasında geçerli olmasına rağmen, Perslere karşı yapılan Helenistik savaş da geçerli değildir. Hatta Perslere veya dış düşmanlara karşı yapılan savaşlar doğrudan haklı savaşlar olarak kabul edilmekteydi³². Söz konusu geleneklere göre; savaş resmen ilan

³⁰ Esat Mahmut Yılmaz, **Uluslararası Hukukta Saldırı Suçu**, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 2011, s. 16-17

³¹ Alex J. Bellamy, **Just Wars, From Cicero to Iraq**, Cambridge, Polity Press, 2006, s. 15.

³² Fulya A. Ereker, "İlkçağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 3, Güz 2004, s. 5

edilmeli, Olimpik oyunlar sürerken ateşkes ilan edilmeli ve bu ateşkes riayet edilmeli, savaşlar ancak uygun hava koşullarının olduğu yaz aylarında yapılmalıdır³³.

Antik Yunan'da savaşın ahlaki boyutu da düzenlemeye çalışılmıştır. Düzenlemelerden bazılarına göz atacak olursak; tutsakların idam edilmesi ahlaki açıdan doğru değildi ve bunun yerine tutsaklar için belli bir miktar fidye talep edilmeliydi, savaşçı olmayanlar saldırıların ilk hedefi olmamalıydı, savaş bir düelloya davet etmeyle başlamalıydı, savaş ödülü belirlenip zafer kazanıldığında buna saygı duyulmalı ve bedel ödenmeliydi³⁴.

Yunan şehir devletlerinin birbirine saldırdığı Peleponnez savaşlarıyla birlikte söz konusu geleneklerin bozulduğu görülmektedir. Tukidides (M.Ö. 460-395) "*Peleponnez Savaşı Tarihi*" adlı eserinin bir bölümü olan "*Melos Diyalogu*"³⁵nda savaş geleneklerindeki dramatik erozyon ve ahlaki çürümüşlüğe işaret eder.

Melos diyalogunda M.Ö. 416 yılında Melos adasında yaşanan tarihi olaylardan bahsedilmektedir. Melos, Atina ve Sparta arasındaki savaşta taraf olmak istemediğini açıklamıştır. Fakat bu irade açıklamasına rağmen Atina, Melos ile müttefik olmak istemiştir. Meloslular Atina'yla müttefik olmayı reddetmiş ve bağımsızlıklarına saygı gösterilmesini beklediklerini Atinalılara iletmişlerdi. Atinalılar Melosluların bağımsızlığına saygı duymak yerine taleplerinin kabul edilmesi yönünde direnmiş ve "*gücü elinde tutan ne alabilirse alır, zayıf taraf da bu koşullara teslim olmak zorundadır.*" diyerek Meloslulara cevap vermişlerdi. Atinalılara göre diğer müzakere edilecek hususlar ancak güçler arasında eşitlik

³³ Bellamy, a.g.e., s. 16

³⁴ Bellamy, a.g.e., s. 16

³⁵ Melos Diyaloguyla ilgili ayrıntılı bilgi için, bkz. Walzer a.g.e., s. 25 vd.

durumu söz konusu olduğunda söz konusu olabilecekti ve Meloslular güçsüz oldukları için ancak tek seçenekleri vardı, o da Atinalıların boyunduruğu altına girmek. Meloslular bu tehdide rağmen Atinalıların boyunduruğu altına girmeyi reddedince, Atinalılar Melos'u ele geçirmiş ve ada sakinlerinin tamamını kılıçtan geçirmiştir. Atinalıların bu kararı almasının arkasında yatan etken ise Atinalı komutanların eğer imparatorluğu genişletmezlerse elde edilen her şeyin yitirileceğine olan kesin inancıdır. Atinalı komutanlara göre gri alanlar yoktur, dünya tamamen siyah ve beyaz gibi ikiye ayrılmaktadır. Ya hükmetmek söz konusudur ya da uyruk olmak. Görüldüğü üzere Melosluların bağımsızlıklarına saygı gösterilmesini istemeleri ada halkına ağır bir bedel ödetmiştir. Tukidides'in Melos Diyalogu'nda, Atinalıların Melosluları müttefik olmaya ve savaşa girmeye zorlaması etik olmayan, adaletsiz bir istek olarak ortaya çıkmaktadır. Atinalılar bu tartışmaya dahi girmeksizin güç dengesinin olmadığı yerde adil veya adil olmayan kavramlarının belirlenmesinin mümkün olmadığını ileri sürmektedirler³⁶. Melos Diyalogu'nun önemi, Meloslular boyunduruk altına girmedikleri takdirde tüm ada halkının yok edileceği tehdidinin ahlaki bir değer taşımadığını savunurken, Atinalılar güçlüye karşı Melosluların pazarlık şanslarının olmadığını çünkü hak ve adil olmak gibi kavramların sadece güçlü olan taraf tarafından belirlenebileceğini öne sürmüşlerdir³⁷. Bu çerçevede Tukidides'in Melos Diyalogu'nu değerlendirdiğimizde Atinalıların gerçekçi bir çizgi, Melosluların idealist bir çizgi izlediği söylenebilir ki söz konusu eserinden dolayı anlatıcı Tukidides'de ilk önemli politik gerçekçi olarak anılmaktadır³⁸.

³⁶ Walzer, a.g.e., s. 25-35.

³⁷ Bellamy, a.g.e., s. 17.

³⁸ Gregory M.Reichberg, Henrik Syse, Endre Begby, **The Ethics of War**, Oxford UK, Blackwell Publishing, 2006, s. 3-4

Antik Yunan'da site devletlerinin aynı dil ve kültürü paylaşmaları, aralarında yapılan savaşların olumsuz olarak nitelendirilmesine neden olmuştur. Örneğin Platon (M.Ö. 427-347) Helenler arasındaki savaşları, “*savaş*” olarak değil “*çatışma*” olarak nitelendirmiştir. Platon, site devletleri arasındaki savaşların amacının barışı tesis etmek olduğunu ileri sürmekte ve buna paralel olarak birbirlerine uyguladıkları şiddetin sınırlı olması gerektiğini belirtmektedir. Platon, savaşı çıkaranlardan farklı olarak çocuk, kadın, erkek sivil nüfusun düşman olarak görülmemesi gerektiği üzerinde durarak (Haklı Savaş kuramındaki terimleri aynen kullanmasa da) savaş sırasında sivil ve savaştan ayrımının gözetilmesi gerekliliğini belirtmiştir³⁹.

Aristo (M.Ö. 384-322), meşru bir savaşın yürütülmesi için bazı şartların var olması gerektiğini ileri sürmüştür. Aristo'ya göre bir savaşın meşru bir savaş olarak nitelendirilebilmesi için;

- Kendini savunmak,
- Müttefiklere ve dostlara yardım etmek,
- İntikam almak,
- Şehir devletine avantaj sağlamak,
- Kurallara uymayı reddedenler üzerinde otoriteyi sağlamak,

saikleriyle gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Aristo ancak bu amaçlardan birini taşıyan savaşların meşru olarak nitelendirilebileceğini ileri sürmektedir⁴⁰.

³⁹ Roland H. Bainton, **Christian Attitudes Toward War and Peace: A Historical Survey and Critical Re-evaluation**, New York, Abingdon Press, 1960, s. 37.'den aktaran, Ereker, a.g.e., s. 5.

⁴⁰ Bellamy, a.g.e., s. 18.

Atina'nın çöküşünden sonra filozoflar adalet ve güç arasındaki derin bağlantı hakkında düşüncelerini ortaya koymuşlardır. Şehir devletlerinin birbirleriyle savaşmaları ve bu savaşlarda adalet ve güç dengesinin göz ardı edilmesi sonucunda, tüm şehir devletlerinin güçsüz hale geldiğini ortaya koymuşlardır. Bu nedenle savaşların şehir devletleri arasında sınırlanması düşüncesinin önemi ve geleneklerin tekrar tesis edilmesi üzerine çalışmışlardır⁴¹.

Roma geleneğinin iki önemli konu açısından Yunan geleneği ve pratiğinin ötesine geçtiği söylenebilir. İlk olarak Romalı filozof devlet adamı Cicero (M.Ö. 106-43) savaş yasalarına daha kapsamlı cevaplar üretmeyi başarmıştır. İkinci olarak ise Ius Gentium'un ilanı ile savaşın yürütülmesinde bazı evrensel yasal sınırlamaların olabileceği öngörülmüştür⁴².

M.Ö. 390'da Galyalılar Roma'yı yağmalamışlardı. Bundan sonraki yıllarda Roma tekrar güçlenmiş ve arka arkaya fetihler gerçekleştirmeye başlamıştır. Roma, topraklarını genişletme politikası izlemiş ve her yıl farklı bölgelere yeni saldırılar düzenlemiştir. Bu yeni savaşların amaçları gerçekçi bir şekilde dile getirilecek olursa;

- Lejyonları meşgul etmek ve iç savaş riskini azaltmak,
- Roma'nın devamını sağlamak için ihtiyaç duyulan önemli kaynakları güvenceye almak,
- Başarılı savaşçılara şan, şöhret ve onur sağlamak,

⁴¹ Bellamy, a.g.e., s. 18.

⁴² Bellamy, a.g.e., s. 19

olarak kabul edilebilir. Roma için güvenlik çok önemliydi ve Roma'nın ihtişamının kaynağı bu olarak görülüyordu. Fakat bu gerçekçi olarak nitelendirilebilecek amaçların gerçekleşmesi için yapılan savaşların sürdürülmesinde kuralsızlık söz konusu değildi. Roma'da zaferin tanrıları memnun etmekle doğrudan ilişkili olduğu inancı yaygındı. Bu nedenle Roma'da saldırılar yapılırken Rahip Hukuku (ius fetiale)'na uymak tanrıların tatmini açısından önem taşımaktaydı. Rahip Hukuku'na göre Senato, Roma'nın isteklerini elçi vasıtasıyla düşman devlete bildirmek zorundaydı. Roma saldırıya geçmeden söz konusu isteklerinin cevabını 33 gün beklemeliydi. Roma isteklerinin reddedilmesi ya da cevap verilmemesi durumunda savaş ilan edebilirdi. Savaş ilanının da Rahip (the fetiale) tarafından kabul edilmesi gerekmektedir. Ancak bu prosedür cumhuriyetin en parlak döneminde özel durumlarda uygulanmıştır. Örneğin; Kartaca'ya, V. Phillip'e, Makedon Kral Perseus'a karşı yapılan savaşlarda bu prosedürün izlenmesine özen gösterilirken aynı dönemde III. Antiochus'a karşı girişilen savaşta bu prosedür işletilmemiştir. Roma böyle bir prosedürü izler görünerek savaşı sınırlandırma yönünde adım atmış gibi görünse de, genellikle Roma'nın karşı taraftan talepleri müzakereye açık olmayan ve çoğu zaman da kabul edilemez düzeyde olmaktadır. Hatta tarihsel süreçte bu taleplerin kabul edildiği ve savaşın önlendiği herhangi bir tarihi olaydan bahsedilmemektedir⁴³. Roma'da karşı taraftan talep edilen şeylerin yerine getirilmemesi ve bunu takip eden savaş ilanı, bir savaşın haklı olarak nitelendirilmesi için yeterliydi⁴⁴. Bu prosedür savaşı sınırlamaktan daha çok iç dinamiklerin manevi

⁴³ Bellamy, a.g.e., s. 18-19

⁴⁴ Yoram Dinstein, **War, Aggression and Self Defence**, Cambridge University Press, 1994, s. 62-63

duygularını ve moral değerlerini güçlendirmek yönünde bir araç olarak kullanılmış ve Roma'nın savaş sırasında tanrılar tarafından desteklendiği yönünde bir inancın oluşması açısından önemsenmiştir. Söz konusu prosedür Roma'nın zayıflamaya başlamasıyla birlikte en son M.Ö. 171'de işletilmiş daha sonra prosedürün uygulanmasından vazgeçilmiştir⁴⁵.

Yunanlı tarihçi Polybius (M.Ö. 203-120) savaşa girmeden önce haklı bir nedenin olmasının iç dinamikler açısından çok önemli olduğunu belirterek, haklı nedenin varlığının tanrılarını mutlu ettiğini ve tanrılarını memnun eden haklı nedenin varlığının insanları da memnun edeceğini ileri sürmüştür. Polybius'a göre savaş için haklı nedenler bulmak adalet anlayışının da ortaya koyulabilmesi açısından önem arz etmekteydi⁴⁶.

Romalı filozof devlet adamı Cicero'ya göre ise savaş sadece güvenliği korumak veya devletin onuru uğruna yapılabilirdi. Cicero, Platon'dan esinlenerek savaşa girişme nedeninin sağlıklı bir barış elde etmek olması gerektiğini belirtmektedir. Cicero, Roma sınırlarının genişlemesini amaç edinen savaşları barışın, düzenin ve adaletin sınırlarının genişletildiği savaşlar olarak nitelediği için bu tarz savaşları haklı savaşlar olarak kabul etmiştir. Cicero'ya göre imparatorluğa yeni toprakların katılması insanlığa daha çok barış ve mutluluk getirecektir⁴⁷.

Roma pratiğinde bazı yasaların bağlayıcı olduğu fikri gelişmiştir. Bu fikrin "Ius Gentium" da vücut bulduğu görülmektedir. Ius Gentium insanlığın vicdanından

⁴⁵ Bellamy, a.g.e., s. 19

⁴⁶ Bellamy, a.g.e., s. 20

⁴⁷ Bellamy, a.g.e., s. 21

türetilen doğal hukuktan temellerini almaktadır. Ius Gentium, Roma içtihatlarından oluşuyordu ve çok uluslu imparatorluğun gereklerini karşılamaya çalışıyordu. Ius Gentium yapısı gereği esnek, ilerleyici ve değişen toplum kurallarına açık hukuk kurallarından oluşmaktaydı⁴⁸. Ius Gentium'un Haklı Savaş düşüncesi açısından önemi 16. yüzyıla kadar savaşın yasallığı üzerine düşünmeyi belli bir çerçeveye oturtmasıdır. Ius Gentium'da hak taşıyıcısı olarak bireyler belirlenmişken daha sonraki tarihsel süreçte hakların taşıyıcıları olarak egemenlerin, hükümdarların ön plana çıktıkları görülmüştür⁴⁹.

Roma Hukuku ve etiği, savaşın ius ad bellum boyutu açısından yararlı bir yol gösterici olarak kabul edilebilir. Roma Hukuku ve etiği, Haklı Savaş düşüncesinin ilkelerinden haklı neden ve meşru otorite kavramlarının gelişmesinde büyük önem arz etmektedir. Roma İmparatorluğu çöktükten sonra teologlar ve düşünürler meşru otoritenin ve haklı nedenin nasıl belirleneceğine yönelik çalışmalar yürütmüşlerdir⁵⁰.

Roma dönemi sonrasında savaşın yürütülmesine (ius in bello) ilişkin sınırlamalarda ağırlıklı olarak Kilise Hukuku, Kilise yetkilileri, dini barış hareketleri ve Şövalye geleneği öncülüğünde gerçekleşmiştir⁵¹.

Yunan geleneğinin ve Roma Hukuku'nun savaş üzerine düşünme açısından temel teşkil ettiğini belirtilmişti. Bu deneyimler sonucu yapılan çalışmalar dinlerin

⁴⁸ Özcan Karadeniz Çelebican, **Roma Hukuku**, Ankara, Yetkin Kitabevi, 9. Baskı, 2004, s. 102-103.

⁴⁹ Bellamy, a.g.e., s. 20.

⁵⁰ Bellamy, a.g.e., s. 20.

⁵¹ Bellamy, a.g.e., s. 21.

ortaya çıkışıyla farklı boyutlarda tartışılmaya devam etmiş ve takip eden dönem düşünürlerinin çalışmalarına konu olmuştur. Özellikle tek tanrılı dinlerin ortaya çıkışıyla birlikte siyasi bakımdan güçlenen her mekanizma savaşlarda tanrı faktörünü olumlu olarak kullanmak için savaşın din ile ilişkisinin kurulmasına büyük önem vermiştir.

3- Dinlerin Ortaya Çıkışı ve Kurama Etkileri

Yahudilik

Yahudilik belirli bir azınlığa yönelik ortaya çıkan bir dindir. M.Ö on ikinci yüzyılda ortaya çıkan Yahudilikte savaşın düzenlenmesine Hristiyanlık'ta olduğu gibi çok kaynakta rastlanılmamaktadır. Yukarıda bahsedilen geleneklerde olduğu gibi başka toplumlar içinde yaşarken barış ortamını sağlanmasına duyulan özlemlerle, kendilerine karşı yapılan saldırılarda kendilerini ve yaşadıkları toprakları savunmak düşüncesi birbirinden ayrılması güç bir ilişki oluşturmaktadır. Yaşadıkları toprakları genişletmek isteği de şiddete duyulan ihtiyaca bir örnek oluşturmaktadır⁵².

Yahudi geleneğindeki savaş türlerine bakacak olursak; ilk olarak dinsel savaşlar, ikinci olarak savunma savaşları ve son olarak da geçici savaşların mevcut olduğunu görmekteyiz. Dinsel savaşların bizzat tanrı tarafından emredildiği ve yönetildiğine inanılmaktadır. İkinci tür olan savunma savaşları kendilerine yapılan saldırıları def etme yükümlülüğü taşımaktadır ve bu iki tür savaşa da eli silah tutan erkeklerin katılması zorunluluğu vardır. Söz konusu iki tür savaşın da haklılığı hiçbir tartışmaya mahal vermeksizin kabul edilmiş ve bu savaşların meydana gelmesinde

⁵² Ereker, a.g.e., s. 5.

herhangi bir kısıtlama ihtiyacı hissedilmemiştir. Son tür olarak geçici savaşlar söz konusudur ve bu savaşlarda saldırı amacı güden kralların savaşlarıdır⁵³. Bu savaşlara tanrısallığın katılmaması meşruiyet unsurunu başka bir boyuta taşımıştır. Bir başka deyişle gerçekçiliğin esas alındığı laiklik boyutu ağır basan savaşlardır.

Yahudilikte savaş türlerinden başka savaşların temel nedenleri iki türdür. İlki Tevrat'ta geçen kutsal toprakların ele geçirilmesi amacıyla yapılan savaşlardır. Söz konusu topraklar eski ahitte net olarak belirtilmiştir⁵⁴. Bu uğurda yapılan savaşlar kutsal savaşlar olarak nitelendirilmiştir. Tanrı tarafından seçilmiş olduklarını kabul eden İsrailoğulları halk, toprak ve tanrı unsurlarından meydana geldiklerini kabul etmektedirler ve kendilerine vaad edilen toprakları savaş yoluyla almak konusunda günümüzde de sebat gösterdikleri kaçınılmaz bir gerçektir. Bu kutsal savaşların temelini kutsal toprakların ele geçirilmesi için girişilen Kenan Savaşı olduğu kabul edilebilir⁵⁵. Yahudilikte ius in bello ve ius ad bellum ayrımı net olmamakla birlikte Yahudilerin düşmanlarına nasıl davranmaları gerektiği eski ahitte şöyle ifade bulmuştur; *“Tanrınız RAB bu ulusları elinize teslim ettiğinde, onları bozguna uğrattığınızda, tümünü yok etmelisiniz... Bu uluslarla antlaşma yapmayacaksınız, onlara acımayacaksınız... Kız alıp vermeyeceksiniz. Kızlarınızı oğullarına vermeyeceksiniz; oğullarınıza da onlardan kız almayacaksınız... Onlara şöyle yapacaksınız: Sunaklarını yıkacak, dikili taşlarını parçalayacak, Aşera putlarını devirecek, öbür putlarını yakacaksınız... Tanrınız RAB'bin elinize teslim*

⁵³ Ereker, a.g.e., s. 6.

⁵⁴ **Eski Ahit**, Sayılar, Bap: 34, ayetler 1-12.' den aktaran Yalçınkaya, a.g.e., s. 116-117

⁵⁵ Yalçınkaya, a.g.e., s. 117.

*edeceği halkların tümünü yok edeceksiniz... Onlara acımayacaksınız. İlahlarına tapmayacaksınız. Çünkü bu sizin için tuzak olacaktır... Krallarını elinize teslim edecek; adlarını göğün altından sileceksiniz... Onları yok edene dek kimse size karşı duramayacak...*⁵⁶”Görüldüğü üzere Eski Ahit’te Yahudilerin düşmanlara karşı nasıl davranması gerektiği bizzat Tanrı tarafından emirlerle belirlenmiştir. Söz konusu vaatler tanrı tarafından bir emir niteliğinde verildiği için yukarıda belirtildiği gibi meşruiyeti sorgulanmaz ve baştan itibaren meşru kabul edilmiştir.

Yahudilikte İkinci temel savaş nedeni krallara tanınan yetkiden kaynaklanmaktadır. Topluma liderlik eden kişiye çok geniş bir yetki olarak herhangi bir nedeni savaş nedeni kabul etme yetkisi verilmiştir. Bu yetinin amacıysa Yahudilere karşı gelişen tehdidi her ne olursa olsun bertaraf etmektir⁵⁷. Görüldüğü üzere Yahudilikte savaşların meşruiyeti tartışması çok geniş bir alana yayılmamaktadır çünkü savaşlar ağırlıklı olarak tanrısal nitelikli ve doğrudan meşruluğu kabul edilmiş savaşlar olarak şekillendirilmiştir. Savaş ile dini öğreti Yahudilik ilk ortaya çıktığı andan itibaren iç içe geçmiştir. Eski ahit olarak kabul edilen Tevrat’ın savaş ile ilgili ünü bu boyutuna dayanmaktadır. Fakat buradaki çelişkiye Tolstoy dikkat çekmiştir. Tolstoy On Emir’de doğrudan öldürülmemesi yönünde buyruk olduğunu belirterek, kimin öldürebileceğinin ya da kimin öldürülemeyeceğinin mevzu bahis dahi olmadığından bahsetmektedir⁵⁸.

⁵⁶ **Eski Ahit**, Tesniye, Bap: 7, ayetler 1-24

⁵⁷ Yalçinkaya, a.g.e., s. 118.

⁵⁸ Lev Nikolayeviç Tolstoy, **Savaş ve Askerlik Üzerine**, Ankara, Epos Yayınları, Ekim 2009, s. 10.

Görüldüğü üzere Yahudilik dininin kısıtlı bir insan topluluğuna gönderilmiş varsayılması ve de savaşların büyük kısmının dini nedenlerinin olması savaşın baştan meşru olduğu kabulünü beraberinde getirmektedir. Buna ek olarak Yahudiliğin ortaya çıktığı dönemde Hristiyanlığın ortaya çıktığı dönem gibi bir Roma baskısı bulunmadığından siyasi düzenlemeler daha çok dile getirilebilmiştir. Hristiyanlığın ortaya çıktığı dönemdeyse Yahudilikteki gibi siyasi bir söylem Hristiyanlığın doğmadan bitmesine neden olabilecek bir tehlikeyi beraberinde getirecekti. Bu nedenle Hristiyanlık'ta güçlü bir Roma siyasi otoritesine karşı yumuşak ve savaş düzenlemeyen bir söylem gelişmişti. Böylelikle en azından çıkış noktaları olarak eski ahit siyasi olarak savaşçı bir yapıya bürünürken, güçlü otorite altında ortaya çıkan siyasi olarak güçsüz yeni ahitse barışçı bir yapıya bürünmüştür⁵⁹.

ii. Hristiyanlık

Hristiyanlığın doğuş sürecinde savaşın ve şiddetin İsa'nın öğretisi doğrultusunda reddedilmesi ağırlıklı görüştür. Fakat süreç içerisinde Roma merkezi ve siyasi otoritesinin zayıflaması ve Hristiyanlığın siyasi ve merkezi otorite de güçlenmesi sonucu Hristiyanlığın söylem olarak yumuşak olduğu savaş konusunu da tartışmaya açma ihtiyacını doğurmuştur. Hatta M.S. 2. Yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun da ihtiyaçları doğrultusunda Hristiyanların savaflara katıldığı ve imparatorlukla barışık bir yaşam sürdürdükleri görülmektedir⁶⁰. Erken dönem Hristiyanlar savaşmaktan, intikam almaktan ve kanlı eylemlerde bulunmaktan kaçınmışlar ve bu tarz eylemleri İsa'nın öğretilerine ters düşmesi dolayısıyla

⁵⁹ Yalçınkaya, a.g.e., s.119.

⁶⁰ Ereker, a.g.e, s. 7

reddetmişlerdir⁶¹. Fakat İsa'nın bu öğretisiyle mevcut pratikler birbirine uymamakta ve bu Hristiyanlar arasında tartışmalara neden olmaktadır. Süreç içerisinde Hristiyanlık zayıflayan Roma'da gelişerek kendisi otorite olmaya başlamıştır. Kendisinin otorite olmaya başlamasıyla birlikte dünyevi bir karaktere sahip olmaya başlayan Hristiyanlığın önündeki engel dünyevi iktidarla tanrısal iktidarı nasıl bir araya getireceği yönündedir. İktidar olarak dünyevi koşullarda savaşmak zorunda olmakla, uhrevi olarak savaşı ve şiddeti reddetmek zorunda olmak arasındaki köprü henüz kurulamamıştır. Bu acil soruna çözümü Augustine⁶² (354-430) önerdiği içindir ki Batı kültürü Haklı Savaş düşüncesinin babası olarak Augustine'i kabul etmektedir. Augustine akıl hocası olan St. Ambrose (337-397)'nin görüşlerini daha da geliştirerek bu köprüyü sağlam bir şekilde kurmuştur. Bu köprünün kurulması hem Roma'ya hem de her geçen gün dünyevileşen Hristiyanlığa yaradığı için büyük oranda benimsenmiştir. Augustine'in savaş üzerine görüşleri o dönemin dünyasındaki mevcut otoriteyi hoşnut eden çok işlevsel görüşler olarak tanımlanabilir.

İlk olarak Augustine'in akıl hocası St. Ambrose'nin teolojik bir temel bularak savaşı haklılaştırmak çabasına giriştiği kabul edilmektedir. St. Ambrose Hristiyanlık'ta komşuya olan sevgi yükümlülüğünün zarar görerek sonuçlanması

⁶¹ Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, Ankara, İmge Kitabevi, 7 Baskı, Mayıs 2011, s. 115.

⁶² Augustine hayatının ilk döneminde pagan hayatının daha sonraki evresinde St.Ambrose ile tanıştıktan sonra Hristiyan olmuş ve Hristiyanlığın önemli düşünürlerinden biri olmuştur. Ayrıca Augustine ve Cicero ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz; http://www.bbc.co.uk/turkce/ozeldosyalar/2010/07/100729_siyasi_dusunce_tarihi.shtml (E.T. 10.10.2011)

durumunda kendini korumanın bir hak olarak ortaya çıkacağını ileri süren ilk kişidir ve bu iddianın Hristiyanlıkta Haklı Savaş düşüncesinin temellerini attığı söylenebilir⁶³.

M.S. 5. Yüzyılda Augustine, Ambrose'nin görüşlerini geliştirerek ve Hristiyan teolojisine dayanarak Vandalların işgallerine karşılık Roma İmparatorluğu'nu savunabilmek amacıyla Hristiyanlığın ilk dönemindeki hakim savaş karşıtı görüşü yine Hristiyanlığa dayanarak aşmak çabasına girişmiştir. Böylelikle savaş karşıtı inançla savaşmayı nasıl bağdaştıracığı sorusuna cevap aramıştır. Hristiyanlık önce Roma şiddetiyle yüzleştiği için devlet kavramına karşı kayıtsız kalmıştır. Daha sonraki süreçte Roma resmi din olarak Hristiyanlığı kabul edince, Roma'nın artık kendi devletleri olduğu bilincine ulaşan Hristiyanlık Roma ve uygulamalarına karşı geliştirdikleri söylemi önce yumuşatmak sonra terk etmek zorunda kalmıştır. Kucağında çökmekte olan ve istilalara uğrayan Roma'yı bulan Hristiyanlık savaşın kaçınılmazlığıyla yüz yüze gelmiş ve zorunluluklardan doğan bu pratiklerin teolojik-felsefi bir çerçeveye yerleştirilmesi zorunluluğu doğmuştur⁶⁴. Augustine ancak Tanrı'nın emriyle ve izin verdiği ölçüde savaş yapılabileceği sonucuna ulaşmıştır. Ancak bu savaşların belli şartlarda meşru ve zaruri olacağını belirterek, gerçekleşecek bu savaşlara "*Haklı Savaş*" (just war; justum bellum) adını verirken, şartların gerçekleşmediği savaşlarsa "*Haksız Savaş*" (unjust war) adını

⁶³ James Turner Johnson, "Historical Roots and Sources of the Just War Tradition in Western Culture", der. John Kelsay; James Turner Johnson, **Just War and Jihad**, New York, Greenwood Press, 1991, s.9'dan aktaran Ereker, a.g.e., s. 8.

⁶⁴ Hocaoglu, a.g.e., s. 111

vermektedir⁶⁵. Augustine'in yaptığı bu tespitler dönemin koşullarında siyasi otoritenin çıkarları için fazlasıyla işlevsel ve yararlı olmuştur. Augustine'in bu yaklaşımı Hristiyanlık'ta ilk defa savaşı meşrulaştırma ve diğer bir anlamda sınırlama gayreti olarak kabul edilebilir⁶⁶. Augustine'e göre savaşta üç taraf vardır; Saldıran taraf, mağdur olan taraf ve tanık olan taraf. Augustine'e göre tanık pasifist olarak üzüntü duymalıdır ve diğer iki tarafa da sevgiyle yaklaşarak barışı sağlamaya çalışmalıdır. Eğer barış sağlanamıyorsa saldırgana karşı mağdur savunulmalıdır ve saldırgana karşı kendini savunmak suç değildir. O dönem için bile Augustine'in görüşlerindeki savaş kavramını Hristiyanlık'la bağdaştırmak ve savaşı Hristiyanlık düşüncesine sokmak zor bir uğraştı. Fakat Augustine'in savaş anlayışında taraflar birbirine saldırırken bile düşman değildi ve savaşın amacı barışçıl koşulları sağlamak ve şeytanın faaliyetlerine engel olarak savaşa son vermektir. Bu görüşünü de teolojik olarak İsa'nın adalet uğruna mücadele ederken sonunda şeytanla işbirliği yapanlarca öldürmesine dayandırıyor. Augustine'in temellendirdiği bu anlayış başlangıçta oldukça dini temellere dayanmakla birlikte daha sonra savaşı haklılaştırarak laik bir hale büründürmüştür⁶⁷. Augustine'in yukarıdaki tartışmaları alevlendiren çalışması olan "*De Civitate Dei Contra Paganos*" (Paganlara Karşı Tanrı Devleti)'de savaşla ilgili sorulara dağınık ve kısa cevaplar vermiştir. Haksız bir barıştansa haklı bir savaşın tercih edilmesi gerektiğini söyleyen Augustine, savaş konusundaki düşüncelerini dağınık olarak yansıttığı eserinin özellikle XIX. bölümünde savaşın meşruiyet şartları olarak şunları belirtmektedir;

⁶⁵ Hocaoglu a.g.e., s. 112.

⁶⁶ Yalçinkaya, a.g.e., s. 112.

⁶⁷ Yalçinkaya, a.g.e., s.113.

- Cezayı gerektiren bir savaş algılaması,
- Savaşın kötülüklerinin, şerre karşı ahlaki tutumlar ve istekler dikkate alınarak değerlendirilmesi,
- Şiddetin kullanımı için otorite unsuru,
- İlahi olan durumlara öncelik veren bir ikili epistemoloji,
- İncil'e ait normların mevcut duruma göre yorumu,
- Otoriteye ve toplumsal değişime karşı pasif duruş,
- İncil metinlerinde savaşa girmeyi meşrulaştıracak imkanın bulunması,
- Taraflar arasında olası bir barış algılaması⁶⁸.

Augustine'e göre ancak bu şartların varlığı bir savaşın meşruluk tartışmalarını sonlandıracaktır. Augustine söz konusu eserinde devleti tanrı devleti ve dünyevi devlet olarak ikiye ayırmaktadır. Tanrı devletinde öldürmek tamamen yasakken dünyevi devlette öldürmek de savaşmak da belli koşullar altında mümkündür⁶⁹. Augustine'e göre dünyevi devlet geçicidir ve asıl olan tanrı devletidir.

Hristiyan pasifistler savaşmayı Hristiyanlık dışı bir uygulama olarak kabul ederken Augustine Hristiyanların dünyevi devletleri uğruna savaşabileceklerini savunmuştur. Augustine'e göre Hz. İsa'nın "*bir yanağına tokat atana, diğer tarafını çevir*" sözü dünyevi devlet açısından geçerli bir yöntem değildir. Barışın egemen olduğu "Tanrı Devleti"nde bu durum söz konusu olabilir ama dünyevi devlette böyle bir durumda diğer yanağını çevirmek yanlıştır. Eğer Hz. İsa'nın dediğini yaparsanız

⁶⁸ Hocaoglu a.g.e., s.112.

⁶⁹ Ereker, a.g.e, s. 8.

şer güçler politik ve sosyal yaşama egemen hale gelirler. O yüzden zorunlu olarak dünyevi yöntem belirlenmeli ve gerektiğinde şer güçlere karşı savaşmaktan kaçınılmamalıdır⁷⁰. Söz konusu savaş “Tanrı Devleti”ni kurmak için yapıldığından meşrudur. Augustine, dini temellere dayansa da savaşı laikleştiren gerçekçi bir bakış açısıyla haklı savaş kuramının temellerini atmıştır. Böylelikle Augustine pasifist olan Hristiyanlığı aktif hale getirmiştir⁷¹.

Augustin’e göre yasalar adaletten uzak dinin dışında kalan pozitif yasalar ve adaleti sağlayan Kilise yasaları olmak üzere ikiye ayrılır. Kutsal kitapta belirtilen Tanrı’nın sözleri adaletin anayasasıdır. Sadece bu sözleri Tanrı’nın söylemesi bile onun tartışılmaz şekilde adil olduğu anlamına gelmektedir⁷². Söz konusu ayrıma dayanarak da “maddi iktidar”ı “ruhani iktidara” tabii kılmak için uğraşmıştır. Augustine “Tanrı Devleti”ni hakim kılmak adına terör ve savaşı meşru yollar olarak nitelemektedir. Augustine’in bu görüşüyle haçlı seferlerini etkilediği de düşünülmektedir⁷³.

Augustine eserlerinde Haklı Savaş düşüncesinin ius ad bellum kısmına daha çok ağırlık vermiştir. Augustine yukarıda belirtildiği üzere eski ahitteki gibi bazı savaşları mutlak haklı savaş olarak değerlendirmektedir. Yahudilikteki gibi Tanrı’nın savaşlarını mutlak haklı savaş olarak belirtir. Bu savaşlar dışında kalan savaşların haklı sayılabilmesi içinse; haklı bir nedenin varlığı, savaşın meşru otoriteye

⁷⁰ Niyazi Öktem, Ahmet Ulvi Türkbağ, **Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet**, İstanbul, Der Yayınları, 4. Basım 2009, s. 219.

⁷¹ Yalçinkaya, a.g.e., s. 113.

⁷² Anıl Çeçen, **Adalet Kavramı**, Ankara, Turhan Kitabevi, 3. Basım, 2003, s. 103.

⁷³ Öktem; Türkbağ, a.g.e, s. 219.

dayanması ve iyi niyetin bulunması olmazsa olmaz şartlardır⁷⁴. Görüldüğü üzere iyi niyet koşulu hariç diğer koşullar antik çağdan beri gelişen geleneğin bir parçasıdır. Augustine'in ortaya attığı iyi niyet koşuluysa son derece tartışmaya açık bir koşul olarak ortaya çıkmaktadır. Augustine'in ortaya attığı iddia edilen iyi niyet ölçütü daha sonra tartışılarak objektif bir sonuca ulaşılmaya çalışılmış olsa da koşulun subjektif boyutundan dolayı tartışmalar tam olarak amacına ulaşmamıştır.

Augustine de Cicero gibi savaşın amacının barışa ulaşmak olması gerekliliği üzerinde durmuştur ve savaştan sonra adil bir barışa fırsat verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Augustine haklı neden koşulunu biraz geniş yorumlayarak bir devletin yanlış politikasından dolayı bir başka devlete zarar vermesini de haklı neden olarak kabul etmektedir. Augustine buna ek olarak saldıran tarafın mantığıyla hareket eden tarafı da savaşıma zorlayacağını belirtmektedir⁷⁵. Ama Augustine'in bu yorumundan haklı savaşın sadece savunma savaşı olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Augustine belli bir kötülüğü yapanı cezalandırma ve belli bir kötülüğü yapandan öğ alma amacıyla savaşı, tüm çözüm yollarının denenip başarısız olması sonucunda başvurulacak bir yol olarak görmektedir⁷⁶. Bu durum da göstermektedir ki Augustine'in çizdiği sınırlarda savaş sadece savunma niteliğinde olmasa da belli koşullar altında haklı olarak nitelendirilebilecektir.

⁷⁴ Ereker, a.g.e., s. 8.

⁷⁵ Saint Augustine, **The City of God**, çev. Marcus Dods, New York, The Modern Library, 1993, 683-687'den aktaran, Ereker,a.g.e., s. 9.

⁷⁶ Henry Paolucci, **The Political Writings of St. Augustine**, Chicago, Gateway Editions, 1987, s. 176'dan aktaran Ereker,a.g.e, s. 9.

Augustine'in bir savaşın haklı olup olmamasıyla ilgili bir diğer koşuluysa meşru otorite tarafından savaşın yürütülmesidir. Meşru otorite olarak ise ancak monarkın kabul edilebileceğini söylemektedir. Çünkü monark doğa düzeninde insanlığın barışı için savaşabilecek yetkiye sahiptir. Augustine kocayı ailenin, monarkı uyruklarının, Tanrıyı da tüm insanlığın yöneticisi olarak görmektedir. Augustine'e göre monark devletini Tanrı'nın izniyle yönetir ve monarkın atacağı adımları Tanrı bilmektedir⁷⁷. Augustine savunduğu bu görüşler ve doğal hukuk anlayışıyla, Orta Çağ Hristiyan devletlerinin hukuk düzenlerinde büyük etki yaratmıştır⁷⁸.

4. Yüzyılın başında Roma İmparatoru Konstantin'in resmi olarak yeni ahite dayalı Hristiyanlığı kabulüyle, kurum olarak Hristiyanlık ve bu kurumun başına geçecek kişi olan "Papa" güç odağı haline gelmiştir. Artık dünyevi monarklarla ruhani Papalık devlet üzerinde yetki alanlarını genişletmek için mücadeleye girişmek zorunda kalacaklardır. Roma barbar istilalarıyla çökünce geniş mal varlığıyla ve yaygın etkisiyle Hristiyanlık klasik geleneğini korumuş ve Kilise Avrupa'yı şekillendiren en büyük güç haline gelmiştir⁷⁹. Beşinci yüzyılda Papa I. Gelasius'un, İmparator Anastasius'a yazdığı mektuptan Kilise'nin ne kadar güçlü bir konum elde etmeye çalıştığı açıkça görülmektedir. Söz konusu mektupta Papa I. Gelasius; *"Bu dünyayı yöneten iki güç vardır: Rahiplerin kutsal otoritesi ve asillerin gücü. Bunların içinden rahiplerin gücü daha ağır basar çünkü krallar bile ilahi hüküm*

⁷⁷ Ereker, a.g.e., s. 10

⁷⁸ Öktem; Türkbağ, a.g.e., s. 217.

⁷⁹ Oral Sander, **Siyasi Tarih-İlkçağlardan 1918'e**, Ankara, İmge Kitabevi, 12. Baskı Aralık 2003, s. 46-47.

karşısında hesap vermek zorundadır.” diyerek dünyevi iktidarda da etkili olduklarını açıkça göstermektedir⁸⁰. Kilise'nin bu etkisi kaçınılmaz olarak hukuk alanında da sonuçlar doğurmuştur. Ortaya çıkan bu sonuçların haklı savaş düşüncesine etkileri Kilise Hukuku başlığı altında incelenecektir.

Sonuç olarak Augustine'den 11.yüzyıla kadar olan dönemde haklı savaş kavramı üzerinde pek durulmamış ve kuram üzerinde etkili olacak yeni çalışmalara önem verilmemiştir. Bunun nedenleri arasında Batı Roma imparatorluğunun yıkılmış olması ve siyasi otorite boşluğunun etkin rol oynadığı söylenebilir. Kilise Hukuku'nun savaşı tekrar tartışmaya açmasıyla birlikte haklı savaş üzerine tartışmalar tekrar canlanmıştır.

iii. Müslümanlık

Müslümanlık M.S. 613 yılında Hz. Muhammed'in Mekke'de kente hakim olan çok tanrılı inancı reddedip yeni bir tek tanrılı dinin varlığını savunmasıyla ortaya çıkmıştır. Müslümanlığın kentte güçlenmesiyle mevcut otorite rahatsız oldu ve Hz. Muhammed 622 yılında Medine'ye göç etmek zorunda kaldı. Müslümanlığın bu şehirde de taraftar bulmasıyla egemenlik çatışması ortaya çıktı ve Mekke ve Medine arasında 8 yıl süren savaşlar sonunda Müslümanlık Mekke'de de egemen oldu. Söz konusu 8 yıl içinde Müslümanlık Arap yarımadasına yayıldı ve yeni dinin toplumsal kuralları bu süreçte gelişti⁸¹.

⁸⁰ Alev Alatl, **Batı'ya Yön Veren Metinler**, cilt I, Kapadokya Meslek Yüksekokulu, Ekim 2010, s. 204.

⁸¹ Sander, Siyasi Tarih-İlkçağlardan 1918'e, s. 48.

Medine'ye göç öncesinde Müslümanlıkta savaş konusuyla ilgili olarak herhangi bir emre rastlamak mümkün değildir. Medine'de yeni devletin oluşumu ve Müslümanlığın gelişimi hep savaşarak gerçekleşmiştir. Müslümanlıktaki savaş ve barışa dair ahlaki geleneğin oluşmasında Medine döneminde inen Kuran-ı Kerim ayetleri etkili olmuştur. Söz konusu ayetlerin siyasal gerekliliklerin doğmasıyla ortaya çıktığı görülmektedir. Müslümanlığın doğuşunda ve gelişiminde savaş büyük rol oynamıştır. Çünkü Müslümanlığın var olabilmesi için Müslümanları yok etmek isteyen çok tanrılı inanişe sahip, egemenliği elinde bulunduran Mekkelilerin saldırılarını savuşturmak gerekmekteydi. Saldırıların savuşturulmasından sonra da saldırıya geçerek bu tehdidin ortadan kaldırılması gerekiyordu. Gerçekleşen bu olaylardan yola çıkarak Müslümanlığın dünya algısı savaş ve barış tabanlı olarak gelişmiştir. Müslümanlıkta “*Dar-ul İslam*” barışın egemen olduğu topraklar olarak, “*Dar-ul Harb*” savaşın egemen olduğu topraklar olarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmalara ek olarak bazı mezheplerde “*Dar-ul Sulh*” denen bir bölge vardır. Bu bölgenin özelliği Dar-ul İslam'a dahil olmayan ve Dar-ul Harb'de olduğu halde o bölgede bulunan azınlıkların cizye ödeyerek yaşamlarını sürdürmeleridir⁸². Tek tanrılı diğer dinlerle inanç ayrılığının varlığı savaşın başlaması için esaslı bir neden teşkil ederken Dar-ul Sulh bölgelerinin de ortaya koyduğu gibi asıl amaç diğer tek dine inananların Müslümanlığı kabulü değil savaşın dünyevi amacı olan maddi gelirin elde edilmesidir. Bu dünyevi gelir daha sonra genç devletin düzenli olarak tahsil ettiği vergi haline gelip, devletin temel gelir kaynağı haline gelmiştir⁸³.

⁸² Yalçınkaya, a.g.e. s. 119-120.

⁸³ Albrecht Noth, **Müslümanlıkta ve Hristiyanlıkta Kutsal Savaş ve Mücadele**, çev. İhsan Çatay, İstanbul, Özne Yayınları, 1999, s. 17-22.

Müslümanlığın temelinde inancın dünyaya yayılması ve inanmayanların Müslümanlığı kabule ikna edilmesi yatmaktadır. Savaşın bu amaçlar için araç olarak kullanılabileceği yönündeki inanç kuvvetlidir. Fakat savaş ikna araçları arasında son çare olarak kullanılmalıdır. Saldırganların, savaşa yol açanların Müslümanlığı kabul etmeyenler olduğu inancı yaygındır. Müslümanlıkta modern anlamda bir yayılmacılıktan bahsetmek mümkün görünmemekle birlikte “*cihad*” anlayışının getirdiği bir Müslüman olmayanlara karşı mücadele görüşü hakimdir. Ama cihad genelde anlaşıldığı gibi sadece silahlı bir mücadeleyi veya sadece kutsal savaşı içermemektedir⁸⁴. Cihad Müslüman olmayanlarla çok boyutlu bir mücadeledir ve genellikle yanlış algılanmaktadır. Müslümanlıkta silahlı eylem boyutu “*kital*” terimiyle açıklanmaktadır. Cihad kavramında silaha başvurulması son çare olarak belirtilmiştir. Sonuç olarak Müslümanlıkta savaşın genel ve tek nedeni olduğu söylenebilir, Müslümanlığa karşı girişilen saldırılara karşı koymaktır⁸⁵.

Hz. Muhammed’in vefatından sonra Müslümanlık evrenselleşerek gelişmiştir. Gelişirken karşılaştığı zorluklara uyum sağlamak boyutunda Hristiyanlık’ta olduğu gibi yeni yorumlar geliştirilmek zorunda kalınmıştır. Hristiyanlıkla benzer şekilde devletle iç içe geçtikçe devletin sorunlarına çözüm yolları geliştirildi ve Müslümanlık kendi dünya görüşünü oluşturmuştur. Bu yorumlardan birini Augustine’in yaptığına benzer olarak Buhari yapmıştır. Buhari’nin aktardığı hadislerden birine göre Hz. Muhammed “*Ben tüm ve tam öğretiyle gönderildim; dehşet aracılığıyla bana zafer verilecek ve uykumda dünya hazinelerinin anahtarları getirildi ve elime konuldu.*” demiştir. Bu sözleri bizzat peygamberden duyduğunu

⁸⁴ Noth, a.g.e. s. 26.

⁸⁵ Yalçınkaya, a.g.e. s. 121-122.

iddia eden Ebu Hüreyre'ye “Allah’ın elçisi bizden ayrıldı ve siz hazineleri çıkarmalısınız.” diyerek Augustine’e benzer olarak pratiğin teorik yönünü güçlendirme çabasına girişmiştir⁸⁶.

Yukarıda incelenen ve Augustine’in fikir babalığını yaptığı söylenen Batı’daki algılanışıyla Haklı Savaş’ın karşılığı Kuran-ı Kerim’de bulunmamaktadır. Müslümanlığa göre inanmayanlara karşı girişilecek her savaşın haklı savaş olduğu kabul edilebilir. Müslümanlığın geniş coğrafyalara ulaşip yayılmasını amaç edinen “*fütuhât*” haklı bir savaşı nitelerken Müslümanlığa karşı girişilen her saldırının haksız savaş niteliğini taşıdığı söylenebilir⁸⁷.

4- Orta Çağ döneminde Haklı Savaş Kuramı

i. Kilise Hukuku

Augustine’den sonra uzun bir dönem haklı savaş düşüncesi rafa kalkmış gibi görünmektedir. Onuncu yüzyılda Avrupa’daki siyasal karışıklık ve hukuksuzluk yönünde eğilimin artması siyasi olarak güçlenen Kilise’nin toplumsal sorunlara ışık tutacak bazı düzenlemeler yapmasını kaçınılmaz hale getirmiş ve bu düzenlemelerde Kilise çatısı altında yapılmaya başlanmıştır⁸⁸. Kilise Hukuku, Kilise’nin etki alanında geçerli olan ve inanan bireylerin ilişkilerini düzenleyen bir hukuk sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlarla birlikte Kilise Hukuku Tanrı’ya karşı işlenen suçlarda, yemin kurumunda ve savaş ile ilgili durumlarda yargı yetkisini kendinde

⁸⁶ Buhari,Sahih,a.a.O.cilt 2, ğihad 122, s. 242 f.= Nasâ’i, a.a.O., cilt 2, ğihad 1, s 52 f.; benzer Tirmizî, a.a.O., cilt 7, siyar 5 s. 42’den aktaran Noth, a.g.e. s. 23.

⁸⁷ Yalçınkaya, a.g.e. s. 121

⁸⁸ Ereker, a.g.e., s. 10.

görmekteydi. On birinci yüzyılın ikinci yarısında Kilise Hukuku'nun resmileştirilmesiyle ilgili çalışmalar hız kazanmıştır. Papa Gregory VII bazı kilise kurumlarının dünyevi olarak kontrolünden vazgeçmiş ve bazı kiliseler bağımsız bir yasal otorite olarak ortaya çıkmıştır. Böylelikle devlet yapısı Kilise ve dünyevi otorite temeline tamamen oturtulmuştur. Bu gelişmeyle birlikte, yeni yasal yollar üretmek için Roma Hukuku'nun unsurlarıyla Kutsal kitabın teolojik öğretisi ve geleneklerini harmanlayan Provence, Lombardy, Ravenna ve Bologna gibi okullar ortaya çıkmıştır. 1140 yılları civarında özellikle Kilise Hukukçusu Gratian'ın yazdıklarından sonra Bologna Okulu Kilise Hukuku'nun önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir⁸⁹.

Onuncu yüzyılda Avrupa'daki anarşik görünüş ve şiddetin boyutunun artması Kilise'nin "*Tanrı Barışı*" fikrini ortaya atmasıyla sonuçlanmıştır. Tanrı Barışı içerik olarak savaşan ve savaşmayan ayrımı temelinde şekillenmiş ve daha sonra Haklı Savaş'la ilişkilendirilmiştir⁹⁰. On birinci yüzyılda ise "*Tanrı Barışı*" fikri yerini "*Tanrı Ateşkesi*" kavramına bırakmıştır. Aralarındaki temel fark Tanrı Barışı'nda amaç hukuki otoritenin koyduğu hukukun dışına çıkma eğilimlerini ve feodal düzenin doğal şiddetini en aza indirmekken, Tanrı Ateşkesi'nde savaşın kısıtlanmaya çalışılması söz konusuydu. Bu doğrultuda Kilise Meclisi* savaş sırasında tüccarlara, hacılara, rahiplere, Yahudilere, kadınlara ve köylülere saldırılmasını, bunlara ek olarak bu kişilerin bulunduğu tarımsal ve dini yapıların yağmalanmasını yasaklamıştır⁹¹. Söz konusu kısıtlamaların yanında eski

⁸⁹ Bellamy, a.g.e., s. 31.

⁹⁰ Ereker, a.g.e. s. 10-11

* Birden çok kilisenin seçilmiş üyelerinin bir araya gelerek oluşturduğu kurul.

geleneklerde de olduğu gibi dini temelli olarak kutsal sayılan günlerde savaşmak yasaklanmıştır. Savaş sırasında insani değerler de göz önünde bulundurularak Tatar yayı⁹² ve kuşatmada kullanılan mancınıklar gibi silahların da Hristiyanlar arasındaki savaşlarda kullanılmasının yasaklanması söz konusu olmuştur⁹³. Fakat tarımsal alanların bozulması ve köylü sınıfının baskılarla yıldırılması sonucu bu düzenlemelerin huzur ve barış getiremeyeceği anlaşılmıştır.

Kilise Hukuku'nun "*Tanrı Barışı*" ve "*Tanrı Ateşkesi*" kavramları Haklı Savaş düşüncesinde savaşın ius in bello boyutunu geliştirerek sivillerin hedef alınmasını yasaklaması ve bazı toplumsal kesimlerin savaşın getirdiği yıkımdan uzak tutulması yönünde katkıda bulunmuştur⁹⁴.

On ikinci yüzyılda Kilise Hukuku büyük oranda tutarlı bir şekilde vücut bulmaya başladı. Bu tutarlılığın oluşmasında ve bu zamana kadar sistematik olmayan Haklı Savaş kuramının Kilise Hukuku ile bütünleşmesinde Bologna Okulu'ndan Gratian'ın (359-383) yazdığı "*Decretum*" adlı eserin büyük katkısı olmuştur. Decretum, Haklı Savaş kuramına rehberlik etme açısından en etkili kaynaklardan biridir. Gratian, Decretum'da savaş üzerine düşüncelerine Skolastik metodu uygulamıştır. Gratian savaş konusunda sorulan sorulara verdiği cevaplarda öncelikle eski Kilise kanunlarının ve teolojik geleneklerin bakış açılarındaki çelişiklere

⁹¹ Bellamy, a.g.e., s. 31

⁹² Ereker, a.g.e. s., 10-11

⁹³ Bellamy, a.g.e., s.32.

⁹⁴ Bellamy, a.g.e., s.33

değindikten sonra yeni görüşlerle bu çelişkileri giderip, çelişki gibi duran durumları uyumlaştırmaya çalışmıştır⁹⁵.

Gratian'ın savaşa ilişkilendirilebilecek dört ana konu üzerinde durduğu söylenebilir. Bunlar; savaşmanın öldürmeyi haklılaştırıp haklılaştırmadığı, Haklı Savaş'ın doğası, meşru otorite ve savaşın nasıl yürütülmesi gerektiğidir.

Gratian'ın Haklı Savaş düşüncesi de Augustine de olduğu gibi askeri hizmetin günah olup olmadığı ve bu hizmetin Hristiyanlık ile bağdaşıp bağdaşmadığı sorusuyla başlamaktadır. Hristiyanlığın ilk dönemlerindeki aksi görüşlerin de varlığından bahsederek, sonuç olarak askeri hizmetlerin büyük oranda sınırlandırılmasını öngörmüştür. Savaşmanın öldürme eylemini haklılaştırıp haklılaştırmadığı tartışmasını yaparken masum insanların öldürülmesi durumunda öldürenin kiliseden aforoz edilmesi gerektiğini, ancak tekrar askeri göreve dönmek isterse kefaretle kabul edilebileceğini belirtmektedir. Bu suçu bir şövalyenin işlemesi durumundaysa kefaret ödense bile Kilise'den özel bir izinle ancak askeri görevine dönebileceğini belirtmiştir⁹⁶.

Haklı Savaş'ın doğasında haklı bir nedenin var olduğunu belirten Gratian, Roma düşüncesinde olduğu gibi ancak genel anlamda bir barışın imkanı hale gelmesi durumunda haklı nedenin söz konusu olabileceğini söylemektedir. Söz konusu haklı nedene ek olarak Hristiyanlardan haksız yere alınmış bir şeyi geri almak, yapılan fenalığı cezalandırmak, saldırı sonucu ortaya çıkan zararların

⁹⁵ Bellamy, a.g.e. s. 33

⁹⁶ Bellamy, a.g.e. s. 33

intikamını almak gibi nedenlerin de varlığında haklı nedenin oluşabileceğini belirtmiştir⁹⁷.

Gratian Decretum'da savaşa başvurma hakkı olan otoriteyi açıkça belirtmemekle birlikte yasal olarak imparatorların, kralların, prenslerin, baronların ve bazı vassalların gerekli durumlarda savaşmaya yetkili olduklarını belirtmektedir. Gratian'a göre savaş doğrudan Tanrı komutasında gerçekleşen bir olaydır ve Tanrı'nın iradesiyse dünya üzerinde Papa'nın kurumsal kimliğinde vücut bulmaktadır. Bu durumda Gratian'ın savaş konusunda Kilise'ye büyük önem atfettiğini göstermektedir. Ancak Gratian dini görevlilerin savaşmasını tasvip etmemektedir. Savaşa başvurma hakkı olan liderlerin dünyevi karaktere sahip olduğunu belirtse de o dönemde rahiplerin savaşlarda yer aldıkları bilinmektedir. Hatta 1145 yılında Papa Lucius II Roma'yı ele geçirmek için topladığı orduya komuta ederken ölmüştür⁹⁸.

Son olarak savaş yürütülürken bazı kuralların olması gerekliliği üzerinde durmuş ve savaşmayanların şiddetten başıksıklığı üzerinde durmuştur. Geleneksel olarak yapılan sınıflandırmaya benzer olarak; hacıların, rahiplerin, keşişlerin, kadınların ve silahsız köylülerin savaşın şiddetine maruz kalmamaları gerektiğini belirtmiştir⁹⁹.

Gratian'ın Decretum eseri Haklı Savaş geleneğine üç önemli katkı yapmıştır. İlk olarak karşı taraftan gelen bir zararın varlığı durumunda ancak savaşın

⁹⁷ Ereker, a.g.e. s. 11.

⁹⁸ Bellamy, a.g.e s. 34.

⁹⁹ Bellamy, a.g.e s. 34.

haklılaşabileceği düşüncesini güçlendirmiştir. Gerçekleşecek zararın da Augustine'in de belirttiği gibi iyi niyetle yorumlanması gerektiğini ve subjektif yorumlanarak yanlış hedefe yönelimin olmaması gerektiğini belirtmektedir. İkinci olarak yetkiyle ilgili dünyevi ve dini kaynakları ayırarak iki tür savaşın haklı olabileceğini söylemiştir. Bunlardan ilki dünyevi otorite tarafından daha önce yapılan yanlışları düzeltmek için ilan edilmiş savaşlardır. İkinci tür haklı savaşlarsa dini otorite tarafından sadakati ve dine bağlılığı savunmak adına ilan edilen kutsal savaşlardır. Gratian'ın haklı savaş düşüncesine üçüncü ve son önemli katkısı aksi zorunlu olmadığı müddetçe toplumsal bazı insan gruplarının sosyal fonksiyonlarından ötürü savaşın şiddetinden ve yıkımından uzak tutulması gerektiğini savunmasıdır¹⁰⁰.

Gratian'ın Decretum eserinden etkilenen ve Decretum'u kaynak alan bazı dönem hukukçuları (dekretistler) on ikinci ve on üçüncü yüzyılda savaşın kapsamı ve savaş yürütülürken hangi davranışların caiz olduğu konusu üzerinde durmuşlardır. Gratian ve takipçilerinin sordukları sorular ve bunların üzerine yapılan tartışmalar daha sonraki dönemde yapılacak tartışmaları şekillendirmiştir¹⁰¹.

Skolastik Düşünce

Skolastik düşünce sistemi Kilise temelli düşünce sistemine işaret etmektedir. Skolastik düşüncesi Ortaçağ düşüncesiyle paralel gelişim göstermiş ve bütünleşmiştir. Skolastik düşünce Tanrı düşüncesiyle fazlasıyla iç içe geçmiş, bu bilginin mutlaklığını kabul ederek bu bilgiye karşı gelişen öznellik ve görelilik

¹⁰⁰ Bellamy, a.g.e. s. 35.

¹⁰¹ Ereker, a.g.e. s. 11.

akımlarını reddetmiş ve bu konuda katı bir düzeye ulaşmıştır¹⁰². Skolastik düşünceye göre doğru zaten mevcuttur ve yeni doğrular yaratmak dine aykırıdır. Bu düşünce sisteminin temeli teolojiye dayanmaktadır. Temel olarak teolojiden beslenirken yaptığı yorumlar teolojinin güçlenmesini sağlamıştır. Hatta siyasal iktidar belli bir zaman sonra Kilise'nin tekeline giren skolastik anlayışa paralel olarak teokratik bir yapıyla biçimlenmiştir. Orta çağ siyasal düşüncesinin Kilise'den başka beslendiği bir başka kaynak da daha önceki dönemlerdeki gibi Roma'nın hukuki ve siyasal kurumlarıdır¹⁰³.

Skolastik düşünceye yön vermiş en önemli isim Thomas Aquinas (1225-1274)'tir¹⁰⁴. Aquinas Aristoteles'in teorisi üzerinden Kilise Hukuku'nu dönüştürme çabasına girişmiştir. Aquinas dönemin koşullarında feodal toplumun eşitsizliklerine daha insani bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Meşruluğunu yitiren siyasi liderlerin direnme hakkını doğal bir hak olarak görmüş fakat aktif bir direnme yerine pasif bir direnmeyi öğütlemiştir¹⁰⁵.

Haklı savaşla ilgili olarak ise Thomas Aquinas'ın "*Summa Theologica*" (Teoloji Özeti) eserine değinmekte yarar bulunmaktadır. Aquinas söz konusu eserde inanç ve akli uzlaştırma çabasına girişmiştir¹⁰⁶. Aquinas eserinde haklı savaşın ahlaksal boyutunun yanında siyasi bir boyutunun da olduğunu ortaya koymaktadır. Aquinas savaşları "*saldırı*" ve "*savunma*" savaşları olarak iki türe ayırarak

¹⁰² Çeçen, Adalet Kavramı, a.g.e., s. 104.

¹⁰³ Ağaoğulları; Köker, a.g.e., s. 93.

¹⁰⁴ Çeçen, Adalet Kavramı, a.g.e., s. 104.

¹⁰⁵ Öktem; Türkbağ, a.g.e., s. 221-223.

¹⁰⁶ Adnan Güriz, **Hukuk Felsefesi**, 6. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi,2003, s. 186.

incelemiştir. Aquinas “*bazı savaşların caiz olup olmadığı*”, “*dini görevlilerin savaşmasının caiz olup olmadığı*”, “*savaşanların tuzak kurmasının caiz olup olmadığı*” sorularına Augustine’in benzer sorulara verdiği cevapları eleştirerek yanıtlar aramıştır¹⁰⁷. Aquinas, siyasi liderlerin devletlerarası ilişkilerde meydana getirdiği eylemleri ahlaki bir temele dayandırmaya çalışmış ve bu çalışmasında haklı savaşın doğasını tartışmıştır. Yaptığı tartışma sonucunda Aquinas bir savaşın meşru olması için;

- Eylemi gerçekleştirecek liderin meşru olması ve buna yetkili olması,
- Savaşın nedeni olarak gerçekleştirilen bir kötülüğün intikamının alınması için yapılması,
- Haklı olarak saldırıyı gerçekleştirenin eylemleri şiddeti körüklememesi, iyiyi tesis etmeye ve kötülüğü önlemeye yönelik olması gerektiğini belirtmiştir¹⁰⁸.

Aquinas meşru müdafaa konusunda haklı bir nedenin varlığını aramaz çünkü saldırıyla birlikte zaten nedenin kendisi gerçekleşmiştir. Saldırı durumu savaşın meşruluğu sorununu ortadan kaldırır. Bu saldırı suçu ağır ve ciddi bir suçtur ve gerçekleşmesiyle birlikte karşı taraf mutlaka suçlu hale gelmektedir. Savaş kararının ancak yetkili otorite tarafından verilmesi gerektiğini belirten Aquinas özel kişi veya kişilerin böyle bir yetkisinin bulunmadığını dolayısıyla savaş kararı vermeye yetkili olmadıklarını söylemektedir¹⁰⁹.

¹⁰⁷ Hocaoglu, a.g.e. s. 112.

¹⁰⁸ Heywood, a.g.e. s. 183.

¹⁰⁹ Ereker, a.g.e. s. 12.

Aquinas savaş sırasında ölümlerin gerçekleşmesinin savaşın doğası gereği var olduğunun kabul edilmesi gerektiğini belirtir. Fakat savaşa sadece öldürmek eylemini gerçekleştirmek için girişilmesi durumunda girişilen savaşın hiçbir nedenle haklı olamayacağını da eklemektedir. Aquinas'a göre haklı bir savaşta niyet öldürmek değil düşmanı durdurmak olmalıdır, eğer savaş sırasında kurallar ihlal edilirse haklı bir savaş haksız bir savaşa dönüşebilecektir. Aquinas masumların bazı zorunlu koşullar gerektirdiğinde öldürülebileceklerini “*çift etki*” ilkesiyle açıklamaktadır. Aquinas; “...bir masumu yalnızca öldürmek niyetiyle öldürmek her türlü hakkı ihlal anlamına gelir. Fakat, hukuki ve gerekli olan bir şey yapılırken masumun kazaen ölmesi doğal, kutsal ya da yazılı hukuka aykırı değildir¹¹⁰.” diyerek “*çift etki*” ilkesini ilk meşrulaştıran düşünürlerden olduğu söylenebilir¹¹¹.

Aquinas savaşın “*ius in bello*” boyutuyla ilgili olarak ise düşmana verilen bir sözün tutulmamasını ya da düşmana açıkça yalan söylemeyi haklı savaş prensiplerine aykırı bulurken bazı amaçların gizli tutulması yönünde tuzaklar kurulmasını haklı savaşa aykırı bulmamaktadır. Aquinas, savaşta ganimetlere yönelik yapılan yağmayı hukuka aykırı bulmazken, esir alınan askerlerin veya ele geçirilememiş askerlerin günlük hayatta askeri olmayan işlerle uğraşırken öldürülmelerini hukuka aykırı bulmaktadır¹¹².

¹¹⁰ St. Thomas Aquinas, **The Summa Thologica** (çev.) Fathers of the English Dominican Province, Benziger Bros. Edition, 1947 (§ II-II,q 64,avıı)'dan aktaran Ereker, a.g.e s. 13.

¹¹¹ Ereker, a.g.e s. 13

¹¹² Ereker, a.g.e. s. 13

ii. Şövalyelik Kanunnamesi

Ortaçağ'ın ilerleyen dönemlerinde savaş ile ilgili prensipleri Kilise Hukuku ve Skolastik düşünceden daha çok etkileyen Şövalyelik kurumu ortaya çıkmıştır. Şövalyeliğin bir sınıf olarak ortaya çıkışı onun aristokraside yavaşça yükselmesiyle ortaya çıkan bir durumdur. Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü izleyen on üçüncü yüzyılın ortalarından itibaren askeri güç, feodal beylerin etrafında oluşan küçük çaplı paralı askerlerden oluşmaya başlamıştı. Böylelikle bu küçük çaplı askeri birliklerin ortaya çıkışıyla birlikte şövalyelik kurumunun oluşmaya başladığını ve on üçüncü yüzyılın ilerleyen dönemlerinde şövalyelerin asil sınıfına dahil olduğu görülmektedir. Şövalyelerin ortaya çıkışı ve savaş pratikleriyle birlikte bazı savaş prensipleri de bu çerçevede gelişmiştir. Bu prensipler topluluğuna Batı literatüründen Türkçe'ye çevirecek olursak “*Şövalye Kanunnamesi*” diyebiliriz. Şövalye Kanunnamesi haklı savaş düşüncesi açısından, özellikle savaşın “*ius in bello*” boyutu bakımından önem arz etmektedir.

Bu kanunnameyi oluşturan üç ana kaynak bulunmaktadır¹¹³. İlk olarak 1250'lerden önce yazıldığı varsayılan “*Ordene de chevalerie*” adlı eserde şövalye olunması için gereken nitelikler ve yapılması gereken ritüeller düzenlenmiştir. Esere göre şövalye olabilmek için tekrar vaftiz olmak, vaftiz sırasında vücudun saflığını belirtmek için beyaz kaftan giymek ve buna ek olarak beyaz kaftanın üzerine Kilise için kanının dökülmesini göze aldığı belirten kırmızı kaftan giymek gerekmektedir. Şövalyeliğin asıl simgesi olarak da soyluluğun ve adaletin birbiriyle bir bütün olduğunu hatırlatması amacıyla iki ucu sivri kılıç belirlenmiştir. Son olarak da

¹¹³ Bellamy, a.g.e., s. 41

şövalyeye yerine getirmesi için dört direktif verilmektedir. Kitapta belirtilen bir şövalye; yanlış bir hükme rıza göstermemeli, asla ihanet etmemeli, kadınlara saygı duymalı ve gerektiğinde yardım etmeli, son olarak da her gün şarap ve ekmek ayinine katılmalıdır¹¹⁴.

Şövalyelikle ilgili olarak ikinci önemli kaynak 13. yüzyılın ikinci yarısında yazdıklarıyla şövalye kurumunu şekillendiren Fransiskan okulu öğreticilerinden Ramon Lull'dur. Lull şövalyelerin yerine getirmesi gereken görevler üzerinde durmuştur. Lull'a göre Şövalyelerin en öncelikli görevi Kilise'yi inanmayanlara karşı korumaktır. Fakat bu görevi yerine getirirken sivil otorite olarak görevlerini de aksatmamalıdır. Sivil otorite olarak zayıfları, düşkünleri, kadınları ve çocukları korumalı, kralın kanunlarının uygulanmasını sağlamalıdır. Ayrıca Lull, yolların güvenliği ve meydana gelen hırsızlık olaylarında hırsızların takibini de şövalyelerin görev alanına dahil etmiştir. Bunların karşılığı olarak şövalyeler onurlandırılmalıdır. Lull'da "*Ordene de chevalerie*" deki ritüellerin gerçekleştirilmesini ve bunun da ancak Kilise'de Hristiyanlık erdemine yakışır şekilde yapılması gerektiğini belirtmektedir¹¹⁵.

Şövalyelikle ilgili olarak son önemli kaynak profesyonel asker olarak görev yapan Geoffrey de Charny'nin 1340- 1350 yılları arasında yazdıklarıdır. Charny'e göre dünyevi menkul ve gayrimenkuller de önemlidir ve görevlerinde cesaret gösteren şövalyelere bu tarz ödüller verilmelidir. Böylelikle varlığı artan şövalye görevine daha çok özen gösterecek ve gerçek bir şövalye gibi davranabilecektir.

¹¹⁴ Bellamy, a.g.e., s. 42

¹¹⁵ Bellamy, a.g.e., s. 41

Gerçek bir şövalye gibi davrandığında da toplumda Kilise Hukuku'na ve diğer ilahi kanunlara riayet etme eğilimi artacaktır. Charny'nin yazdıklarının diğer metinlerden farklılaştığı nokta Şövalyelik için söylediklerini diğer tüm askeri birlikler için de geçerli olması gerektiğini belirtmiş olmasıdır¹¹⁶.

Yukarıda belirtilen üç ana kaynağa ek olarak Haklı Savaş düşüncesine etki eden iki yazar ve çalışmalarına da değinmekte yarar bulunmaktadır. Honoré Bonet'in 1382-1387 yılları arasında yazdığı "*L'Arbre des batailles*" eseri ve İngiltere- Fransa arasında gerçekleşen Yüzyıl savaşları sırasında yazıldığı tahmin edilen Christine de Pisan'ın "*Les Faits d'armes et de chivalrie*" adlı eseri haklı savaş düşüncesine katkı yapan eserlerdir. Bonet Augustine'in aksine sadece kutsal savaşı değil tüm savaşların Tanrı'nın takdirine bağlı olduğunu ileri sürmüştü ve bu nedenle kutsal savaşın özel olarak haklılaştırılmasını reddetmiştir. Bonet'e göre Tanrı en çok hangi tarafı seviyorsa ona zafer bahşedecektir. Bonet krallara savaşmayan kesimlerin savaştan bağışık olmasını önermekte ve eğer bu bağışıklık uygulanmazsa yürütülen savaşın Tanrı'nın gözünde meşru olmayacağını belirtmiştir. Savaş hakkında normatif tartışmalara büyük katkı sağlayan ilk kadın araştırmacı olan Christine de Pisan'ın çalışmaları özellikle Fransa ve İngiltere'de büyük etki yaratmıştır. Pisan'a göre savaş sadece iktidardaki Prens tarafından Kilise'yi ve egemenliğinde bulunanları korumak veya müttefikleri korumak amacıyla yürütülebilir. Pisan zorunluluk halinde kadınları, dul kadınları, öksüzleri de müttefik tanımına katmak gerektiğini savunarak klasik müttefik anlayışının dışına çıkmaktadır. Pisan sivillerin Kilise Hukuku'na dayanarak sosyal fonksiyonları nedeniyle savaştan bağışık olması gerektiğini, sosyal fonksiyonu olmayan zayıfların da şövalyelik gelenekleri gereği savaştan bağışık

¹¹⁶ Bellamy, a.g.e., s. 42

olması gerektiğini savunarak sivillerin savaştan mümkün olduğu ölçüde bağışık olmasını savunmuştur¹¹⁷. Bonet ve Pisan savaşmayanların kategorileştirilerek savaşın etkilerinden korunması yönünde Haklı Savaş düşüncesinin ius in bello boyutuna katkı yapmışlardır.

On beşinci yüzyıldan itibaren Şövalyelik Kanunnamesi'nin meşruluğu dini ritüel ve temellerden daha çok dünyevi pratiklerle birlikte Kilise Hukuku'na dayandırılmıştır. Şövalyelik dünyevileştikçe profesyonel asker sınıfının oluşması ve bu sınıfa uygulanacak kuralları düzenleyen Savaş Hukuku düşüncesi ortaya çıkmıştır¹¹⁸.

Sonuç olarak Orta Çağ'da Avrupa devletler düzeni kaotik ve karmaşık bir yapıya sahipti. Feodal beylerin toprak çekişmesi ve güç mücadelesi sürerken, daha üst düzeyde Kilise ve İmparatorluklar politik otorite üzerinde hak sahibi olmak için çekişmekteydi. Bu güç dengelerinin devamlı çatışma ortamı yaratması kaçınılmazdı fakat genelde çatışmalar küçük ölçekli gerçekleşmiştir. Genel olarak Orta Çağ'ın Haklı Savaş düşüncesine katkıları; savaşı yürütmedeki meşru otoriteyi tartışması, çifte etki kavramının literatüre katılması ve “Şövalye Kanunnamesi”nin savaşın ius in bello boyutuna teamül kuralları eklemesi noktasında gerçekleşmiştir. Meşru otorite tartışmasında Kilise Hukukçuları ve Aquinas sadece egemen liderin veya kralın savaş açma yetkisi olduğunda hem fikirdir. Aquinas'ın çifte etki'yi tartışmaya açması saldırının niyeti ve ortaya çıkan sonuçlarının dengesi bakımından pratik savaş hukukun doldurması gereken boş bir alan yaratmıştır. Şövalyelik Kanunnamesi'nin

¹¹⁷ Bellamy, a.g.e., s. 42

¹¹⁸ Bellamy, a.g.e., s. 43

savaşan-savaşmayan ayrımının netleşmesi ve sivillerin savaştan bağışıklığı konusundaki teamülün gelişmesi açısından önemi bulunmaktadır. Söz konusu kavramlar modern dönem Haklı Savaş düşüncesinde güncelliğini koruyarak tartışılmaya devam edilmektedir¹¹⁹.

5- Modern Dönemde Haklı Savaş Kuramı

On altıncı yüzyılla birlikte modern devletin doğuşu ve ortaya çıkan etkileri kendini hissettirmeye başlamıştır. Gerçekleşen Rönesans ve Reform süreci sonunda Orta çağ düşünce sistemi olan Skolastik düşünce sistemi yıkılmıştır. Özellikle Rönesans sonrası Reform sürecinde din savaşlarının ortaya çıkışı ve savaşların meşruluğu tartışması sorumluluğun Tanrı'dan alınıp dünyevi iktidara yüklenmesiyle sonuçlanmıştır. Modern dönem dini çıkar merkezli bir dünyadan ulusal çıkar merkezli bir dünyaya geçişi simgelemektedir. Modern dönemle birlikte Haklı Savaş düşüncesinin temelleri felsefi ve teolojik temellerden pozitif hukuk boyutuna taşınmaya çalışılmıştır. Modern dönemde Haklı Savaş düşüncesi üç gelenek tarafından yorumlanmış ve şekillendirilmiştir. Bu üç geleneğe göz atılması günümüzde Haklı Savaş düşüncesinin hangi boyutta ele alındığını anlamak açısından yararlı olacaktır.

¹¹⁹ Bellamy, a.g.e., s. 48

Tablo 2: Haklı Savaş Düşüncesinin Dayanakları Olan Üç Ana Gelenek¹²⁰

i. Gerçekçiler

Gerçekçiliğe on altıncı yüzyılda yön veren en önemli düşünür Machiavelli'dir. Machiavelli (1469-1527) Skolastik metodolojiyi ve onun teolojik temelli düşüncesini reddetmekte onun yerine politik teoriyi koymaktadır. İnsanların temel olarak bencil olduğu fikrine dayanarak, insanların refah, şan ve güç elde etmek amacıyla olduğunu belirtmektedir. Devletin iyiliklerin kaynağı olduğunu belirten Machiavelli'nin erdemli olmak konusunda skolastik düşüncüyü savunanlardan ve Kilise hukukçularından farklı bir görüşe sahip olduğu açıktır. Machiavelli bir prensin Hristiyan geleneklerinde belirtilen merhamet, sadakat, dürüstlük, dindarlık gibi erdemlere sahip olmasının önemli bir husus olduğunu ve bu erdemlerin ülke sınırları içerisindeki meşruluğu sağlamak açısından önem teşkil ettiğini belirtmektedir. Fakat Machiavelli'ye göre prens bazı durumlarda insanlığa, sadakate, dindarlığa ve merhamete aykırı davranmak zorunda kaldığında zorunluluğun doğasında var olan eylemleri gerçekleştirmezse asla başarılı bir lider olamaz¹²¹.

¹²⁰ Bellamy, s. 8.

¹²¹ Bellamy, a.g.e., s. 56

Machiavelli'ye göre devletin kendini sürdürebilmesi için adalet ve orduya ihtiyacı vardır. Machiavelli adaleti halkı dizginlemek ve kontrol altında tutmak için bir araç olarak görürken, orduyu da halkı yabancı saldırılara karşı koruyan bir araç olarak görmüştür¹²². Görüldüğü üzere Machiavelli açısından en önemli husus devletin egemenliğini uzun yıllar devam ettirmesidir. Adalet ve orduysa bunların gerçekleştirilebilmesi için sadece araçtır. Machiavelli'nin savaş hakkında düşüncesini şu cümlesiyle özetleyebiliriz; “*Savaş kimlere gerekliyse onlar için haklıdır ve tek umut askeri güç olduğundan kutsaldır*”¹²³. Machiavelli prensin öncelikli görevinin politik topluluğun silah gücü ve adaletle korunması olduğunu belirtmekte zorunluluk hallerindeyse bu araçların akıllıca yönetilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu akıllıca yönetim konusunda da savaşa girip savaşın yürütülmesi konusunda da hiçbir evrensel ahlaki veya hukuki sınır prensi sınırlamamaktadır. Machiavelli'ye göre tek yol gösterici zorunluluklar ve gerekliliklerdir¹²⁴.

Machiavelli iyi bir prensin barış zamanında bile savaşı düşünmesi gerektiğini belirterek asıl durumun savaş, istisnanın barış olduğunu belirtmekte ve prensin her an tetikte olmasını öğütlemektedir¹²⁵. Machiavelli prensin sadece tetikte olmasını yeterli görmemekte savaş anı geldiğinde doğru araçlarla savaşmasını önermektedir. Machiavelli orduları prensin kendi ordusu, paralı ordular, yardımcı ordular ve karma

¹²² Bellamy, a.g.e., s 56

¹²³ Niccolo Machiavelli, **Discourses Upon The First Ten Books of Titus Livy**, Third Book, dig. Ed. Jon Roland, chap. Xii, <http://www.constitution.org/mac/disclivy.txt>'den aktaran Ereker, a.g.e., s 23

¹²⁴ Bellamy, a.g.e., s 57

¹²⁵ Niccolo Machivelli, **Prens**, çev. Kemal Atakay, İstanbul, Can Sanat Yayınları, 4. Baskı, Mart 2011, s. 90-92

ordular olarak ayırmaktadır. Bu ayırım içerisinde paralı orduları sadakatsiz, sevgisiz ve amaçsız askerlerden oluşur diye niteleyerek savaş açısından yararsız olduğunu belirtir. Machiavelli'ye göre savaşmadıkları sürece savaştan haz duyan paralı askerler savaş zamanı prensi yalnız bırakmaktan çekinmeyeceklerdir. Machiavelli dönemi İtalya'nın şehir devletleri arasında çıkan savaşlarda yıkımlara uğramasının nedeninin İtalyan şehir devletlerinin paralı ordu sistemine dayalı yapılardan oluşmasına dayandırmaktaydı¹²⁶. Machiavelli'ye göre paralı orduların savaşları silahlı çatışmalardan çok kurnazlık ve manevralarla kazanılan bir oyundur. O yüzden gerçek anlamda bir silahlı çatışmayı içermemektedir ve düzenli ordulara karşı hiçbir şansı yoktur. Hatta bu yorumunu Floransa'nın Zagonara'daki büyük yenilgisinde hiç ölen olmamasına (sadece iki kişi atlarından düşerek ölmüştür) değinerek güçlendirir¹²⁷. Bazı düşünürler savaş sırasındaki ölü sayılarının azlığını, 15. ve 16. yüzyılda savaşların özellikle İtalya'da daha sınırlı olarak yaşanmasına dayandırmışlardır¹²⁸. Fakat ölümlerin ve şiddetin az olmasının nedeni savaşların sınırlı olmasından ziyade paralı orduların çatışmadan kaçınmasıdır. Bu durum Machiavelli'yi silahlı çatışmanın gerçekliği ve gücü üzerine düşünmeye itmiş, bunun sonucunda düzenli ordular vasıtasıyla savaşın meşru bir dış politika aracı olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Machiavelli klasik Haklı Savaş düşüncesinin öğretilerinin tersine, zulmün özünde yanlış olmadığını, yanlışın zulmün doğurduğu sonuçlarda olduğunu belirtmiştir. Aşırı şekilde zulmün başkaldırı tehlikesine neden olabileceği belirtmekle birlikte zulme yol açacak acımasız kararlar alınması

¹²⁶ Machiavelli, a.g.e., s 80-82.

¹²⁷ Walzer, a.g.e., s. 54.

¹²⁸ Ereker, a.g.e., s. 23.

gerektiğinde eğer alınan kararlar amaca ulaşılabilirse bu kararların yanlış olarak nitelendirilemeyeceğini belirtmiştir¹²⁹.

Machiavelli'nin ortaya koyduğu gerçeklikte modern devletlerin egemenlikleri en önemli unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Augustine'in Tanrı'nın yönettiği savaşları tartışma olmaksızın haklı savaşlar olarak nitelemesi gibi Machiavelli'de egemenliğin gerektirdiği savaşları tartışmaksızın haklı savaşlar olarak kabul etmiştir. Machiavelli Haklı Savaş düşüncesindeki haklı neden ve meşru otorite kavramlarını savaşın ius ad bellum boyutundan çıkarmıştır. Devletin egemenliği için yaptığı savaşların hepsinin meşru otorite tarafından ve haklı olarak yapıldığını ileri sürmüştür¹³⁰.

Gerçekçilik Machiavelli'nin düşünceleriyle 17. yüzyılda etkin bir görüş olarak ortaya çıkmıştır. Bir sonraki yüzyılda Thomas Hobbes (1588- 1679) gerçekçiliğin güç ve egemenliği merkeze alan yapısından etkilenerek "*Leviathan*" adlı eseri kaleme almıştır. Hobbes gerçekçiliğin babası olarak kabul edilen Tukidides'in "*Peleponnes Savaşları Tarihi*" eserini çevirmiş ve *Leviathan*'da da Tukidides'in öne sürdüğü fikirlerin kapsamlarını genişletmiştir¹³¹.

Hobbes İngiliz İç Savaşı sırasında ve Fransa'da sürgündeyken edindiği deneyimler ve bunlar hakkındaki düşünceleri sonucunda döneminin etkili isimlerinden biri olmuştur¹³². Hobbes uluslararası ilişkiler konusundaki görüşlerini

¹²⁹ Bellamy, a.g.e. s 58.

¹³⁰ Bellamy, a.g.e., s 58-59.

¹³¹ Walzer, a.g.e., s. 24.

¹³² Bellamy, a.g.e., s. 69

“doğal durum” kavramı üzerine inşa etmiştir¹³³. Hobbes savaşı da bu doğa durumunun bir parçası olarak görmektedir¹³⁴. Bu doğal durum halinde insan doğası indirgemeci bir bakış açısıyla “iyi, kötü, savaçıl, barışçıl” gibi nitelermelerden birine dayandırılır. Hobbes insanın doğası gereği kötü olduğunu ve doğal halin savaş hali olduğunu belirtmiştir¹³⁵.

Hobbes’a göre eşitlik fikrinden güvensizlik doğacaktır. Çünkü iki kişinin sahip olmak isteyeceği tek olan şey onları birbirine düşman edecektir. Esas olarak birbirilerini yok etmek isteyecekler veya birbirlerini egemenlik altına alarak yönetmek isteyeceklerdir. Bu devletler için de böyledir ve bu eşitlik fikri güvensizliği besleyecek ve güvensizlik de savaşa yol açacaktır. Hobbes’a göre devlete de tam bu sırada ihtiyaç vardır. Çünkü devlet olmadıkça herkes herkesle daima savaş halindedir. Ancak devlet güç kullanarak bu savaş halini belli bir sınır kapsamına sokabilir. Hobbes’un bir diğer dikkat çekici görüşü de herkesin herkesle savaş içinde olduğu bir durumda hiçbir şeyin adalete aykırı olamayacağıdır. Hobbes’a göre güç yoksa adalet yoktur. Çünkü gücün olmadığı yerde yasa olmaz, yasanın olmadığı yerde de adaletten söz edilemez.

Hobbes savaşta zorlama ve hilenin büyük erdemler olduğunu belirtmektedir¹³⁶. Hobbes’a göre devlet güçlüyken önündeki fırsatları değerlendirip sınırlarını genişletemiyorsa zayıflığı ortaya çıkmış ve ele geçirilmeye davetiye çıkarmış demektir. Bu yüzden devlet güçlü olduğunda sınırlarını ve egemenliğini

¹³³ Hocaoğlu, a.g.e., s 113

¹³⁴ Ereker, a.g.e. s, 25

¹³⁵ Hocaoğlu, a.g.e. s 114.

¹³⁶ Hocaoğlu, a.g.e, s 114-115.

genişletmek için çaba harcamalıdır¹³⁷. Hobbes savaşın devletler açısından kazançlı bir durum olduğunu düşündüğü için savaşın sınırlandırılmasıyla ilgili herhangi bir görüş belirtmek ihtiyacı hissetmemiřtir¹³⁸.

17. yüzyılın bir diğer önemli gerçekçilik akımı düşünürlerinden olan John Locke (1632- 1704) da Hobbes gibi uluslararası ilişkiler konusundaki görüşlerini “doğal durum” üzerinden tanımlar. Fakat Hobbes’un aksine Locke insana dair düşüncelerinde iyimser bir tablodan hareket eder. Bu nedenle Locke’da doğal durum barış hali olarak nitelendirilir. Fakat ıkış noktasında insanın doğal durumunu iyi olarak niteleyen Locke “*Second Treatise of Government (1690)*” adlı eserinin “*on the state of war*” başlıklı üçüncü bölümünde savaşı “*düşmanlık ve yok etme durumu*” olarak nitelendirmiřtir¹³⁹.

Locke’a göre insan, doğanın temel yasalarıyla korunması gereken bir varlıktır. Ama tüm insanların korunmasının mümkün olamayacağı gerçeği kabul edilmeli ve en azından susuzların korunmasına çalışılmalıdır. Locke, sonuç olarak susuzları yok etme tehdidi gerekleşiğindeyse tehdit edeni yok etme hakkının varlığını ileri sürmüş ve bu yok etme hakkının adalete ve akla uygun olduğunu belirtmiřtir¹⁴⁰. Locke insanların bu savaş durumu tehdidinden kurtulmak için doğa durumunu terk ederek toplumsallaştıklarını, ancak toplumsallaşarak bu tehdidi bertaraf ettiklerini ileri sürmüştür. Böylelikle doğa durumunun sağladığı özgürlüğü, eşitliği ve güvenliği tehdit edebilecek savaş hali olasılığına karşı siyasal toplum

¹³⁷ Walzer, a.g.e., s. 26.

¹³⁸ Ereker, a.g.e., s. 26.

¹³⁹ Reichberg; Syse; Begby, a.g.e., s. 465.

¹⁴⁰ Hocaoğlu, a.g.e, s. 115.

meydana gelmiştir. Siyasallaşmış toplumda üstün bir gücün varlığı, yok etme tehdidi olasılığını azaltacak veya tehdidin gerçekleşmesi durumunda da insanları, özgürlüklerini ve mal varlıklarını koruyacaktır¹⁴¹.

Gerçekçi görüşün modern dönemde bir diğer önemli ismi G. W. F. Hegel' (1770- 1831)dir. Fakat Hegel savaşı, toplumun işleyişi ve özgürlüğün elde edilmesi yönünden pozitif olarak yansıttığı için gerçekçiliğin kavramsak haritasından ayrılır¹⁴². Hegel'in yaşadığı dönemde Kilise merkezli siyaset iyice zayıflamış, yok olma seviyesine gelmiştir. Kilise merkezli siyasetten devlet merkezli siyasete geçilmiş, devlet siyasetin tüm alanlarında baskın ve egemen olmuştur. Hegel bir protestan olarak özellikle Reform sürecinin Kilise'nin yozlaşması sonucu ortaya çıktığını belirtmiştir. Kilise'nin yozlaşmasının karşısında devleti yücelten ve bir nevi onu kutsal kılan Hegel devletin meşruiyet temellerini de bu görüşü üzerine inşa etmektedir. Hegel kutsal ve egemen Kilise'den boşalan alana devleti ikame etmiştir. Hegel'in devleti kutsal ve mistik bir boyuta yaklaştırdığı söylenebilir. Kilise hukukçuları ve Skolastik düşünürler hukukun kaynağını din ile açıklarken, Hegel hukukun kaynağının din olması durumunu reddetmiştir. Hegel'e göre hukukun da kaynağı devlettir¹⁴³.

Hegel'e göre devlet hür ve müstakil olmalı ve bu özellikleri gereği geleceği için her şeyi yapma noktasında özgürdür. Hegel'in dünyasında her milletin kendisine

¹⁴¹ Hocaoğlu a.g.e, s 115

¹⁴² Faruk Yalvaç, **Hegel'in Uluslar arası İlişkiler Kuramı: Dünya Tini, Devlet ve Savaş**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2008, s. 92.

¹⁴³ Hocaoğlu a.g.e.,s 123

ait olan bağımsız devleti olmalıdır. Hegel bu görüşleriyle modern anlamda ulus devletin ve milliyetçiliğin teori boyutuna katkıda bulunan önemli filozoflardandır¹⁴⁴.

Hegel'e göre her devlet kendi bağımsızlığını korumakla yükümlüdür. Her devletin en üstün kanunu kendi menfaatine göre şekillenir. Bu nedenle devletlerarası ilişkiler hukuki ya da ahlaki normlarla ifade edilemezler. Hegel'e göre ahlak ile devletlerarası ilişkilerin ilgisi yok denecek kadar azdır. Çünkü devletler ahlaki kanunlara tabi basit kurumlar değildirler. Hegel reformistlerin aksine devletin egemenlik haklarına müdahale eden, bu hakları sınırlayan, paylaşan veya devreden uluslararası ya da uluslararası siyasi kuruluşların meşrulaştırılmasına karşıdır. Hegel'e göre barış yoluyla çözülemeyen siyasi problemler doğal olarak savaş yoluyla çözülecektir. Çünkü savaş iki egemen devletin her ikisinin de hakları olduğunu ileri sürdüğü çatışmalı bir ilişkiye işaret etmektedir¹⁴⁵. Hegel nihayetinde savaşı en son fakat en kesin çözüm şekli olarak değerlendirmiştir. Sonuç olarak Hegel savaşın mutlak bir kötülük olarak algılanmasına karşı çıkararak pozitif boyutunun varlığından bahsetmiş ve savaşa pozitif ahlaki bir değer yüklemiştir. Hegel'e göre barış rahatlatıcı ve boşluğa düşürücü bir nitelik taşıırken, savaş devleti geliştiren dinamizmi bünyesinde taşımaktadır¹⁴⁶. Bu anlamda savaş mutlak anlamda olmasa bile gerçekliğin bir parçası olarak zorunludur¹⁴⁷.

Modern dönemde bu mutlak egemenliğe yapılacak dış müdahaleler başlı başına haklılaştırılmış, savaş sebebi olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Böylelikle

¹⁴⁴ Hocaoğlu, a.g.e., s. 124

¹⁴⁵ Yalvaç, a.g.e., s. 94.

¹⁴⁶ Hocaoğlu, a.g.e., s. 124-125

¹⁴⁷ Yalvaç, a.g.e., s. 93.

modern dönemde ulusal çıkar ve ulus egemenliği gibi kavramlar dönemin dinamiklerini belirleyen temel faktörler olmuşlardır¹⁴⁸. Bütün devletlerin ulusal çıkarlarının çatıştığı ve bütün devletlerin savaşlarının haklı olduğu bir dünya düzeninde Haklı Savaş düşüncesi yapılacak analizlerde çok da gerçekçi olarak görülmeyecektir.

ii. Legalistler

Legalizm gerçekçi görüşe paralel olarak devletin doğal varlığını ve bu varlığın değerini kabul etmiştir. Fakat legalizmin gerçekçilikten ayrıldığı nokta uluslararası ilişkileri bir anarşi ortamı olarak kabul etmemesidir. Legalizme göre devletler, müşterek ilişkilerini uluslararası toplumun oluşturduğu hukuk ve normlara göre yönetmelidir. Legalistler teolojinin dünyevi hukuka temel teşkil etmesini reddetmeleriyle de Skolastik düşünceden ayrılırlar¹⁴⁹.

Legalizmin 16. yüzyılda en önemli savunucuları Balthazar Ayala ve Alberico Gentili'dir. Ayala (1548- 1584)'ya göre her iki taraf açısından savaş haklı bir nedene dayanabilir. Böyle bir durumda önemli olan artık savaşın ius ad bellum boyutu değil ius in bello boyutudur. Ayala'ya göre savaş sırasında adil savaşmayan tarafı da ancak adil savaşan taraf dengeleyebilir ve adil savaşmayan tarafın dehşet veren uygulamalarını sonlandırabilir. Ayala Haklı Savaş düşüncesinin ius ad bellum

¹⁴⁸ Ereker, a.g.e., s 24

¹⁴⁹ Bellamy, a.g.e., s 58-59.

boyutuyla ilgili olarak da egemen iradenin savaşa girme hakkında verdiği kararın uygun olup olmadığı tartışmasının gereksiz bir çaba olacağını belirtmiştir¹⁵⁰.

On altıncı yüzyılda düşünceleriyle Ayala'dan daha etkili olan bir diğer düşünür Alberico Gentili (1552- 1608)'dir. 1589 yılında yayınlanan “*de jure belli*” adlı eserinde gerçekçi düşünceyi reddeden Gentili, egemenlerin uygun gördükleri zaman istedikleri savaşı haklı savaş olarak niteleyip savaşılabilecekleri fikrini reddetmiştir. Egemenler tarafından alınacak bu tarz kararların uluslararası hukuk tarafından dikkatle incelenmesi gerektiğini belirten Gentili, prenslerin pozitif hukukun üzerinde bir konum alsalar bile tabii hukuk ve uluslararası hukukla bağlı olduğunu belirtmiştir. Gentili'ye göre devletlerarası ilişkiler devletlerin de rıza göstererek kabul ettikleri uluslararası hukuk kuralları tarafından belirlenir. Belirlenen bu kurallar iradi hukuku meydana getirmektedir. İradi hukuk ise yazılı hukuk kuralları ile teamül kurallarından oluşmaktadır¹⁵¹.

Gentili savaşın din uğruna yapılmasına da karşı çıkmıştır. Bu nedenle başka bir dinden de olsa sadece din temelli bir savaş anlayışının doğal olmadığını belirtmektedir. Gentili “*De iure belli libri tres*” adlı eserinin “*wheter there are natural causes for making war*” başlıklı 12. bölümünde, Türkler'le savaş halinde olduklarını, çünkü Türklerin kendilerine düşmanca davrandığını, aleyhlerinde planlar yaptıklarını ve son olarak da tehdit ettiklerini belirtmektedir. Bu nedenlerle Türkler ile savaşmanın meşru nedenlerinin oluştuğunu söylemektedir. Fakat Türkler ile çarpışmaktan kaçınmaları gerektiğini ve Türkler barışçıl oldukları sürece ilişkilerin

¹⁵⁰ Bellamy, a.g.e, s. 59.

¹⁵¹ Bellamy,a.g.e., s. 59

barış içinde sürmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Türkler'in barışçıl davranması durumundaysa savaş isteyen teologların uzmanlık alanları dışında kalan savaş konusunda sessiz kalmaları gerektiğini belirtmektedir¹⁵².

Gentili'ye göre savaş orduların adil ve aleni mücadelesidir¹⁵³. Gentili savaşın mutlak olarak zorunlu olmadıkça haklı olarak nitelendirilemeyeceğini belirtmektedir. Savaşa girişilmeden önce savaş kararı alan egemen tarafından bütün çözüm yolları denenmeli, tarafsız bir hakemin çözüme ulaşması için çaba sarf etmeli ve son olarak uzlaşma yanlısı olduğunu açıkça ortaya koymalıdır. Ancak bu yollar denendikten sonra egemen tarafından savaşa girişme konusu gündeme getirilmelidir¹⁵⁴.

Gentili'nin çalışmaları daha sonra Hugo Grotius (1583- 1645) için temel argümanlar sunmuştur¹⁵⁵. Hugo Grotius Haklı Savaş düşüncesini sistematize ederek dünyevi bir biçim kazanmasında büyük rol oynamıştır¹⁵⁶. Grotius savaşın normatif temelleriyle ilgili iki önemli eser yazmıştır. Bunlardan ilki "*De iure praedae*" (Ödül ve Ganimet Hukuku)dir. Fakat bu eser Grotius hayattayken basılamamıştır¹⁵⁷. İkinci ve bizim konumuz açısından önemli olan eseri 1625 yılında yayımlanan "*De jure belli ac pacis*" (Savaş ve Barış Hukuku)dir.

¹⁵² Reichberg; Syse; Begby, a.g.e., s. 376

¹⁵³ Reichberg; Syse; Begby, a.g.e., s. 372

¹⁵⁴ Bellamy, a.g.e., s. 60

¹⁵⁵ M.Reichberg; Syse; Begby, a.g.e., s. 371.

¹⁵⁶ Walzer, a.g.e., s. 13.

¹⁵⁷ Reichberg; Syse; Begby, a.g.e., s. 385.

Grotius Savaş ve Barış Hukuku adlı eserinde savaşı Gentili'nin aksine bir mücadele olarak değil de uyuşmazlıklarını zorlama yollarına başvurarak çözmeye çalışanların birbirleri karşısındaki durumları olarak nitelirmektedir¹⁵⁸. Grotius savaşı “kamusal”, “özel” ve “karma” olarak üçe ayırmıştır. Grotius savaşı her iki tarafın da kamusal bir yetkisi olması durumunda bu savaşın kamusal savaş olacağını, her iki tarafın da kamusal yetkilerinin olmaması durumunda bu savaşın özel savaş olacağını ve son olarak da taraflardan birinin kamusal diğerininse kamusal yetkisinin olmaması durumunda bu savaşın da karma savaş olacağını belirtmiştir¹⁵⁹. Grotius kamusal savaşları da “kurallara uygun” ya da “kurallara daha az uygun” savaşlar olarak ayırmaktadır. Bir savaşın kurallara uygun savaş olarak nitelendirilebilmesi için iki koşul vardır. İlk olarak savaşın devlet gücünü elinde bulunduranlarca açılmış olması ve savaşın yöntem gereklerine uyulması gereklidir. Grotius'a göre ancak böyle bir savaş uluslararası hukuka göre kurallara uygun savaş olarak nitelendirilebilecektir. Grotius kurallara daha az uygun savaşı da hem yöntem gereklerine uyulmama hem de özel kişilere karşı ve kamu yöneticisinin yetkisine dayanarak girişilen savaş olarak tanımlamıştır¹⁶⁰.

Grotius da daha önceki Haklı Savaş düşüncesi üzerine görüş belirten düşünürler gibi savaşa girişmenin hangi koşullarda haklı olacağı hangi koşullarda olamayacağını yanıtını aramıştır. Grotius haklı olmanın adalete uygunlukla değerlendirilebileceğini ve adalete aykırı olmayan şeyin ancak haklı olarak

¹⁵⁸ Hugo Grotius, **Savaş ve Barış Hukuku**, çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1967, s. 17.

¹⁵⁹ Grotius, a.g.e., s. 26.

¹⁶⁰ Grotius, a.g.e., s 28.

nitelendirilebileceğini belirtmektedir. Grotius'a göre haksız olansa akıllı varlıkların oluşturduğu toplumun doğasına aykırı olandır¹⁶¹.

Otuz yıl savaşlarının vahşetine tanık olan Grotius savaşın daha ılımlı hale gelmesi için çalışmışlarını yürütmüş ve böylelikle günümüz savaş hukukunun kurucusu olarak nitelendirilmiştir. Grotius da Cicero'ya benzer şekilde savaşa barışı tesis etmek amacıyla girilmesi düşüncesi üzerinde durmuştur. Grotius savaş haklılaştırma gayretine girişmekten çok eserinde savaşa başvurma (*ius ad bellum*) durumunun haklı olup olmadığını ve savaş yürütülürken (*ius in bello*) nelerin yapıp nelerin yapılamayacağını tartışmıştır. Kendinden önceki Kilise hukukçuları, Skolastik düşünceyi veya gerçekçiliği benimseyenler gibi savaşın nasıl haklılaştırılacağı üzerinde değil de savaşa başlamanın ve yürütmenin hukuki dayanakları olup olmadığı üzerinde çalışmıştır¹⁶².

Grotius, uluslararası hukukun doğal hukuka aykırı olamayacağını ileri sürmüştür. Savaşın da aynı şekilde doğal hukuka ve ilkelerine aykırı olmadığını¹⁶³ dolayısıyla uluslararası hukuka da temel olarak aykırılık teşkil etmediğini belirtmiştir. Grotius, devletlerin aralarındaki ilişkileri düzenleyen kurallara ve halkların tarihlerine bakıldığında savaşın uluslararası hukuk tarafından açıkça yasaklanmadığını ortaya koymuştur¹⁶⁴.

¹⁶¹ Grotius, a.g.e., s. 18-22.

¹⁶² Yalçınkaya, a.g.e., s. 123.

¹⁶³ Ereker, a.g.e. s. 20.

¹⁶⁴ Yalçınkaya, a.g.e., s. 124

Grotius da Augustine'e benzer şekilde kendini savunma konusunda İncil'in yanlış yorumlandığını belirtmektedir. “...İncil bize komşumuzu kendimiz kadar sevmemizi buyurmaktadır, kendimizden çok sevmeyi değil...” diyen Grotius, bu durumda haksız bir saldırı karşısında sessiz kalmanın İncil’de yer olmadığını belirterek, böyle bir savaşın kutsal yasalara da aykırı olmadığını ileri sürmüştür¹⁶⁵.

Grotius’a göre başkalarının haklarına zarar verilmedikçe zor kullanmanın haksız olarak nitelenemeyeceğini belirtmektedir. Grotius Cicero’ya atıf yaparak belli bir uyuşmazlığın çözümünde iki yol olduğunu; bunlardan ilkinin tartışmak, ikincisininse zor kullanmak olduğunu, ilkinin insanlara özgü ikincisininse vahşi hayvanlara özgü olduğunu ileri sürmektedir. Böyle olduğuna göre ancak tartışma zemini ortadan kalkarsa zor kullanma yoluna başvurulabileceğini belirtmektedir¹⁶⁶.

Grotius’a göre savaş açılması için öncelikli olarak bir tarafın diğer tarafa daha önceden bir haksızlık yapmış olması gerekmektedir. Bu haksızlığın kapsamına can veya mal girebilir. Kendini savunmanın temelinde doğa yasası yatmaktadır. Fakat tüm bu hususlar ancak tehlikenin kaçınılmaz olduğu durumlarda geçerlidir. Grotius tehlikenin kaçınılmaz olması gibi yoruma açık bir kavramın günümüzde de tartışılan “önleyici saldırı” kavramını da kapsadığını kabul etmiştir. Grotius önleyici saldırı için gerekli olan tehlikenin kaçınılmaz, kesin ve zaman bakımından önlenemez bir

¹⁶⁵ Ahmet Haluk Atalay, **Uluslararası Hukukun Oluşumu: İlk Küreselleşme Dönemi** (1492- 1648), İstanbul, Göçebe Yayınları, 1997, s. 85’den aktaran Ereker, a.g.e, s. 20

¹⁶⁶ Grotius, a.g.e., s 24

kesinlikte olması gerektiğini belirtmektedir¹⁶⁷. Fakat böyle bir uygulamanın göz boyayıcı bir neden olacağı ve hukuksuz olacağını özellikle belirtmiştir¹⁶⁸.

Grotius savaş eylemini gerçekleştirenleri; eylemi yapanlar, bu eyleme yardım edenler ve bu eylemde araç olarak kullanılanlar olarak üçe ayırmaktadır. Grotius, eylemi yapanı çıkar sahibi olarak, eylem yardımcısını eylemi yapana yardıma koşan olarak ve son olarak da eylemde araç olarak kullanılanları da, eylemi yapana eylemi gerçekleştirirken iradeleriyle araç rolü üstlenerek yardımcı olanlar olarak tanımlamaktadır. Grotius hiç kimsenin savaşa katılması konusunda engellenemeyeceğini belirtmekte ve din adamlarının da özel bir yasayla savaştan muaf tutulamayacağını ileri sürmektedir¹⁶⁹.

Grotius'a göre savaşı haklı gösteren nedenler* sahip olduğun bir şeyi koruma, sahip olduğun fakat elinden alınan şeyi geri alma ve cezalandırmadır. Grotius sayılan bu nedenlerin başında da canını korumak için savaşmanın gerekliliği üzerinde durmakta ve canını savunma savaşı ancak haksız bir saldırı söz konusu olduğunda yapılabilir demektedir¹⁷⁰. Grotius amaçları, komşusunu güçsüz duruma düşürmek veya başkasına karşı haklı olarak savaşa girişme nedenleri yaratma olan savaşların savunma savaşı kapsamına dahil edilemeyeceğini belirtmektedir¹⁷¹. Savaşa cezalandırma amacıyla girişilmesini doğal ve tarihsel bir gerçek olarak gören

¹⁶⁷ Grotius, a.g.e., s. 53

¹⁶⁸ Yalçınkaya, a.g.e., s. 124

¹⁶⁹ Grotius, a.g.e.s, 47- 48

* *Justificae causas propria*

¹⁷⁰ Grotius, a.g.e., s. 51-53

¹⁷¹ Grotius, a.g.e., s. 54

Grotius, cezalandırılacak eylemin suç oluşturması durumunda, buna ek olarak doğacak zararların da tazmininin gerektiğini ileri sürmüřtür¹⁷².

Grotius'a göre savaşta asla haklı sayılamayacak nedenler ise “*göz boyayıcı nedenler*”dir. Bunların aslında gerçekçi akımın ulusal çıkar kavramını kullanarak haklılaştırdığı nedenler olduğu da söylenebilir. Söz konusu nedenler arasında; bir başka devlete iyilik yapar gibi görünerek onu egemenliği altına almak, daha geniş topraklar elde etmek, yakın bir tehdit olacak olan komşu devletin güçlenmesini önlemek, egemenliğinde bulunan halkın bağımsızlık isteğiyle ayaklanması, kralın ya da Kilise'nin evrensel egemenliği bulunduğunu varsayarak savaşmak ve kişisel çıkarlar için savaşmak gibi nedenler bulunmaktadır¹⁷³.

Grotius Tanrı'ya karşı işlenmiş suçlar yüzünden savaş açılıp açılmayacağına yönelik tartişmada, Tanrı'nın yüksek kişiliğine karşı işlenmiş suçları cezalandıracak güçte olduğuna dair görüşe karşı meydana gelen bu suçun insanların da haklı olarak cezalandırabileceğini söylemektedir. Dinin devlet ve toplum açısından önemine değinen Grotius, devlet için yasalar ve bunların uygulanma kolaylığı açısından dinin etkisinin büyük olduğunu ileri sürmektedir¹⁷⁴.Grotius Hristiyanlığı kabul etmek istemeyenlere karşı açılacak savaşın haksız bir savaş olacağını belirtirken, ancak dinleri nedeniyle kendilerine çok kötü muameleler yapılyorsa ancak böyle bir durumda açılacak savaşın haklı olarak nitelendirilebileceğini belirtmektedir¹⁷⁵.

¹⁷² Grotius, a.g.e, s. 143.

¹⁷³ Grotius, a.g.e.,s. 156-161.

¹⁷⁴ Grotius, a.g.e., s. 146-147.

¹⁷⁵ Grotius, a.g.e., s. 148.

Grotius savaşta her iki tarafın da haklı olabileceği durumların var olabileceğini, savaşmakla ilgili olarak kararsız kalmamız durumunda savaşmaktan çekinmemiz gerektiğini belirtmektedir. Grotius ilk olarak karşılıklı görüşmeyi, ikinci olarak bir hakeme başvurup uyuşmazlığı hakem huzurunda çözmeyi önermektedir. Grotius özellikle Hristiyan kralların ve devletlerin hakemlik yoluna başvurmasını zorunluluk olarak görmektedir. Sonuç olarak Grotius savaşa girişilmesinde inandırıcı nedenlerle yetinilemeyeceğini, nedenlerin açıkça ortada olması gerektiğini belirtmiřtir¹⁷⁶. Grotius savaşta “*inter arma silent leges**” ifadesinin geçerli olmadığını belirtip, adalete uygunluk dışında savaşa girişilmemesi gerektiğini, girişilmesi durumunda da kanunların ve geleneklerin ihlal edilmemesi gerektiğini belirtmektedir¹⁷⁷.

Gentili ve Grotius gibi legalist görüşü savunanlar savaşa başvurulmasını ve savaş sırasında uygulanacak kuralların uluslararası hukuk ve dolayısıyla doğal hukuk ile belirlenmesi gerektiğini savunmuşlardır. On yedinci ve on sekizinci yüzyıl legalist hukukçuları savaşı doğal bir gerçek olarak algıladıkları için savaşı yasaklamak düşüncesi üzerinde durmamışlar daha çok savaşın kısıtlanması, belli bir hukuki temele oturması yönünde çabalamışlardır. Ama şunu da unutmamak gerekir ki hukuk kurallardan oluşur ve bu kurallara uyulup uyulmadığını denetleyecek ve yaptırım uygulayacak otoriteyle birlikte ancak var olabilir.

¹⁷⁶ Grotius a.g.e., s. 164-166

* “Savaş sırasında hukuk susar”

¹⁷⁷ Yıldırım Torun, **Hugo Grotius’un Hukuk ve Siyaset Felsefesi**, İstanbul,Kaknüs Yayınları, 2005, s. 80

Emmerich de Vattel (1714- 1767)'in “*The Law of Nations*” adlı eserinde belirttiği gibi; “ *Mademki savaştaki düşman taraflar kendi nedenlerinin haklı olduğunu söylüyorlar o zaman kimin haklı olduğunu hangi otorite tespit edecek?*” gibi bir soru karşımıza çıkmaktadır. Böylelikle Vattel devletler arası uyuşmazlıkların çözümünde kuralların var olsa bile kuralları uygulayacak otorite eksikliğinin varlığını ortaya koymuştur¹⁷⁸. Sonraki dönemde legalistlerin yaptıkları çalışmalar pozitif hukuk bağlamında da Uluslararası Hukuk’un temellerini oluşturmuş ve günümüzde bir çok eksikliği olsa da kurallardan ve bunu takip eden yaptırımlardan oluşan bir uluslararası sisteme ulaşılmıştır.

iii. Hümanistler-Reformcular

Modern dönemde gerçekçi ve legalist düşünörlere ek olarak Hümanist ve Reform yanlısı düşünörlerin de yazdıkları Haklı Savaş düşünöcesi açısından önem arz etmektedir. Hümanist düşünörlere pasifist düşünöcelere yakın olarak Haklı Savaş düşünöcesinin bile ötesine geçmiş savaşın varlık nedenlerini ve haklılaştırılmasını reddetmişlerdir. Rönesansla birlikte Erasmus, Montaigne, Thomas More, Vives, Colet ve Shakespeare gibi düşünörlere savaş karşıtlığına dayanan görüşleriyle özellikle İngiltere’de ve Fransa’da etkili olmuşlardır¹⁷⁹.

Thomas More (1478- 1535), “*Ütopya*” adlı eserinde Haklı Savaş düşünöcesine paralel biçimde Ütopyalıların sadece kendi ölkelerini savunmak, topraklarını düşmanlardan korumak veya daha önce kendilerine yapılan bir kötölüğün öcünü

¹⁷⁸ J.F.C. Fuller, **The Conduct of War 1789- 1961**, Eyre & Spottiswoode Publisher Ltd., Rochester, 1961, s. 15-17’den aktaran Yalçınkaya, a.g.e., s. 125

¹⁷⁹ Bellamy, a.g.e., s. 62

almak için savaştıklarını anlatmaktadır. More'a göre savaşlar arasında en asili zayıf olanı korumak için girişilen savaştır. More'a göre savaş sırasında insancıl olmaya özen gösterilmeli, hedefe ulaşıldığı anda savaşa son verilmeli ve korunmasız insanlara dokunulmamalıdır¹⁸⁰.

Erasmus (1465- 1536) hümanist argüman üzerinde Thomas More'dan daha çok durur. Erasmus Avrupa'daki savaşların Haklı Savaş düşüncesine uygun nitelikte olmadığını belirtmiştir. Erasmus Avrupa'daki savaşan devletlerin yanlış yaparak birbirleriyle savaştıklarını oysa birleşerek ortak düşman olan Türkler ile savaşmalarının yerinde olacağını belirtmekle birlikte hümanist görüşünü ön plana çıkararak "*Türklerin de insan ve dolayısıyla kardeşlerimiz olduğunu düşünemez miyiz?*" diye sormuştur¹⁸¹.

Hümanist düşünürler arasında daha az bilinen fakat savaşa karşıt görüşleriyle ilk tanınan düşünürlerden biri de John Colet' (1467-1519)tir. Colet de Rönesans'ın yarattığı havayı Skolastik düşünceye karşı çıkmak için kullanmıştır. Eserlerinde kendisinden önce yapılan İncil çevirilerini ve yorumlarını kullanmak yerine kendisi İncil'in yorumuyla ilgili sistematik çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu çalışmalar sonunda da savaş hakkında bilinen doğruların, skolastik düşünce savaşı öyle yorumladığı için doğru olarak kabul edildiğinin farkına varmıştır. Colet Haklı Savaş düşüncesine en önemli katkısını 1513 yılında İngiltere'de St. Paul Katedrali'nin başrahibiyken VIII. Henry'nin de katıldığı bir vaazında yapmıştır. Colet bu vaazında

¹⁸⁰ Ereker, a.g.e., s. 24

¹⁸¹ Roland H. Bainton, **Christian Attitudes Toward War and Peace: A Historical Survey and Critical Re-evaluation**, New York, Abingdon Press, 1960, s. 130'dan aktaran Ereker, a.g.e., s. 25

özetle; “Savaşanlar İsa aşkına savaştıklarını zannederlerken, aslında şeytan için savaşıyorlar.” diyerek düşüncelerini açıklamıştır. Colet’in bu vaazda belirttiği husus, gerçekten Hristiyanlık’da saldırgan bir savaş anlayışının olmadığıdır. Colet’in iddiası dönemin savaş anlayışını Kilise ve Skolastik düşünce şekillendirmiştir ve bu şekildeki savaş anlayışı yanlıştır ve kınanmalıdır. İsa aşkına bir kişinin bir başka kişiyi öldürmesinin gerçek anlamda İncil’de yeri olmadığına değinmiştir. Böylelikle Colet popüler savaş imajına ve Kilise’nin savaşta ölenlerin selamete erişeceğine yönelik düşüncesine karşı çıkmıştır¹⁸².

1520’li yıllarda İngiltere ve Fransa arasında savaş çıkması, İngiltere ve İspanya arasındaki ilişkilerin de bozulmasıyla savaş karşıtı söylemin etkisini yitirdiği görülmektedir. 16. Yüzyılın sonlarına doğru William Shakespeare (1561- 1616)’in bazı oyunlarında vatansever savaş yanlılığı ile hümanist savaş karşıtlığı arasındaki gerilim unsuru açık bir biçimde işlenmiştir. Shakespeare 1590’larda militarizme destek veren bir pozisyonda dururken, 1599’da yazdığı “*V. Henry*” adlı oyunda Skolastik düşünce ve Legalizm yansımaları görünmektedir. V. Henry’nin önemi milliyetçilik ve militarizm unsurlarını işlemesinden kaynaklanmaktadır. Shakespeare eserinde V.Henry’yi savaş açmadan önce adaletin ne gerektirdiğini araştıran, savaş sırasında da adaletli olmaya özen gösteren ve şövalye değerlerine önem veren biri olarak tasvir edilmiştir¹⁸³. 1602-1603 yıllarındaysa “*Othello*” ve “*Macbeth*” adlı eserlerinde savaş karşıtlığı yönü güçlü bir şekilde ortaya çıkmıştır. Shakespeare, Othello ve Macbeth adlı eserlerinde savaşın çelişkilerle dolu doğasını ve bazen de

¹⁸² Bellamy, a.g.e., s. 62-63

¹⁸³ Paola Pugliatti, **Shakespeare and the Just War Tradition**, Farnham, Ashgate Publishing, 2010, s. 200-204.

aptallığa ulaşan boyutlarını yansıtmaya çalışmıştır. Örneğin Shakespeare Othello'yu savaş sırasında güçlü ve iyi bir asker olarak tasvir ederken, savaş sonrasında savaşın çelişkilerini gösterip Othello'yu savaşa bağlılığı yüzünden zayıf düşürerek nihai çöküşünü yansıtmıştır¹⁸⁴.

Reformist ve Hümanist yazarlar savaş açısından mevcut yaratılan gerekçelerin ve uygulamaların İncil'deki öğretinin saptırılması sonucu elde edildiğini belirtmişlerdir. Savaşın ancak kaçınılmaz durumlarda haklı olabileceğini de kabul etmişlerdir. Reformistler savaşın yarattığı değerlerin temelsiz olduğu üzerinde durmuşlar ve militarizme asla çok değer atfedilmemesi gerektiğini vurgulamışlardır.

Hümanist düşünürler arasında ebedi barışa ulaşmak için çeşitli planların yapıldığı görülmektedir. Bu planlar arasında Kant'ın ebedi barış planı günümüzde de güncelliğini korumaktadır. Kant Haklı Savaş düşüncesini hiçbir savaşın haklı olamayacağını savunarak reddetmiştir. Kant'a göre savaş, barışa ulaşmak için bir araç olarak tanımlanabilir. Kant savaşı bütün fenalıkların ve ahlaki bozuklukların temelini oturtur¹⁸⁵. Kant bu görüşüne paralel olarak Yunanlı bir düşünürden alıntı yaparak savaşı "*Yok ettiğinden daha çok kötü insan yetiştirdiği için bir yıkım.*" olarak tanımlar¹⁸⁶.

¹⁸⁴ Bellamy, a.g.e., s. 64

¹⁸⁵ Emre Bağce, "Küresel Savaşların Eşiğinde Kant ve Hegel'i Yeniden Okumak: Sürekli Barış için Savaş Gerekli mi?", **Doğu- Batı**, Cilt 6, No 24, 2003, s. 112.

¹⁸⁶ Immanuel Kant, "Ebedi Barış Üstüne Felsefi bir Deneme", çev. Nejat Bozkurt, **Immanuel Kant, Seçilmiş Yazılar**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 245'den aktaran Harun Tepe, "Kant Etiği ve Barış Düşüncesi Etik Savaşları Önleyebilir

Kant savaşı önlenmesi gereken bir olay olarak görmekte ve bunun ihtimal dahilinde olduğunu ileri sürmektedir. Kant bu düşüncesini “*Savaşlar olmamalıdır; hiçbir esenlik getirmeyen savaşlar.*” diyerek açıklamaktadır. Kant halklar arası hukuksal durumların sağlanabilmesi için olumsuz bir buyruk niteliğindeki savaşın yok edilmesi gerektiğini belirtmektedir¹⁸⁷. Yeryüzünde sürekli bir barış halinin gerçekleşebileceğini savunan Kant, bütün ahlak yasalarının en yüce mahkemesi olan aklın savaşın hukuksal bir yol olarak kullanılmasına şiddetle karşı çıkacağını ileri sürmüştür. Çünkü savaş başarılı bir şekilde zaferle sonuçlansa da bu sonuç davanın haklılığını ispat edebilecek bir ölçü değildir. Kant’a göre aklın bu emrine uyanlar barışa giden yolu da açacaklardır¹⁸⁸.

Kant ebedi barışın tesis edilmesinin kolay olmadığını, ancak bazı koşulların yerine getirilmesi şartıyla ebedi barışın gerçekleşebileceğini belirtmektedir. Öncelikle bütün savaşları sona erdirecek bir “*barış ittifakının*” (foedus pacificum) kurulması gereklidir. Kant’a göre söz konusu ittifak belli bir savaşın önlenmesine yönelik olarak hazırlanmamalı, gelecekte doğabilecek tüm savaşların önlenmesine yönelik bir antlaşma olmalıdır. Bu antlaşmanın içeriğinde gelecekte herhangi bir savaşa yol açabilecek hiçbir ihtilafli konu olmamalıdır. Kant bu antlaşmanın zamanla tüm devletlere sirayet edeceğini belirttikten sonra, devletleri devamlı adil ve kalıcı

mi?”, **Barışın Felsefesi-200. Ölüm Yıldönümünde Kant**, Ed. İonna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 64

¹⁸⁷ Jürgen Habermas, “**öteki**” olmak, “**öteki**”yle yaşamak, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, Şubat 2010, s. 70.

¹⁸⁸ Immanuel Kant, a.g.e. s. 239’dan aktaran Harun Tepe, a.g.e., s. 64

bir barışa götürecek mekanizmanın ancak ittifakın dayandığı bir federalizmle gerçekleşebileceğini belirtmektedir¹⁸⁹.

Kant, Barış ittifakına ek olarak, devletlerarası ebedi barışın tesis edilmesi için bir takım şartların gerçekleşmesi gerektiğini belirtmiştir. Kant bu şartları şu şekilde sıralamaktadır;

- İster küçük, ister büyük olsun hiçbir devletin, miras, değişim, alım-satım, ya da bağış yollarıyla başka herhangi bir devletin egemenliği altına girmemesi gerekmektedir.
- Sürekli orduların, zamanla bütünüyle ortadan kaldırılması gerekmektedir.
- Hiçbir devletin başka bir devletin anayasasına ve hükümetine zor kullanarak karışmaması gerekmektedir.
- Savaşta hiçbir devletin, ileride barış zamanında devletlerin birbirine karşı güven duymalarını olanaksız kılacak (suçsuz insanların öldürülmesi, zehirleyici maddelerin kullanılması, anlaşmaları bozmak, ihaneti kışkırtmak v.b.) yollara başvurmaması gerekmektedir¹⁹⁰.

Kant'a göre sürekli barışın tesis edilmesi için yukarıda sayılanların yanında her devlet, politikalarına yön verirken barış idealini göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Kant ancak ahlaklı ve özgür eylemlerle barışa ulaşma idealinin gerçekleşeceğini belirterek, bencilliğin merkeze alındığı düşünce ve eylemler yapısının kaçınılmaz olarak savaşa zemin hazırlayacağını belirtmektedir. Kant, özgürce düşünebilen ve eyleme geçirebilen insanlardan oluşan toplumlarda

¹⁸⁹ Harun Tepe, a.g.e, s. 64-65

¹⁹⁰ Immanuel Kant, a.g.e., s. 227-231'den aktaran Harun Tepe, a.g.e., s. 65

çatışmaların ve savaşların da ortadan kalkacağını ileri sürmektedir¹⁹¹. Fakat bu çatışmasız ve savaşız toplumun sadece ahlaklı eylemlerin gerçekleşmesiyle var olamayacağı gerçeğini belirterek, bu eylemlere ek olarak toplumsal düzeyde bir örgütlenmenin gerekli olduğuna değinmektedir. Söz konusu örgütlenmenin ancak cumhuriyet yönetiminde gerçekleşmesi gerektiğini, bu cumhuriyet yönetiminin tabii olacağı bir devletlerarası hukukun var olması gerektiğini ve nihai olarak da bir dünya vatandaşlığı hukukunun kurulmasını şart koşmaktadır. Kant'a göre doğa, insanları hukukun egemen olduğu bir yurttaşlar toplumuna ulaşmaya zorlamaktadır. Bunun için Kant insanlığın en önemli hedefi olarak adaleti tam olarak sağlayacak bir yurttaşlar anayasası yapmak olarak tanımlamaktadır. Bu anayasanın yapılmasının önkoşulu olarak da devletlerin birbiriyle ilişkilerinde yasal ve ilkeli olmalarına bağlamaktadır¹⁹².

Kant'ın savaşı ve barışı düzenleme konusundaki görüşü, devletlerarası hukukun normlaştırılmasına dayanmaktadır¹⁹³. Kant'a göre sürekli ve adil bir barışın sağlanması için bir barış ittifakı kurulmalıdır. İttifakın yapısı da federalizm olarak şekillenebilir. Gelecekte bu ittifak aydınlanmış ulusların kuracakları cumhuriyetler aracılığıyla gerçekleştirilecek ve federatif ittifakın merkezleri bu cumhuriyetler olacaklardır. Böylelikle öteki devletler de devletler hukukuna uygun şekilde bu çekim merkezlerine yönelecek ve kendi özgürlüklerini güvenceye almak adına bu federatif yapıya dahil olacaklardır¹⁹⁴.

¹⁹¹ Harun Tepe, a.g.e., s. 66-68

¹⁹² Harun Tepe, a.g.e., s. 69

¹⁹³ Habermas, a.g.e., s. 71

¹⁹⁴ Harun Tepe, a.g.e.,s. 69-70

Kant savaşın barış için bir araç olduğunu düşünen yazarlardan farklı olarak amacın tekil bir barışa ulaşmaktan ziyade nihai ebedi bir barışı teşkil etmek olduğunu belirtmektedir. Hiç şüphesiz ki Kant açısından Haklı Savaş düşüncesi uzun soluklu bir düşünce değildir çünkü savaşız bir toplumda “*ius ad bellum*” veya “*ius in bello*” bağlamında kurallara ihtiyaç duyulmayacaktır. Fakat şunu söyleyebiliriz ki Kant’ın araçsallaştırdığı savaşta da Haklı Savaş düşüncesi ve kazanımlarından yararlanmak gereklidir. Ancak böyle savaşlar veya savaş sırasında uygulanan insani kurallarla savaş sonrasında devletlerarası ilişkiler aklın ve ahlakın öncülüğünde şekillenebilir.

Sonuç olarak Haklı Savaş düşüncesi Antik Çağ’da Yunan geleneği ve Roma Hukuku, sonrasında Orta Çağ’da tek tanrılı dinlerin ortaya çıkış süreci ve nihai olarak da üç ana gelenek etrafında şekillenmiştir.

5. Günümüzde Haklı Savaş Düşüncesi

Tarihsel süreçte şekillenen haklı savaş düşüncesi on dokuzuncu yüzyılda yine göz ardı edilmeye başlanmıştır. Yirminci yüzyılın ilk yarısında ise savaş ile ilgili gelişmeler uluslararası hukukun konusunu teşkil ettiğinden klasik haklı savaş kuramıyla ilgili çalışmalar üzerinde durulmamıştır. Fakat II. Dünya Savaşı, sonraki dönemde Soğuk Savaş ve özellikle Vietnam Savaşı’na karşı gösterilen tepkiler ile birlikte haklı savaş düşüncesi üzerinde tekrar durulmaya başlanmıştır. Özellikle ulusal bağımsızlık hareketleri, insani müdahale ve meşru müdafaa söylemleriyle ortaya konan uygulamalar eleştirel şekilde analiz edilmeye çalışılmıştır¹⁹⁵.

¹⁹⁵ Ereker, a.g.e., s. 32

Çalışmalarıyla günümüz haklı savaş düşüncesine etki eden birçok düşünür vardır. Fakat bu düşünürlerden bazıları günümüzde daha çok tartışılmaktadır. Bunlar arasında M. Walzer'ın görüşlerine araştırmanın önemli kısımlarında yer verilmiştir. Günümüzde haklı savaş düşüncesine yön veren düşünürlerden biri J. Rawls (1921-2002)'dur. Rawl özellikle "Halkların Yasası" eserinde haklı savaşı ideal olmayan bir kuram olarak nitelendirmiş ve farklı bir bakış açısıyla haklı savaşı ele almıştır. Bu nedenle günümüz açısından büyük önem taşımaktadır.

J. Rawls Halkların Yasası adlı eserinde "Halklar Topluluğu" kavramını ve bunun sağlanması için "Halklar Yasası" idealinden bahsetmektedir. Bu Halkların Yasası kavramı iyi düzenlenmiş toplumlar arasındaki ilişkileri düzenlemek, ortak çıkarları gerçekleştirecek ortak kurumları ortaya çıkmasında yol göstermek amacı taşımaktadır. İyi düzenlenmiş halklarla, iyi düzenlenmemiş halkların kuracakları ilişkilerde rehberlik görevini de Halkların Yasası ideal kavramına yüklemektedir¹⁹⁶.

İdeal olmayan kuram olarak savaşıma hakkı üzerinde duran Rawls, savaşıma hakkını haklı savaş düşüncesi üzerinden şekillendirmektedir. Rawls'a göre Halkların Yasası idealine ulaşmak için uzun bir yol vardır ve bu idealin gerçekleşebilmesi için bazı adımlar atılması gerekmektedir. Haklı savaş düşüncesi ise bu adımların şekillenmesi açısından ideal olmayan bir kuram olarak rehberlik etmelidir. Rawls'a göre bu rehberliği yapacak olan haklı savaş, a priori olarak ideal kuramın var olduğunu kabul etmelidir¹⁹⁷.

¹⁹⁶ John Rawls, **Halkların Yasası**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, Aralık 2006, s. 97.

¹⁹⁷ Rawls, a.g.e.,s. 98.

Rawls eserinde haklı savaş bağlamında halklar iyi düzenlenmiş halklar, zorluk içindeki toplumlar ve yasatanımaz devletler olarak üçe ayırmaktadır. İyi düzenlenmiş halkların sadece kendini savunmak için savaşma hakkı vardır. Fakat bu kendini savunma durumu devletin akılcı çıkarlarını gerçekleştirme biçiminde asla olmamalıdır. Rawls'a göre iyi düzenlenmiş halklar birbirleriyle savaşmazlar. Ancak iyi düzenlenmiş devletlerin varlığı yasatanımaz devletler tarafından yayılmacı bir politikayla tehlikeye girerse samimiyetle ve makuliyet oranında inandıkları savaşa girme hakları vardır. Rawls böylelikle hiçbir devletin makul çıkarları yerine akılcı çıkarlarını hayata geçirmek için savaşma hakkı olmadığını belirtmektedir. Rawls' a göre Halkların Yasası'nın bütün iyi düzenlenmiş halklara kendini savunmak için savaş hakkını tanıdığını bunun dışında savaşma hakkının olmadığını ileri sürmektedir. Rawls'a göre eğer iyi düzenlenmiş bir toplum ekonomik zenginlik, doğal kaynak elde etmek veya güç kazanmak için vatandaşlarını¹⁹⁸ savaşmaya zorlarsa Halkların Yasası'nı ihlal etmiş olur ve yasatanımaz devlet haline gelir. Sonuç olarak Rawls, ius ad bellum boyutunda saldırgan olmayan ve insan haklarına riayet eden her toplumun kendini savunma hakkı kapsamında savaşma hakkının varlığını kabul etmiştir¹⁹⁹.

Rawls iyi düzenlenmiş toplumların diğer toplumlara yol gösterici nitelikte olması gerekmektedir ve iyi düzenlenmiş toplumlar diğer toplumların Halkların Yasası'na riayet etmelerini sağlamalıdır. İdeal amaca ulaşmak içinse iyi düzenlenmiş

¹⁹⁸ Rawls'ın Siyasal Liberalizm eserindeki vatandaş tanımı ise neyin adil ve neyin iyi olduğunu seçebilme yetisine sahip olan kişi olarak belirtilmektedir ve bunu iki ahlaki güç olarak belirtir.

¹⁹⁹ Rawls, a.g.e., 99-101

halklar iyi düzenlenmemiş rejimlerle ilişkilerde ortak görüş ve politikalar belirlemelidir. Bunun için bir çeşit konfederatif merkez ve kamusal forum görevi yapacak yeni kurumlar ve yöntemler geliştirilmelidir²⁰⁰.

Rawls savaşın *ius in bello* boyutuyla ilgili olarak geleneksel anlayıştan yararlanmaktadır. Rawls, iyi düzenlenmiş ve adil bir halkın açtığı savaşın tek amacının barışı sağlamak olduğunu belirtmektedir. Rawls'a göre iyi düzenlenmiş halklar birbirlerine savaş açmazlar. Ancak iyi düzenlenmemiş devletlerin yayılmacı politikalarını durdurmak için savaş açarlar. Rawls iyi düzenlenmiş halkların üç gruba dikkat etmesi gerektiğini belirtmektedir. Bunlar yasatanımsız devletin liderleri ve yetkilileri, askerleri ve son olarak sivil nüfustur. İyi düzenlenmiş devletler, yasatanımsız devletlerin liderlerini ve yetkililerini sivil nüfustan ayırt etmelidirler. Çünkü yasatanımsız devletler iyi düzenlenmedikleri için savaşı örgütleyen ve açan toplumun sivil üyeleri olamayacaktır. Bu eylemden dolayı siviller değil yöneticiler sorumludur. Rawls'a göre her ne olursa olsun savaşı başlatanlar ulusların sıradan sivil halkı değil, liderleridir. Rawls klasik haklı savaş görüşünün sivil ayrımını daha da genişleterek üst rütbe subaylar haricindeki askerlerin de savaştan sorumlu tutulmamaları gerektiğini belirtmektedir. Çünkü bu topluluktaki askerlerin seçim şansı yoktur ve genellikle baskı halinde savaşın erdemlerine inandırılıp zorunlu olarak askere alınmışlardır. Rawls'a göre iyi düzenlenmiş halklar insan haklarına ister sivil olsun ister asker olsun mümkün olduğunca saygı göstermek zorundadır. Rawls, insan haklarının içeriğini öğretme düşüncesini iyi düzenlenmiş halklara yükleyerek, amaçlanan barışın ve kurmak istenilen ilişkilerin insan hakları temeline dayanması gerektiğini belirtmektedir. Bu amaca ulaşmak için ise iyi düzenlenmiş halklar savaş sırasında eylemleriyle ve ifadeleriyle bu temeli doğru şekilde

²⁰⁰ Rawls, a.g.e, s. 102.

oluşturmalıdırlar. Rawls savaş sırasında herhangi bir eylemin ya da politik iradenin duruma uygun olup olmadığına karar vermekte pratik araç- amaç mantığının sınırlanmasının mutlak önem taşıdığını ileri sürmektedir. Pratik araç- amaç mantığının altında yatan ulusal çıkar yada faydacı mantık gibi düşüncelerin diğer ilkelerle gözden geçirilerek sınırlanması gerekmektedir. Rawls'a göre savaş için saptanan normların çizdiği sınırlar aşılmazsa savaş stratejileri ve çarpışma yöntemleri bu sınırlar içerisinde kalacaktır. Bu durumun tek istisnası olağanüstü aciliyet durumudur²⁰¹.

Rawls olağanüstü aciliyet istisnası²⁰² terimini M. Walzer'dan aldığını belirterek, bazı durumlarda sivillerin doğrudan kendilerine saldırıda bulunulmasını önleyen kesin statülerinin bir kenara bırakılmasının söz konusu olabileceğine değinmiştir. Fakat böyle bir eylemin ne kadar ufak olursa olsun kuşku taşıyan bir kazanım doğrultusunda meşru sayılamayacağını belirtmektedir. Bu istisnaya örnek olarak ise Nazizme karşı verilen mücadeleyi örnek göstermektedir. Çünkü Rawls'a göre Nazizm kendine has kötülüğü olan ve asla karşısındakine yaşama şansı tanımayan bir görüştü. Bu nedenle söz konusu örnek olağanüstü aciliyet istisnasının işletilmesini haklı çıkarıyordu²⁰³. Rawls olağanüstü aciliyet istisnasının II. Dünya Savaşı sırasında ABD'nin Japon şehirlerine yangın bombaları²⁰⁴ atması durumunda

²⁰¹ Rawls, a.g.e., 103-106.

²⁰² Walzer da olağanüstü aciliyet istisnasını gerekliliğin doğasıyla açıklamakta ve Rawls'ın belirttiklerine paralel düşünceleri tarihsel örneklerle yansıtmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Walzer, a.g.e., s. 334-356

²⁰³ Rawls, a.g.e., 107-108.

²⁰⁴ Vietnam Savaşı sırasında ABD Dış İşleri Bakanı olan Mc Namara da II. Dünya Savaşı sırasında Japon şehirlerine atılan yangın bombalarının askeri-sivil hedef

gerçekleşmediğini belirtmektedir. Rawls pratik araç amaç mantığının savaş halinde ilkelerin ihlal edilmesini haklı çıkaramayacağını ileri sürmektedir. Rawls'a göre ne kadar güç olursa olsun, bugünkü düşmanı yarının paylaşımcı ve adil barış ortamındaki dost olarak görmek gereklidir²⁰⁵.

Rawls II. Dünya Savaşı'nın gerçekleştiği tarihlerde haklı savaş ilkelerini açık bir biçimde dile getirmenin fayda etmeyeceğini kabul ederek bu nedenle bu gibi ihtilafli sorunların barış zamanında dikkatle düşünülmesi gereken konular olduğunu belirtmektedir. Bu konular siyasal kültürle yakından ilişkilidir ve savaş ilkeleri savaştan önce ortaya konmazsa sadece tartışılacak fikirler olarak kalacaktır²⁰⁶.

Rawls'ın haklı savaşı ile klasik haklı savaş öğretisi arasındaki benzerliklere ve farklılara değinmek yerinde olacaktır. Klasik anlamda haklı savaş düşüncesi temellerini doğal hukuktan alırken, halkların yasası her ne kadar Hristiyan doğal hukuku ile desteklense de ilkeleri yalnızca siyasal bir kavram ve onun siyasal değerleri ile ifade edilebilir. Bir diğer farklılık klasik haklı savaş doktrini çifte etki öğretisini kabul ederken Halkların yasası toplumsal sözleşme kavramındaki savaş haline ait ilkelere olağanüstü aciliyet istisnası kabul edilmektedir²⁰⁷.

Sonuç olarak günümüzde şekillenen haklı savaş düşüncesi liderler ve politikacılar tarafından Orta Çağ düşüncesine yakın olarak savaşı meşrulaştırmak için

ayrımı gözetilmeden atıldığını itiraf etmektedir. “**The Fog of War-Eleven Lessons from the life of Robert S. McNamara**”, Yön.Errol Morris, Yapım ABD, 2004, 95 dak.

²⁰⁵ Rawls, a.g.e., s. 110-111

²⁰⁶ Rawls, a.g.e, s. 112.

²⁰⁷ Rawls, a.g.e., 113-115

kullanılırken, yapılan felsefi ve hukuki tartışmalar haklı savaş düşüncesini günümüz koşullarında savaşı sınırlandırmanın bir aracı olarak şekillendirmeye çalışmaktadır.

B- TARİHSEL SÜREÇ SONUCUNDA ORTAYA ÇIKAN PRENSİPLER

Haklı Savaş düşüncesini yukarıda incelenen tarihsel süreç şekillendirmiştir. Savaş üzerine düşüncelere de pratiklere de yukarıda belirtildiği üzere ilkçağlardan günümüze kadar rastlanmaktadır. Savaş hakkında düşünmenin bir yolu olarak ele alındığında haklı savaş J.T. Johnson tarafından şöyle tanımlanmaktadır; *“Batı kültüründe siyasal amaçlar doğrultusunda zor kullanımının ne zaman haklı görüşebileceğini belirlemeye böyle bir haklı durumda bile zor kullanımını sınırlamaya çalışan tüm düşünce ve pratikleri içeren bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır²⁰⁸.”* J.T. Johnson’un tanımından da anlaşılacağı üzere Haklı Savaş Batı kültürünün bir ürünü olarak savaşın ius ad bellum ve ius in bello boyutlarını birlikte ele alan, kuvvet kullanımının sınırlanması açısından bir düşünce sistemi geliştirmeye çalışmaktadır.

Haklı Savaş düşüncesi tarihsel süreçte sözü edilen düşüncelerle birlikte günümüze kadar gelişmesini sürdürmüştür. Haklı savaş düşüncesinin gelişmesi genel olarak iki boyutlu olarak nitelendirilebilir. İlk boyutu genişleme boyutudur. Genişleme boyutu daha çok askeri kuram ve pratikler boyutudur. İkinci boyutu ise dini, felsefi tartışmalarla doğan daha sonra kurallar ve yaptırım yönüyle ortaya çıkan boyutudur. Modern dönemde Haklı Savaş düşüncesi hem genişlemiş hem de

²⁰⁸ James Turner Johnson, “Haklı Savaş”, **Blackwell Siyasal Düşünceler Ansiklopedisi**, Cilt I. çev. Bülent Peker ve Nevzat Kıracı, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1994, s. 321’den aktaran; Ereker, a.g.e., s. 2.

derinleşmiştir. Söz konusu derinleşme ve genişleme boyutuyla ele aldığımızda Haklı Savaş düşüncesi savaşın “*ius ad bellum*” ve “*ius in bello*” boyutlarıyla ilgili olarak bazı prensipler geliştirmiştir.

1. **Ius ad Bellum**

Savaşın “*ius ad bellum*” boyutu olarak “*savaşa girmenin meşruiyet şartları*” nitelendirmesi yapmak yerinde olacaktır. Ortaya konan prensiplerin yokluğu veya prensiplere uygun hareket edilmemesi, meydana gelen savaşın meşruiyeti problemini ve tartışmalarını da beraberinde getirecektir. Bu meşruiyet şartları çeşitli kitaplarda farklı olarak adlandırılabilen veya farklı şartlar eklenebilmektedir. Fakat ana koşullar aşağıda açıklandığı biçimde şekillenmektedir.

i. **Haklı Neden**

Haklı neden prensibi Haklı Savaş düşüncesinin en önemli tartışması olan “savaş ne zaman haklı olabilir?” tartışması etrafında şekillenmiştir. Böylelikle haklı neden ilkesi Haklı Savaş düşüncesinin en önemli konusunu oluşturmaktadır. Haklı Savaş düşüncesi açısından savaşa girişilebilmesi için açık şekilde ortaya konulabilecek bir haklı nedene ihtiyaç bulunmaktadır. Bu haklı nedenler arasında haksız şekilde saldırıya uğramak, masumları korumak, daha önceden yapılan bir hatanın düzeltilmesi gibi nedenler sayılabilmektedir²⁰⁹. Haklı Savaş düşünürlerinin büyük bir kısmı haklı savaşın ancak bir savunma savaşı olabileceği konusunda görüş belirtmiştir. Bu nedenle saldırı savaşlarının haklı savaşlar olarak nitelendirilmesine

²⁰⁹ Charles Guthrie, **Michael Quinland, Just War-The just war tradition:Ethics in modern warfare**, Bloomsbury Publishing, 2007, London, s. 12.

karşı çıkmaktadırlar²¹⁰. Fakat burada “savunma savaşı” kavramının nasıl algılanması gerektiği büyük önem taşımaktadır. Söz konusu kavramın günümüzde özellikle ABD’nin “11 Eylül” saldırısına uğraması sonucunda fazlasıyla esnetildiği açık bir gerçek olarak kabul edilebilir. Geçmiş dönemlerde bazı Haklı Savaş kuramcılarının görüşlerinde değindiği, günümüzde de Bush doktrini olarak ortaya çıkan görüşlere göre bazı saldırı savaşları savunma amacı taşımaktadır ve bu nedenle Haklı Savaş prensiplerine uygundur. Söz konusu görüş haklı neden prensibi açısından bir istisna getirmektedir. Bu istisnada önemli olan savunmak için saldırı kapsamında da olsa, savaşın amacı önceden gerçekleştirilmiş bir kötülüğü cezalandırmak olmalıdır. Fakat günümüzde dar yorumlanması gereken bu istisnanın kural haline geldiği durumlarla sıkça karşılaşılmaktadır.

ii. Meşru Otorite

Meşru otorite prensibi tartışmalara açık olarak önümüze çıkmaktadır. Haklı Savaş düşüncesi kuramcıları meşru otorite kavramını daha çok egemen güç olarak tasvir etmektedirler²¹¹. Kuramcıların çoğunluğuna göre egemen güç meşru bir temele dayanıyorsa, bu temel ona doğal olarak savaşma hakkını da tanımaktadır. Söz konusu anlayışa göre egemen otorite gücü keyfi olarak kullanamayacağı bilincine sahip olduğu için meşru güç kullanma tekeline sahiptir. Ancak bu otoriteler tarafından ilan edilen savaşlar meşrudur ve haklı savaş olarak nitelendirilebilir²¹².

²¹⁰ Ereker, a.g.e., s. 2.

²¹¹ Guthrie; Quinland, a.g.e., s. 13.

²¹² Ereker, a.g.e., s. 3.

iii. Meşru Amaç

Haklı Savaş düşünürlerinin genel olarak kabul ettiği meşru amaç savaşın kamu yararı amacıyla yapılabileceği yönündedir. Bu amacın dışında kalan kişisel çıkarlara yönelik olarak veya bir ülkenin bir başka ülkenin egemenlik alanına girerek haksız çıkarlar elde etmek amacıyla hareket etmesi meşru bir amaç olarak nitelendirilemeyecektir. Genel olarak Haklı Savaş kuramcıları, gerçekçilerin ileri sürdüğü ulusal çıkarlar nedeniyle savaşa girişilmesinin savaşı haklılaştırdığına yönelik görüşü meşru bir amaç olarak görmemektedirler. Kuvvet gerçek anlamda haklı bir sebebe dayalı ve sadece o haklı sebebe dayalı olarak kullanılabilir²¹³. Sadece ulusal çıkarlar gözetilerek girişilen savaşların haksız savaşlar olacağını belirtmektedirler. Bu düşüncelerine rağmen bazı Haklı Savaş kuramcıları barışın sadece saldırı yoluyla gerçekleştirilebileceği durumlarda haklı savaşın yapılabileceği yönünde görüşler belirtmişlerdir. Ancak barışı sağlamak için yapılacak saldırının da iyi niyetli şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir²¹⁴.

iv. Uygunluk*

Uygunluk prensibine göre kuvvet kullanımı amacının ötesine geçmemelidir ve amacının ötesinde zararlar yaratmamalıdır. Kuvvet kullanımı sonucunda ortaya

²¹³ Hocaoglu, a.g.e., s 113.

²¹⁴ Ereker,a.g.e., s. 3.

* Literatürde orantılılık prensibi olarak da kullanılmaktadır. Savaşın ius in bello boyutunda işlenecek olan prensibe de orantılılık denmektedir. Benzer kullanımın karışıklıklara neden olmaması için “uygunluk” kavramının kullanılması daha yerinde olacaktır.

çıkacak başarı, muhtemel doğacak tüm zararlardan daha kabul edilebilir olmalıdır. Savaşın haklı olabilmesi için barışı hedeflemesi ve bu hedefe ulaşırken diğer ilkelerle uyum içerisinde olmalıdır.

v. Son Çare

Kuvvet kullanımı ancak bütün barışçıl yöntemler denendikten sonra başvurulabilecek bir yol olmalıdır. Son çare prensibine göre devletler kuvvet kullanımına başvurmadan önce hakeme veya uluslararası örgütlere başvurma, aracılık kurumu yoluyla barış yolunu açma gibi barışçıl yolları tüketmelidirler²¹⁵. Savaşın haklı bir savaş olabilmesi için, tüm barışçıl yöntemlerin tükenmiş ve savaşın zorunluluk olarak kendini dayattığı bir evreye girilmelidir.

vi. Başarı İhtimali

Haklı Savaş kuramının prensiplerinden olan başarı ihtimali prensibi gereği kuvvet kullanımının başarı ihtimalini de muhteva etmesi gerekmektedir. Savaşların sonuçlarının ne olacağını kestirilmesi elbette çok zordur. Hatta bu konuyla ilgili olarak Harry G. Summers'in "*On Strategy, Vietnam War in Context*" kitabında değindiği bir olayı aktarmak uygun düşecektir. 1969 yılında Richard Milhous Nixon iktidara geldiğinde Kuzey Vietnam ile ABD arasındaki savaş sürmekteydi. Kuzey Vietnam ile ABD güçlerinin bilgileri Pentagon'da bulunan bir bilgisayara yüklendi. Bu bilgiler; ülkelerin nüfusları, ulusal üretimleri, imalat miktarları, tanklarının, savaş gemilerinin savaş uçaklarının sayıları ile tüm silahlı kuvvetlerinin miktarını kapsıyordu. Yükleme ve de diğer işlemler bittikten sonra bilgisayara savaşın ne

²¹⁵ Guthrie; Quinland, a.g.e., s. 13.

zaman kazanılacağı soruldu. Bilgisayarda çıkan sonuca göre ABD savaşı 1964'te kazanmış olmalıydı²¹⁶. Fakat sonuç olarak ABD 1973'te yenilgiyle Vietnam'dan çekilmek zorunda kaldı. Bu örnek de göstermektedir ki savaşın sonucunu bilmek neredeyse imkansızdır. Ama savaşa girişilmeden önce başarı ihtimalinin olmaması savaşın doğası gereği yok olacak yaşamların boşuna feda edilmesi anlamına gelecektir ki bu Haklı Savaş düşüncesine göre kaçınılması gereken bir durumdur.

2. Ius in Bello

a. Ayrım Gözetme (Savaşan-Sivil Ayrımı)

Ayrım gözetme prensibine göre savaş sırasında sivillere saldırılmamalıdır. Sivilden anlamamız gerekense; savaşta bir tarafa zarar verme durumunda olmayan silahsız kişiler veya zarar verenlere yardım etmeyen kişilerdir²¹⁷. Savaşta doğru hedef seçimi hayati önem taşımaktadır. Haklı olduğu iddia edilen bir savaşta hedefler arasında ayırım yapma zorunluluğu doğmaktadır. Çünkü askeri hedef seçme zorunluluğu keyfiyete dönüşüp sivil unsurların da saldırıya uğraması savaşın haklılığına zarar getirecektir. Savaşanların ön kabul olarak orduya gönüllü olarak girdikleri varsayılır²¹⁸ ve askeri hedefleri vurmak hukuka aykırı değildir. Bu durumun aksi olarak masumların ve savaşa katılmayanların saldırınının muhatabı olmalarıysa iradelerine aykırılık teşkil etmesi dolayısıyla hukuka aykırı olarak kabul edilmektedir²¹⁹.

²¹⁶ Nejat Eslen, a.g.e., s. 51

²¹⁷ Guthrie; Quinland, a.g.e., s. 14.

²¹⁸ Walzer, a.g.e., s. 65 vd.

²¹⁹ Ereker, a.g.e., s. 3.

Teknolojinin gelişmesiyle silah ve imha gücünün gelişmesi paralellik göstermektedir. Tarihsel süreçte savaşılan alan genişlemiş ve savaş tüm unsurlarıyla topyekünleşmiştir. Böylelikle sivillerin de askeri hedeflerden ayrılması güçleşmiştir. Sivil unsurları askeri unsurlardan ayırıp ayırmama kararı genel olarak egemen gücün verdiği bir karara bağlıdır. Bu durum bazen saldıran ülkenin aleyhine savunan ülkenin lehine kullanılmaktadır. Fakat tarz kararlar sivillerin iradelerinden çok karşılaşılan durumda izlenecek stratejinin gereklerine göre alınmaktadır. II. Dünya Savaşı'nda Leningrad savunmasında Stalin'in sivil unsurların kenti terk etmesine izin vermemesi buna örnek teşkil edebilir. Stalin bu kararıyla yüz binlerce sivilin ölmesine neden olmuştur. Bu kararın alınmasının altında yatan etken, askerlerin sivillerin de buldukları bir şehri boş bir şehirden daha istekli şekilde savunacaklarını düşünmesidir. Stalin'in bu kararı 1943'te kuşatma kalkana kadar bir milyondan fazla sivilin açlık ve hastalık sebebiyle ölmesine neden olmuştur²²⁰. Sivillerin savaşta askeri avantaj sağlamak için feda edilmesi örneğine yakın tarihten örnekler de bulmak zor değildir. Irak'ın devrik lideri Saddam'ın askeri unsurlarını Bağdat gibi büyük şehirlerde sivil unsurların yoğunlukla bulunduğu bölgelere kurması veya 1999'da Sırp lider Slobodan Miloseviç'in NATO saldırılarından korunmak için insanları zorunlu canlı kalkan²²¹ olarak kullanması örnek verilebilir. Bu gibi durumlarda da görülmektedir ki sivillerin kaderi kendi liderlerinin veya egemenlik iddiasında bulunanların insafına kalmıştır. Bu durum Haklı Savaş düşüncesine göre yasak olmakla birlikte özellikle İnsancıl Hukuk'a uyma yönünde

²²⁰ Walzer, a.g.e., s. 228-231.

²²¹ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Serkan Köybaşı, "Uluslararası Hukukta Canlı Kalkan Kavramı", **Erdoğan Teziç'e Armağan**, Galatasaray Üniversitesi Yayınları Armağan Serisi No: 5, İstanbul, 2007, s. 629 vd.

çaba gösteren tarafın aleyhine durumlar doğurmaktadır. Bu tarz durumlar da göstermektedir ki bazı durumlarda sivillerin öldürülmesi kaçınılmaz olarak gerçekleşmektedir.

Haklı Savaş düşüncesinde sivillerin bazı durumlarda öldürülebileceği kabul edilmiştir ve bu durum “*çifte etki*” kavramıyla açıklanmaktadır²²². Çifte etki bir ahlaki doktrin olarak karşımıza çıkmaktadır. Çifte etki kavramı üzerinde ilk olarak Orta Çağ’da Katolik ahlakçılar çalışmalar yapmıştır. Katolik ahlakçılar çifte etki kavramına askeri örneklerle yaklaşmış ve askerin hedefini vurması durumunda sivillerin de zarar göreceğini öngörüyorsa, askerin ahlaki olarak nasıl davranması gerektiği üzerinde durmuşlardır²²³.

Çifte etki, sivil unsurlara saldırılmasını mutlak olarak yasaklayan ilke ile makul kabul edilebilecek askeri hareketleri uzlaştırmanın bir yolu olarak tanımlanabilir. Askerlerin savaşma haklarının yanı sıra yükümlülükleri de vardır. Bu yükümlülüklerin en başında sivillerin haklarının gözetilmesi gelmektedir. Askeri birlikler siviller açısından sebep oldukları tehlikeyi en aza indirmekle yükümlüdürler²²⁴. Sivillerin gerekli itinaı görme haklarının olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Sonuç olarak çifte etki ilkesi açısından önemli olan şartlar²²⁵;

²²² Ereker, a.g.e., s. 4.

²²³ Walzer, a.g.e., s. 213.

²²⁴ Walzer, a.g.e., s. 214-218.

²²⁵ Kenneth Dougherty, **General Ethics: An Introduction to the Basic Principles of the Moral Life According to St. Thomas Aquinas**, Peekskill, New York, 1959, s. 65-66’den aktaran, Walzer, a.g.e., s. 214.

- Gerçekleştirilen eylem meşru bir savaş eylemi olmasının yanında kendi içinde iyi ve tesirsiz olarak nitelendirilebilmelidir.
- Ahlaki olarak doğrudan bir etkisi varsa bu etki kabul edilebilir boyutta olmalıdır.
- Eylemde bulunan kişi iyi niyetli olmalı, kabul edilebilir etkiyi hedeflemeli, kötü etkiyi amaçları dışında bırakmalı ve kötü etkiyi amacına ulaşmak için araç olarak kullanmamalıdır. Eylemi gerçekleştiren öngörülebilir kötü etkiyi en aza indirmek için çaba sarf etmeli ve gerekirse bunu sağlamak için bedel ödemelidir.
- Meydana çıkacak iyi etki kötü etkiyi telafi edebilecek oranda olmalıdır.
- Siviller açısından kötü sonuçlar doğurması muhtemel askeri eylem,çifte etki ilkesine göre yukarıdaki şartları gerçekleştirdiği ölçüde meşru olarak nitelendirilebilecektir.

b. Orantılılık

Clausewitz savaş hakkında kuramsal olarak sınırı bulunmayan bir güç eylemi tanımlaması yapmaktadır²²⁶. Bu güç eyleminin karşılıklı olarak taraflar tarafından tırmandırıldığını belirtmektedir. Clausewitz, tarafların içinde buldukları dengeden başka sınır tanımaksızın aşırılığa kadar tırmanan güç kullanımı söz konusu olacağını belirtmektedir²²⁷. Gerçekten savaşın sınırları olmayan bir güç eylemi olması nelere yol açar? Böyle bir tanımın tarihsel süreç içerisinde bazı savaşlarda geçerli olduğu ortadadır fakat bu savaşlar insanlığa büyük zararlar vermiş ve bunun sonucu olarak savaş eylemi içerisinde de savaşın sınırlanması fikri ve dolayısıyla kuvvet kullanımının orantılı olması ilkesi ortaya çıkmıştır. Orantılılık ilkesi, savaş sırasında

²²⁶ Walzer, a.g.e., s. 49.

²²⁷ Carl Von Clausewitz, **Savaş Üzerine**, İstanbul, Doruk Yayıncılık, Mart 2011,s. 30.

şiddet kullanımının ve şiddetin kullanılma yöntemlerinin ahlaki değerlere uygun biçimde belirlenmesine yönelik ölçütü oluşturmaya çalışır. Orantılılık ölçütüne göre bir savaşın haklı olarak nitelendirilebilmesi için uygulanan şiddet ile ulaşılmaya çalışılan hedef arasında bir uygunluk olmalıdır. Orantılılık ilkesiyle amaçlanan, savaşın şiddetinin ve yıkıcılığının en düşük seviyeye çekilmesidir²²⁸.

Orantılılık ilkesi sivilleri göz etme yükümlülüğüyle de yakından ilişkilidir. Çünkü genellikle şiddete ve şiddetin yöntemine maruz kalacak kişiler askerlerle birlikte siviller de olmaktadır. Genel olarak orantılılık değişken boyutları olan bir ilkedir. Doktrinde bu değişkenlik ölçütünün savaşların süresini ve uzlaşma yollarının sınırlarını belirlediği belirtilmektedir²²⁹.

Askeri olarak belirlenen hedefe hangi yöntemle ve şiddette saldırılacağı tartışması bu ilkenin merkezini oluşturmaktadır. Yapılacak eylem üzerine düşünülmeli ve eylem her ne kadar tarafları savaşı kazanmaya yaklaştırırsa da insanlığın kalıcı hasar almaması da gözetilmelidir²³⁰.

Orantılılık uygulanması çok zor bir ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü savaşın belirli değerlere vereceği zararı ölçebilecek bağımsız veya sabitleyebileceğimiz bir görüş bulunmamaktadır. Bu değişkenlik ve belirsizlik boyutu orantılılığı uygulanması güç bir ilke haline getirmektedir. Fakat orantılılık

²²⁸ Ereker, a.g.e., s. 4.

²²⁹ Walzer, a.g.e., s. 172.

²³⁰ Walzer, a.g.e., s. 183.

ilkesi açısından evrensel olarak kabul edilmesi gereken alt sınır, amaçsız veya nedensiz şiddetin kabul edilmemesi gerektiğidir²³¹.

Tablo 3: Üç Ana Gelenek Bağlamında İlkelerin Yansıması²³²

<i>İlkeler</i>	<i>Gerçekçilik</i>	<i>Pozitif Hukuk</i>	<i>Doğal Hukuk</i>
<u>Ius ad bellum</u>			
<i>Meşru Amaç</i>	- Ulusal çıkar	- Hukuki onay	- Bir yanlış düzeltmek - Barışı korumak - Ortak iyilik
<i>Haklı Neden</i>	- Ulusal çıkar - Kendini koruma - Yüksek çıkar	- Kendini koruma - BM Şartı Bölüm VII kolektif uygulama	- Kendini koruma - Meşru bir hakkı savunmak ve ihlal edeni cezalandırmak
<i>Meşru Otorite</i>	- Devlet	- Devlet - Yayılma amacı olmayan devlet dışı aktörler	- Devlet - Tanımlı politik insan topluluğu
<i>Uygunluk</i>	- Devlet için maliyet ve faydaların dengesi		- Ortaya çıkması muhtemel kötü sonuçların iyi sonuçlardan daha az olması
<i>Son Çare</i>	- Güç dengelerinde olumsuz veya sakıncalı değişim - Ulusal menfaatlere yakın ve önemli tehdit	- Kaçınılmaz derecede yakın bir tehdit	- Güç kullanımının alternatifler arasında en zararsız seçenek olması
<i>İlan etme</i>	- Gerekli değil	- Uygulanacak kuralları tayin etme açısından işlevsel	- Savaş nedenlerinin bildirilmesi - Barışçıl tazminat fırsatı
<u>Ius in bello</u>			
<i>Ayrım Gözetme</i>	- Gereklilikte hukuksal koruma çığnenebilir	- Sivillerin dokunulmazlığı - Özen yükümlülüğü - Çifte etki	- Sivillerin dokunulmazlığı - Özen yükümlülüğü - Çifte etki
<i>Orantılılık</i>	- Askeri, Kamusal ve Devlete maliyet dengesi gözetilmeli - Sağduyulu davranılmalı	- Saldırıda orantısız güç kullanma ve zarar verme olasılığı en aza indirilmeli	- Saldırıda orantısız güç kullanma ve zarar verme olasılığı en aza indirilmeli
<i>Sözleşmelere Uyma</i>	- Ortak amaçlara hizmet ettiği sürece - Bazı şeyler zorla kabul ettirilmesi gerekirse çığnenebilir	- Hukuku uygulama yükümlülüğü - Oluşturmacılık: devlet çıkarlarının özdeşlik ve normlardan çıkması	- Hukuka uyma yükümlülüğü - Faydacılık: Adaletsiz kanunlara uyma zorunluluğu olmaması

²³¹ Walzer, a.g.e. 184-188.

²³² Bellamy, s. 127.

BÖLÜM II

İNSANCIL HUKUK, SAVAŞ ve KUVVET KULLANIMININ SINIRLANDIRILMASI

A. İNSANCIL HUKUK

Günümüzde yaşanan müdahaleler, işgaller ve direnişler göz önüne alındığında savaş önemini her geçen gün arttırmakta ve savaş üzerine tartışmalar canlılığını korumaktadır. Savaş insanlığın var olduğu günden itibaren çeşitli yoğunluklarda sürmektedir ve bu yoğunluk Kuzey Afrika'daki sıcak çatışmalar, iç savaşlar ve müdahalelerle birlikte yükselen bir ivme kazanmıştır. Teknolojinin gelişmesi ve askeri stratejilerin farklılaşmasıyla sivillerin savaştan etkilenme yoğunluğu da bu süreç içerisinde artmıştır. II. Dünya Savaşı'yla birlikte cephe - cephe gerisi ayrımı ortadan kalktığı için sivillerin cephe arkasındaki göreceli güvenli konumları da buna paralel olarak yok olma noktasına gelmiştir. Bu tamamen korunmasız ortamda sivillerin gördüğü zararlar telafi edilemeyecek boyutlara ulaşmış ve II. Dünya Savaşı'ndaki insan kayıplarının dörtte üçü sivil unsurlardan oluşmuştur. Bu gerçek de göstermektedir ki sivilleri, savaşın getirdiği çeşitli olumsuzluklardan mümkün olduğunca korumak gerekmektedir.

İskandinav gerçekçilerinden A.V. Lunstelt, adalet fikrinin müspet hukukun sonucu olduğunu belirtmektedir. Hukuk adalet duygusundan doğmamıştır, insanlar adalete gereksinme duyarak hukuku yaratmamışlardır. İnsanlar önce müspet hukuk ve bunun uygulaması ile karşılaşmış bunu takiben var olan hukukun haklılığı ya da haksızlığını değerlendirmiştir. Nasıl adalet fikri müspet hukukun bir yansıması

olarak ortaya çıkmışsa aynı şekilde İnsancıl Hukuk'un da Haklı Savaş düşüncesinin yansıması olarak ortaya çıktığı sonucuna ulaşabiliriz. Fakat haklı savaş düşüncesinin çıkış noktasından uzaklaşıp politikanın ve diplomasinin ahlaki değerleriyle haklı savaşı yeniden tanımlamak bizi geleneksel haklı savaş düşüncesinden uzaklaştıracaktır. Bu tehlikeli bir yaklaşımdır. Haklı savaş düşüncesinin yapısına uygun düşüncelerle ahlaki değerlerin yerindeliği sağlanabilir²³³.

Yukarıdaki tartışmalarda da açıklandığı üzere savaşın kurallara bağlı olması düşüncesi tarihsel süreç içerisinde Haklı Savaş düşüncesiyle birlikte yoğun olarak tartışılmıştır. Doğal hukuktan temellerini alan bu kuralların düzenlenerek pozitif hukuk bağlamında bir takım uluslararası anlaşmalarla güvence altına alınması yeni sayılabilecek bir düşüncedir. Mevcut yapılan düzenlemelerin yeterli olmadığı açık olmakla birlikte bu düşüncüyü belli bir aşamaya kadar gerçekleştirme yönünde önemli adımlar atılmıştır. Bu aşamaları ve bugünkü geldiğimiz noktayı incelemek gelecekte yapılacak düzenlemeler açısından da önem arz etmektedir. Çünkü genel olarak “*İnsancıl Hukuk*” olarak adlandırılan, savaşın kurallarını belirleme ve bunun hukuki temellerini gerçekleştirme fikri meydana gelen olayları takip ederek gelişme göstermektedir. İnsancıl hukukun pozitif hukuk bağlamında düzenlenme sürecinde genel olarak izlenen yöntem, eylem gerçekleşip sonuçları ortaya çıktıktan sonra hukuk kuralları oluşturulmaktadır. Ortaya çıkan bu sonuçlar değerlendirilerek siviller savaşın zararlı koşullarından ve sonuçlarından korunmaya çalışılmaktadır.

²³³ David Luban, “*Just War and Human Rights*”, Princeton University Press, **Philosophy&Public Affairs**, vol. 9, sayı. 2., 1980, s. 160

Savaş üzerine yapılan tartışmaları bir kenara bırakacak olursak bu konunun ağırlık noktası Tukidides*'in şu özlü sözüyle açıklanabilir: “Zayıf çekmesi gerekeni çekerken, güçlü yapabildiğini yapar”. Bu durumun adaletsiz sonuçlara yol açmasının yanı sıra insanlığın kültürü, medeniyeti ve insan türünün devamlılığı için büyük bir tehdit oluşturmaktadır²³⁴. İnsancıl hukuka bu tartışmalarda biçilen rol ve meydana gelen olaylara karşı İnsancıl hukukun aldığı konum kaçınılmaz olarak büyük önem arz etmektedir.

Siviller genellikle “insancıl hukuk” veya “insani hukuk”, askeri çevreler ise “savaş hukuku” veya “silahlı çatışmalar hukuku” terimlerini kullanmayı tercih etmektedirler. Terimin en yakın karşılığı olan “insana değer veren” anlamına karşılık gelen “insancıl” terimini kullanmak yerinde olacaktır²³⁵. Bu bağlamda insancıl hukuk silahlı çatışmada muhtemel zarar görecekt sivillere yasal koruma sağlanması gerektiğini ileri süren bir alanı oluşturmaktadır.

İnsancıl hukuk genel olarak savaşların hangi kurallar çerçevesinde gerçekleşebileceğini, savaş sırasında uyulması gereken kuralları düzenlemeye çalışmaktadır. İnsancıl hukuk savaşın kaçınılmaz sonucu olarak ortaya çıkan insancıl acıların sınırlandırılması gerektiği düşüncesi üzerine temellendirilmeye çalışılmıştır. Benzer bir başka tanıma göre insancıl hukuk, savaş ve silahlı çatışma durumlarının insanlara yönelik etkilerinin sınırlandırılarak insanlara yapılması gerekli olan asgari

* Antik Yunan tarihçisi

²³⁴ Noam CHOMSKY, **Müdahaleler**, çev. Taylan Doğan, Nuri Ersoy, İstanbul, bgst Yayınları, 2008, s.206

²³⁵ **Türkçe Sözlük**, Dil Derneği, 2. Baskı Ankara 2005, s.953

davranış ve yardım kurallarını belirlemektedir²³⁶. Barış hukuku (ius ad bellum) ise insancıl hukuktan farklı olarak savaşa bir diğer anlatımla kuvvete başvurma hangi şartlarda yapılabileceğini ve hangi şartlarda yapılamayacağını düzenlemektedir²³⁷. İnsancıl hukukun temel amacını şöyle özetleyebiliriz; öncelikle çatışmada herhangi bir nedenle yer almayan veya alamayan, çatışmadan zarar görmüş, siviller örneğinde görüldüğü gibi zarar görme potansiyeli bulunanları çatışmanın verdiği veya verebileceği zararlardan olanaklı olduğu ölçüde uzak tutmak veya zararları en aza indirebilmek için müdahalede bulunmaktır.

İnsancıl hukukun var olmasının nedeni savaş varlığıdır. Bu hukuk dalı savaş zamanı ve koşullarıyla sınırlı olarak var olur ki bu sınırı belirlemek oldukça zordur. Savaş zamanında, koşullarında ve sınırlı alanda geçerlidir. Günümüzde de geçmişteki gibi mevcut insancıl hukuk kurallarına uymama yönündeki eğilim devam etmektedir. Bu sorunların kaynağında uygulanacak kuralların net olmamasından çok savaşın doğasının fazlasıyla karışık bir içeriğinin olması ve birçok alt başlığa ayrılması yatmaktadır. Meydana gelen olayın nitelenmesinde çıkan sorunlar nedeniyle süreç uzamakta ve sivillerin zarar görmemesi için müdahalede geç kalınmaktadır. Söz konusu durum ihlaller ortaya çıktığında “insani müdahale” mekanizmasının işlemediği ya da mekanizma işletilip müdahale edildiğindeyse insancıl saiklerden çok daha farklı saiklerle hareket edildiği izlenimi yaratmaktadır. Bunların önüne geçilebilmesi için insancıl hukukun ortaya çıkışındaki düşünce olan Haklı Savaş düşüncesinin ius in bello boyutu temel alınmalı ve bu düşünceye dayalı uluslararası mekanizmalar işletilerek sürecin sağlıklı işlemesi sağlanmalıdır.

²³⁶ Ayşe Nur Tütüncü, **İnsancıl Hukuka Giriş**, Beta Basım, İstanbul, Mart 2006, s.1

²³⁷ Michael Byers, **Soykırımdan Son Kırma-Savaş Hukuku**, İstanbul, Detay Yayıncılık, 2007, s.147

1. İnsancıl Hukuk Düşüncesinin Doğuşu ve Kızılhaç Komitesi'nin Kuruluşu

Savaşın ortaya çıkmasından bugüne kadar olan süreçte savaşta uygulanacak kuralları genel olarak gelenekler belirlemiştir. Farklı coğrafyalarda farklı uygulamalar göze çarparken, bunlar arasında en gaddarca olanından en insancıl olanına geniş bir yelpazede eylemler gerçekleştirilmiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere eski çağlarda daha çok dinsel temelli savaş kuralları belirlenmekle birlikte çoğu savaş kendi dinamikleri içerisinde kurallarını yaratmıştır. Ateşli silahların savaşlarda kullanılmasına başlanmasıyla birlikte kurallar farklı bir boyut ve önem kazanmıştır. Söz konusu dönemlerde de yazılı herhangi bir kurallar bütünü görülmemektedir. İnsancıl hukukun pozitif hukukun alanına giren yasalar bütünü olarak kökleşmesi uzun bir süreç içinde gerçekleşmiştir. Bu konudaki ilk adım İsviçreli tacir Henri Dunant'ın 1859'da Solferino Savaşı (Fransa-Avusturya) sonrasında savaş meydanındaki insanlık dışı manzaraya tanık olması ve bunu kitaplaştırmasıyla atılmıştır²³⁸. Kitabın başlattığı hareket gelişerek büyümüş, çeşitli konferanslar sonunda kitapta yapılan iki öneri olgunlaşarak 1863'te Uluslararası Kızıl Haç Komitesi (UKHK-ICRC) oluşturulmuş ve bu tür durumlar gerçekleştiğinde uygulanacak kuralları belirleyecek bir sözleşme fikri ortaya çıkmıştır²³⁹. Özellikle 1850'li yıllardan sonra savaş kurallarının yorumlanması ve tespitinde yaşanan zorluklar bunların belli bir kanunlaştırma sürecine girmesini beraberinde getirmiştir. Bu kanunlaştırma çalışmalarıyla birlikte insancıl hukuk

²³⁸ Byers, a.g.e., s. 148.

²³⁹ Melike Batur Yamaner, **Silahlı Çatışmalarda Sivillerin Korunması**, İstanbul, Arıkan Kitap, 2007, s. 14.

uluslararası sözleşmelerle düzenlenmeye çalışılmıştır ve insancıl hukuk (ius in bello) – barış hukuku (ius ad bellum) arasındaki alan daha netleşmiştir fakat ayırım tamamen ortadan kalkmamıştır²⁴⁰.

2. Kanunlaştırma Çabaları, Sözleşmelerin Ortaya Çıkışı ve Uygulanması

Kanunlaştırma fikriyle başlayan süreçte komiteler oluşturulmuş, konferanslar yapılmış ve uzun bir döneme yayılan toplantılar düzenlenmiştir²⁴¹. Bu çabalar sonucunda insancıl hukukun kuralları esas olarak 1949 tarihli dört Cenevre Sözleşmesi ve bu sözleşmeye ek 2 Protokol'de (bunlardan önce 1907 tarihli Lahey Sözleşmeleri'nde) bulunmaktadır.²⁴² Savaş kurallarını belirlemek, sivillerin, hastaların, savaşta yaralananların ve savaş esirlerinin korunmasını yönündeki prensiplerin ve kuralların belirlenmesi yukarıda söz edilen sözleşmelerle çerçevesi çizilen insancıl hukukun etki alanına giren hususlardır.²⁴³ Bu sözleşmelerin temel amacını askeri gerekliliklerle insancıl düşüncelerin bağdaştırılması oluşturmaktadır²⁴⁴.

²⁴⁰ A. Emre Öktem, **Terörizm, İnsancıl Hukuk ve İnsan Hakları**, İstanbul, Derin Yayınları, 2007, s. 69

²⁴¹ Öktem, a.g.e., s. 69

²⁴² BATUR YAMANER, a.g.e., s. 18

²⁴³ “**The United Nations Today-Uluslararası Hukuk**” www.unicankara.org.tr/today/6.html, (E.T. 10.04.2011)

²⁴⁴ Batur Yamaner, a.g.e., s. 19

1949 Diplomatik Konferansı sonucu 4 adet Sözleşme ortaya çıkmıştır²⁴⁵;

- I. Harp Halindeki Silahlı Kuvvetlerin Hasta Ve Yaralılarının Vaziyetlerinin Islahına İlişkin Sözleşme
- II. Silahlı Kuvvetlerin Denizdeki Hasta, Yaralı Ve Kazazedelerinin Vaziyetlerinin Islahına İlişkin Sözleşme
- III. Harp Esirlerine Yapılacak Muameleye İlişkin Sözleşme
- IV. Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Sözleşme

Sözleşmelerin uygulanmasıyla ilgili olarak, Sözleşmeler'in ortak hükümlerinin düzenlendiği bölüme ve o bölümde de 2. ortak maddeye bakmamız gerekmektedir. Söz konusu 2. ortak madde sözleşmeleri uygulanacakları zaman bakımından üç gruba ayırmaktadır;

- Barış zamanında
- İki veya daha çok sözleşen taraf arasında ortaya çıkabilecek çatışma veya ilan edilmemiş savaş durumu, bu savaş taraflardan biri tarafından tanınmasa bile sözleşmenin uygulamaya girmesi
- Herhangi bir direniş olmasa bile, taraflardan birinin topraklarının kısmen veya tamamen işgali durumunda sözleşme uygulama alanı bulacaktır.

Ortak 2. madde ve I. Ek Protokol 1. Maddesinin 3. Bendi ortak düşünüldüğünde Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nde kutsal addedilen kendi kaderini tayin etme hakkını kullanma çerçevesinde halkların sömürgeci hakimiyete, yabancı

²⁴⁵ Adı geçen insancıl hukuk sözleşmelerinin tam metinleri için bknz:

<http://www.kizilay.org.tr/hukuk/sayfa.php?t=-Uluslararası.Sozlesmeler>

(E.T.11.4. 2011)

işgallere ve ırkçı rejimlere karşı savaştığı silahlı çatışmalarda sözleşme için uygulama alanı içermektedir.

Ortak madde 2'nin son fıkrasında sözleşmenin uygulanmasında karşılıklılık şartını getirilmektedir. Fakat teamüli ve ius cogen (buyruk hüküm) nitelikteki hükümlerin uygulanmasında karşılıklılık şartı aranmaz şeklinde önemli bir açıklama getirerek tarafların yükümlülükten kaçınıp maddeyi dolanarak etkisiz hale getirmelerini engellemiştir.

Cenevre Sözleşmeleri ve I. Ek Protokol 80. maddesi birlikte değerlendirildiğinde; taraf devletlere, Sözleşmeler ve Protokoller altındaki sorumlulukların yerine getirilmesi için gerekli bütün tedbirleri almak zorunluluğu getirilmiştir. Kendisine verilen görevleri üstlenerek, silahlı çatışmalarda insancıl hukukun uygulanmasına çalışmak ve bu hukukun ihlalleriyle ilgili şikayetleri dikkate almak göreviyse Uluslararası Kırmızı Haç Komitesine verilmiştir²⁴⁶. Kırmızı Haç, ihlalde bulunanları ne yargılar ne de bunlarla ilgili soruşturma açar. Çünkü insancıl hukukun ihlallerinden sorumlu olanların cezalandırılması Sözleşmelere ve Protokollere taraf olan devletlerin yetki alanlarında bırakılmıştır.

Türkiye 12 Ağustos 1949 tarihli dört sözleşmeyi de imzalamış ve onaylamıştır. Dört sözleşme de, Resmi Gazete'nin 30 Ocak 1953 tarihli sayılarında yayımlanmıştır. Türkiye, 1977 tarihli her iki protokolü ise imzalamamıştır.²⁴⁷

²⁴⁶ İnsan Hakları Yıllığı, “**Uluslararası İnsancıl Hukuk ve Uluslararası Kırmızıhaç-Kızıl Hareketi**”, Emine Karacaoğlu: C.16, 1994, TODAİ,-İHADİM, s.63-64.

²⁴⁷ <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/8322.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/8322.pdf> (E.T. 4.4. 2011)

1977 protokollerinden birincisi 1949 Cenevre Sözleşmelerini tamamlayıcı ve geliştirici hükümler taşımaktadır. İkincisi ise uluslararası nitelikte olmayan çatışmalarla ilgili kuralları düzenlemektedir. Sözleşmeler farklı konuları düzenlemekle birlikte ortak hükümlerle birbirlerine bağlanmışlardır.

3. Lahey ve Cenevre Hukukları

Uygulanacak olan hukuk açısından bakıldığı zaman on dokuzuncu yüzyıl sonu ile yirmici yüzyıl başından itibaren iki farklı gibi görünen ama birbirleriyle bağlantılı alanın uluslararası hukuk bağlamında savaşın hukukunu düzenlediğini görüyoruz. Bu iki alan kapsam olarak farklı sözleşmeler zincirine dayandırıldıklarından farklı isimlerle anılmaktadırlar. Lahey Hukuku olarak anılan savaş hukuku kuralları savaşın ius ad bellum boyutunu düzenlerken, Cenevre Hukuku olarak adlandırabileceğimiz kısım savaşın ius in bello kısmını düzenleme çabası içindedir. Bunların isimleri bu duruma paralel olarak Lahey ve Cenevre Hukuku olarak anılmaktadır²⁴⁸. Fakat bu iki alan arasında kesin bir ayırım yapılamayacağı gibi birbirlerinin alanlarına giren düzenlemeler de mevcuttur²⁴⁹.

i. Lahey Hukuku

İnsancıl hukukun Lahey Hukuku olarak bilinen bölümü tarafların çatışma sırasında kullanacakları yöntemlerin nasıl sınırlanacağını ve güç kullanımında hangi oranda şiddet kullanılabileceğinin çerçevesini çizen ve bunu kurallara bağlayan

²⁴⁸ J. PICKET; **Fundamental Principles of International Humanitarian Law**, Martinus Nijhoff pub. Dordrecht 1985 s. 1'den aktaran Emine Karacaoğlu, a.g.e, s. 52.

²⁴⁹ Öktem, a.g.e, s.72

kısımdır. Bir başka anlatımla İnsancıl Hukuk'un savaş sırasında kullanılacak araç ve yöntemlerin hukuka uygun olup olmadığının tespitine dair olan kısmdır²⁵⁰. Sonuç olarak Lahey Hukuku devletler arasındaki savaş ve diğer silahlı çatışmalarda uyulması gereken kurallar bütünü olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla esas olarak devletler arası sorunları düzenlemekte ve karşılıklılık esasına dayanmaktadır. Haklı Savaş düşüncesinin ius ad bellum boyutuyla ilgili ilkelerin genel olarak pozitif hukuk düzenlemelerine yansıdığı kısmı oluşturmaktadır.

ii. Cenevre Hukuku

İnsancıl hukukun Cenevre Hukuku olarak adlandırılan kısmıysa öncelikle savaştan-savaşmayan ayrımı yaparak, başta siviller olmak üzere, normalde savaştan statüsünde oldukları halde çeşitli nedenlerden dolayı artık çatışmalara katılmayanları korumayı amaçlayan kurallar bütünü oluşturulmuştur²⁵¹. Cenevre Hukuku devletlerin birey ve insan topluluklarına yönelik eylemlerini düzenlemeyi amaçlamaktadır ve Lahey Hukuku'ndaki gibi karşılıklılık esasına göre değil devletlerin mutlak olarak uymaları gereken kurallardan oluşmaktadır. Haklı Savaş düşüncesinin savaşın ius in bello boyutu üzerine yaptığı tartışmalarda belirlenen ilkeler temel alınarak pozitif hukukta düzenlenen kısmını Cenevre Hukuku oluşturmaktadır. Cenevre Hukuku'nun alanının içeriğinden de anlaşılacağı üzere bu

²⁵⁰ Kerem Altıparmak, “**Kronik- Irak'tan Guantanamo'ya Savaş Esirleri**”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 58-2, s. 222.

<http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/altipar/Yayinlar/SBF%20Kronik%20Guantanamo.pdf> (E.T. 08.8.2011)

²⁵¹ Batur Yamaner, a.g.e., s. 20

çalışma kapsamında incelenecek hususların çoğunu da söz konusu alan düzenlemektedir.

İnsancıl Hukukun pozitif düzenlemelerinin kaynağını Haklı Savaş düşüncesinin geliştirdiği ilkelere bulabiliriz. Tarihsel süreç içerisinde ortaya atılan felsefi düşünceler ve yapılan tartışmalar insancıl hukukun temellerini oluşturmuştur. İnsancıl hukukun etki alanı açısından; savaş, silahlı çatışmaların sınıflandırılması, savaştan – sivil ayrımı, kullanılacak gücün orantılılığı ve bunlara benzer kavramların tanımlanması büyük önem taşımaktadır. Söz konusu kavramların tanımları yapılmaya çalışılırken meydana gelen önemli olayların insancıl hukuku, insancıl hukukun da daha sonra meydana gelecek olan olayları etkileyerek sürekli bir etkileşimin yaratıldığını görmekteyiz. Bu etkileşimin doğal sonucu olarak söz konusu kavramlar insancıl hukukun şekillenmesinde büyük önem arz etmektedir.

B. Savaş ve Silahlı Çatışma

Öncelikle “savaş” ve “silahlı çatışma” kavramlarını inceleyip tanımlamamız gerekmektedir fakat 4 tane Cenevre Sözleşmesi ve bu sözleşmelere ek 2 tane protokolde savaşın veya silahlı çatışmanın tanımı yapılmamıştır. Bu nedenle “savaş” ve “silahlı çatışma” kavramlarının tanımlarını yaparken subjektif değerlendirmelerden uzak objektif bir tanım yapmak gerekmektedir. Bu konuyu incelerken unutmamamız gereken bir diğer husus ise uluslararası hukukun savaşı yakın sayılabilecek bir döneme kadar yasaklamayıp, savaşı egemen devlet olmanın bir işlevi olarak gördüğüdür²⁵². Daha sonra I. ve II. Dünya Savaşı deneyimleri

²⁵² Tütüncü, a.g.e., s. 52.

sonucu insancıl olmayan durumların ortaya çıkmasıyla savaş yani güç kullanımı önce sınırlandırılmaya çalışılmış sonrasında da yasaklanmıştır.

Silahlı Çatışma ifadesinin savaştan daha geniş olduğu, iki devlet arasında ortaya çıkan ve silahlı kuvvetlerin müdahalesini gerekli kılan tüm anlaşmazlıkları kapsadığı genel olarak doktrinde hakim olan görüştür. Geçmişte yapılan tanımlarda, örneğin Grotius'un yaptığı savaş tanımında, savaş bir eylem olarak değil bir durum olarak tanımlanmıştır ve buna göreyse savaş ve barış durumlarının arasında herhangi başka bir durum yoktur. Fakat zaman içinde böyle kesin bir ayrımın yapılamaması durumu ortaya çıkmıştır. Günümüzde tam anlamıyla savaş diyemeyeceğimiz eylem ve durumlarla karşılaştığımızda bunun savaş olup olmadığı belirlemesinin yapılması zorlaşmıştır. Bunun tespitini yapsak bile bu durumun varlığında uygulanacak hukuk kurallarının tespiti de her zaman mümkün olmamaktadır. Bu nedenler dolayısıyla savaşın niteliğini tespit etmek büyük önem kazanmaktadır.²⁵³ Grotius'a göre savaşa barışı sağlamak için girilmektedir ve savaş bizi sonuç olarak amacı olan barışa ulaştıracaktır²⁵⁴. Grotius'un bu söylemi günümüz açısından değerlendirildiğinde fazla iyi niyetli ve savaşın günümüzdeki içeriğini anlamaktan uzak olarak değerlendirilebilecektir. Fakat yine Grotius'a göre barış amacı taşıyan savaşın bir takım kurallara tabi olması, hakların korunması ve adaletin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak bu durumda savaş kabul edilebilir bir yöntem olacaktır. Grotius her durumda devletlerarası ilişkilerin her yönüyle hukuka tabi olması ve savaşın kuşkusuz biçimde haklı nedene dayanması gerektiğini

²⁵³ Batur Yamaner, a.g.e. s. 21.

²⁵⁴ Grotius, a.g.e., s. 17.

belirtmektedir²⁵⁵. Grotius'un söz konusu görüşleri ise bize olması gereken yönünde yol göstermektedir. Günümüz açısından değerlendirildiğinde bu görüşler uluslararası hukukun pozitif hukuk düzenlemeleri açısından büyük önem arz etmektedir. Görüldüğü gibi savaşın çok çeşitli tanımları yapılabilir. Bu tanımlamalar genel olarak savaşa nereden, hangi koşullar içinde baktığımıza göre değişen bir yapıya bürünmektedir.

Örneğin en çok bilinen savaş tanımını Prusyalı General Carl Von Clausewitz yapmıştır. Clausewitz savaşı "*Politikanın başka araçlarla devamından başka bir şey değildir.*" diye açıklamaktadır²⁵⁶. Yine Clausewitz "*Düşmanımızı istediğimizi yerine getirmeye zorlayan bir güç kullanma durumu, ciddi bir amaç için ciddi bir araç*" olarak savaşı niteler²⁵⁷. Bir asker olarak Clausewitz'in bu tanımları Alman askeri düşüncesinde bir ekol yaratmış ve daha sonra Alman Genelkurmayı'nın öğretisi haline gelmiş ve dönem dönem uygulanmaya çalışılmıştır. J.Keegan ise savaşın politikadan daha geniş bir kapsamı olduğunu, savaşın politikadan daha önce tarih sahnesine çıktığını vurgulayarak Clausewitz'in tezini reddetmektedir.

Doktrinde genel olarak kabul edilen savaş tanımını "*iki ya da daha fazla devlet arasında cereyan eden çatışma*" olduğu yönündedir. Bu tanım sözleşmelerin uygulanması açısından da kolaylık sağlamaktadır fakat bu savaş tanımını her zaman mevcut duruma uymamaktadır. Yukarıda da belirttiğim üzere bu uyuşmama, savaş

²⁵⁵ Temel İskit, **Diplomasi Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Mart 2007, s. 26

²⁵⁶ Clausewitz, a.g.e.,s. 720.

²⁵⁷ B.H. Liddell HART, **Strateji-dolaylı tutum**, İstanbul, Doruk Yayıncılık, 2. Baskı, 2003, s. 300-303.

durumunun varlığında uygulanacak hukuk kurallarını belirlemek açısından zorluklar doğurmaktadır. Bu nedenle savaşın niteliğini belirlemek önem kazanmaktadır. Bu tespit ve gereksinim doğrultusunda, Cenevre Sözleşmeleri ile birlikte savaş kavramının yanında silahlı çatışma kavramı da kullanılmaya başlanmıştır. Sözleşme daha pragmatik bir yol benimseyerek *de facto* çatışmaların varlığı sözleşmelerin uygulanması açısından yeterli görülmüştür. Sözleşmedeki böyle bir düzenlemeyle başka bir devlete karşı güç kullanan devletin savaşmadığı sadece meşru müdafaa gerçekleştirdiği ya da eyleminin sadece basit bir takip olduğunu iddia etme olasılığını azaltmak istemiştir²⁵⁸.

Unutmamak gerekir ki her savaş silahlı bir çatışmayı kapsarken, her silahlı çatışma savaş kapsamında değerlendirilemez. Yukarıda tartışılan silahlı çatışmanın varlığının ya da yokluğunun tespiti konusunda, Eski Yugoslavya Ceza Mahkemesi Tadic kararında silahlı çatışmanın varlığını tartışmış ve “*devletler arasında şiddete başvurma durumunda da ya da devlet güçleri ve örgütlü silahlı gruplar veya bir devlet içinde örgütlü silahlı gruplar arasında silahlı şiddet kullanılması durumunda silahlı çatışma vardır.*” diyerek bu konuda bir tanım yapmıştır²⁵⁹. Sonuç olarak uluslararası hukukta artık savaş kavramı yerine silahlı çatışma kavramının daha çok kullanıldığı görülmekte ve uluslararası hukukun savaşa doğrudan hukuki sonuçlar bağlamaktan çekindiği görülmektedir²⁶⁰. Bu durumun ortaya çıkmasında savaşın içeriğinin değişime uğramasının rolü olduğu açıktır.

²⁵⁸ Batur Yamaner, a.g.e., 23

²⁵⁹ Batur Yamaner, a.g.e. 23

²⁶⁰ Öktem, a.g.e., s.72

Kuvvete Başvurma Hakkının Sınırlandırılması ve Yasaklanması

Devletlerin aralarındaki uyuşmazlıkların kuvvete başvurarak çözülmesi ve bu kuvvete başvurmanın egemenin karakterinde var olan doğal bir hak olarak algılanmasının sonuçlarını, insanlık telafi edilmesi mümkün olmayan sonuçlarla ödemiştir. Özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında devletler arası barışın ve güvenliğin uluslararası teamül kurallarıyla tesis edilemediği açık bir biçimde ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak devletlerin aralarındaki ilişkileri düzenlemek amaçlı kurumsal ve hukuksal gelişmelerin yaşandığı görülmektedir²⁶¹. II. Dünya Savaşı'nın çıkmasını engelleyemeyen Milletler Cemiyeti Misakı, Lokarno Anlaşması ve Kellogg- Briand Paktı güç kullanımının sınırlandırmaya çalışan ilk girişimlerdi. II. Dünya Savaşı sonrasında bu girişimlerin eksikleri giderilmeye çalışılarak Birleşmiş Milletler Andlaşması çerçevesinde kuvvet kullanımı istisnaları da belirtilmek suretiyle yasaklanmıştır. Tüm bu anlaşmalar da göstermektedir ki Haklı Savaş kuramı gibi doğal hukuktan kaynağını alan kurallar belli bir aşamadan sonra insancıl kaygılarla pozitif hukuk düzenlemelerine ihtiyaç duymuş ve tarihsel gelişim süreci içerisinde savaş ile ilgili insancıl kurallar pozitif hukukun düzenlemelerine konu edilmiştir.

1. Milletler Cemiyeti Misakı²⁶²

I. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan saldırı savaşlarının önlenmesi durumunda savaşın da önemli ölçüde azalacağı düşüncesi Milletler Cemiyeti'nin

²⁶¹ Yılmaz, a.g.e., s.23

²⁶² Misak'ın metni için bkz. Aslan Gündüz, **Milletlerarası Hukuk- Temel Belgeler, Örnek Kararlar**, Beta Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, Kasım 2003, s. 72-80

kurulmasıyla somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Versay Barış Andlaşması ile birlikte kabul edilen Milletler Cemiyeti Misakı'na göre Milletler Cemiyeti kurulmuş ve barışın devamını sağlamak için bir garantör olarak ortaya çıkarılmış bulunuyordu²⁶³. Milletler Cemiyeti'nin önemi dünya siyasi tarihinde ilk defa dünyanın Avrupa kıtası haricinde diğer kıtalarından devletlerin de üye olduğu ilk uluslararası kuruluş olmasıdır²⁶⁴. Bu misakla birlikte I. Dünya Savaşı galipleri savaş sonrası statükonun devamı için bir adım atmış oluyorlardı. Fakat ABD'de Wilson'un seçimi kaybetmesi ve Kongre'nin Misak'ı onaylamaması ABD'nin Cemiyet'e üye olamamasına neden olmuş ve teşkilat daha baştan sakat bir şekilde ortaya çıkmıştı²⁶⁵. Sovyetler Birliği de üye olarak kabul edilmediğinden başlangıçta tüm dünyayı teşkilata katmaya çalışan düşüncenin yerine Fransa'nın ve İngiltere'nin hakim olduğu düşünce yerleşti. Milletler Cemiyeti'nin kuruluş aşamasında özellikle Wilson'un düşünceleriyle şekillenen biçimiyle amacı barış düzenlemelerini geliştirmek ve gerekirse gözden geçirilerek uygun mekanizmaların bulunmasıyla²⁶⁶, İngiltere ve Fransa hakimiyetindeki Milletler Cemiyeti, I. Dünya Savaşı sonrasındaki andlaşmaları koruyacak ve yeniden gözden geçirilmesini önleyecek bir mekanizma olarak ortaya çıkmıştı. Böylelikle evrensel amaçları olan Milletler Cemiyeti Avrupa merkezli bir

²⁶³ Aslan Gündüz, a.g.e., s. 42

²⁶⁴ Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi, 12. Baskı, Ankara, Mart 2004, s. 35

²⁶⁵ Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, s. 36

²⁶⁶ Ahmet Mumcu, Elif Küzeci, **İnsan Hakları&Kamu Özgürlükleri**, Savaş Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2003, s. 105

güvenlik sistemi görünüşünün ötesine geçemedi²⁶⁷ ve iki dünya savaşı arasında hiçbir siyasal soruna çözüm üretememiştir²⁶⁸.

Misak, savaşı yasaklamamaktaydı ama savaşa başvurma yetkisini sınırlandırıyor. Bu sınırlamaları da zorlama tedbirleriyle destekliyor, uluslararası uyuşmazlıkların barışçı şekilde çözülmesi için yeni yollar öneriyordu²⁶⁹. Fakat yine de Cemiyet sisteminde ülkelere bazı durumlarda savaş yapma yetkisi tanınmıştı. Bu durumlara kısaca değinilecek olunursa²⁷⁰;

- Hakemin önüne gelen veya mahkemeye intikal etmiş veya Meclis'e sunulan bir uyuşmazlıkla ilgili olarak süresi dahilinde bir cevap, karar veya rapor verilmemesi durumunda 3 aylık moratoryum sürecinden sonra,
- Hakem ve mahkeme kararı 3 aylık süresi içerisinde icra edilmezse,
- Taraflardan biri, oybirliğiyle verilmiş bir Meclis raporunu reddetmesi durumunda,
- Her iki tarafın da raporu reddetmesi durumunda 3 aylık moratoryum sürecinden sonra,
- Rapor oy çokluğuyla kabul edilmişse, 3 aylık moratoryum sürecinden sonra,
- Uyuşmazlık bir devletin münhasır egemenlik yetkisine giriyorsa,
- Meşru müdafaa söz konusu olduğu durumlarda,
- Yaptırım uygulamak gerektiğinde.

²⁶⁷ Oral Sander, Siyasi Tarih 1918-1994, s. 35

²⁶⁸ Mumcu; Küzeci, a.g.e., s. 106.

²⁶⁹ Gündüz, a.g.e., s. 42

²⁷⁰ Gündüz, a.g.e., s. 44

Bu hallerin gerçekleşmesi durumunda Cemiyet sistemine göre devletler savaş yapma yetkisine sahiptiler. Yukarıda görüldüğü gibi Cemiyet sistemi kuvvet kullanılmasını yasaklamamış fakat şartlarını zorlaştırmıştır. Cemiyet sisteminin bazı eksiklerini tamamlamak adına 1925’de Lokarno Andlaşması yapılmıştır.

Sonuç olarak bir uluslararası kuruluşun başarısı onu kuran, yaşam veren anlaşmanın şeklinden ve içeriğinden çok o anlaşmaya imza atan üyelerin anlaşmanın amacı açısından görüş birliği içinde olmalarına, onu uygulamadaki inançlarına ve anlaşmayı özümseyerek benimsemelerine bağlıdır²⁷¹. Söz konusu amaç konusunda görüş birliği, inanç ve özümseyerek benimseme eksikliklerinden dolayı Cemiyet sistemi işlememiş ve II. Dünya Savaşı’nın çıkmasıyla birlikte ortadan kalkmıştır.

2. Lokarno Andlaşması

1925’de Almanya, Belçika, İngiltere, Fransa, İtalya, Polonya ve Çekoslovakya Lokarno’da bir konferansta bir araya geldiler ve içeriğinde farklı sistemler bulunan anlaşmalara imza attılar. Bunlardan biri Almanya, Fransa, Belçika, İngiltere ve İtalya arasında yapılan saldırmazlık anlaşmasıydı²⁷². Bu daha çok Fransa’nın güvenliği için yapılmış bir anlaşma olarak ön plana çıkmıştır²⁷³. Böylelikle Lokarno barışı korumayı amaç edinen bölgesel bir saldırmazlık anlaşması olarak ortaya çıkmıştır²⁷⁴.

Lokarno sisteminde saldırı savaşları hukuk dışı ilan edilmiş fakat yaptırım savaşları ve meşru müdafaa savaşlarının mümkün olduğu belirtilmişti. Lokarno

²⁷¹ Sander, Siyasi Tarih 1918-1994, s. 36.

²⁷² Gündüz, a.g.e.,s. 44

²⁷³ Sander, Siyasi Tarih 1918-1994, s. 32

²⁷⁴ Yılmaz, a.g.e., s. 26

sisteminde savaşa girene karşı diğer devletlerin ortak hareket ederek savaşa gitme izinleri bulunuyordu. Lokarno sistemi kısa vadede hassas dengeler arasında bir uyum çabası olarak ortaya çıkarken uzun vadede ortaya çıkacak olumsuz sonuçları engelleyecek bir sistem değildi. Örneğin bu anlaşmalarda İngiltere'nin Almanya'nın batı sınırlarıyla ilgili gösterdiği hassasiyeti Almanya'nın doğu sınırları için göstermemesi daha sonra Hitler tarafından göz önünde bulundurulacak ve II. Dünya Savaşı'na giden süreçte Almanya önce doğuya doğru genişleme politikası izleyecektir²⁷⁵.

1936'da Almanya, Ren bölgesinin askersizleştirme hükümlerinin artık bağlayıcı olmadığını ilan ederek bölgeyi işgal etmesi sonucunda harekete geçen Milletler Cemiyeti, bu işgalin haksız olduğunu saptadı. Bunun üzerine İngiltere, Fransa ve Belçika gerekenlerin yapılması konusunda çaba göstereceklerini belirttiler de Fransa ve Belçika siyasi sebeplerden dolayı Almanya'ya yaptırım uygulamaktan çekindiler. Böylelikle garanti sistemi de işlemedi ve sonucunda II. Dünya Savaşı'na giden süreç tüm hızıyla devam etti.

3. Kellogg-Briand Paktı

1927 yılında Fransız Dışişleri Bakanı Aristide Briand, Fransa'nın Avrupa'daki konumunu güçlendirmek amacıyla ABD ile Fransa arasındaki ilişkilerde savaşın kanun dışı ilan edilmesiyle ilgili bir yükümlülük anlaşması yapmayı önerdi. Fakat bu iki ülke arasında savaş çıkma olasılığının düşük olması ve böyle bir anlaşmanın anlamsız olacağını düşünen ABD Dışişleri Bakanı Kellogg savaşın ulusların politikasını belirlemede bir araç olmaktan çıkarma yükümlülüğünü

²⁷⁵ Sander, Siyasi Tarih 1918-1994, s.34

içeren anlaşmanın çok taraflı olması önerisinde bulundu. Kellogg'un bu önerisi sonucu Ağustos 1928'de ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Polonya, Belçika, Çekoslovakya arasında Briand- Kellogg Paktı²⁷⁶ imzalandı²⁷⁷. Pakt çok taraflı, evrensel amaçlı ve norm koyucu bir anlaşma olma özelliğini taşıyordu²⁷⁸. 24 Temmuz 1929'da yürürlüğe giren Briand- Kellogg Paktı açık olarak savaşı yasaklamıştı²⁷⁹ ve savaşı gayri meşru bir yöntem olarak tanımlamıştı²⁸⁰. Fakat paktı imzalayan devletler birçok çekince ortaya koymuştur. Örneğin İngiltere bu anlaşmayı sömürgelerinde ve dominyonlarında uygulamayacağını açıklamıştır. Anlaşmada devletlerin meşru müdafaa hakkı muhafaza edilmekle birlikte, savaşa varmayan kuvvet kullanımları yasaklanmamıştı. O tarih itibariyle 64 devlet bu anlaşmayı kabul etmişti fakat anlaşma beklenen etkiyi gösteremedi ve bir süre sonra imza atan devletler aralarında savaşa girişmişlerdir²⁸¹. Kellogg- Briand Paktı, II. Dünya Savaşı sonrasında Nürnberg'de yapılan barışa karşı suçlar yargılamalarında, sanıkların kanunsuz suç ve ceza olmaz savunmalarına karşı mahkemenin saldırı savaşlarının

²⁷⁶ Adı geçen pakt, Paris Paktı veya Genel Savaş Yasağı Anlaşması olarak da bilinmektedir. Paktın asıl adı "Ulusal Politikaların Bir Aracı Olarak Savaşın Terk Edilmesine İlişkin Genel Anlaşma" olarak çevrilebilir, Orijinal adı ise; "General Treaty for Renunciation of Wars as an Instrument of National Policy"dir. Pakt metni için bkz. Gündüz, a.g.e., s. 81-82.

²⁷⁷ Sander, Siyasi Tarih 1918-1994., s. 37-38

²⁷⁸ Aslan Gündüz, **Milletlerarası Hukuk- Temel Belgeler, Örnek Kararlar**, Beta Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, Kasım 2003, s. 80'den aktaran; Yılmaz a.g.e., s. 28.

²⁷⁹ Yalçinkaya, a.g.e., s. 127

²⁸⁰ Luban, a.g.e., s. 161.

²⁸¹ Gündüz, a.g.e., s. 46

uluslararası hukukta II. Dünya Savaşı'ndan önce de yasaklanmış bir suç olduğuna dayanak teşkil etmesi açısından da önem taşımaktadır²⁸².

4. Birleşmiş Milletler Anlaşması

II. Dünya Savaşı'ndan sonra adına savaşılan ilkeler doğrultusunda yeni bir dünya düzeni kurabilmek için Birleşmiş Milletlerin kurulmasına karar verilmiştir²⁸³. Yirminci yüzyılın ikinci devletlerarası örgütlenme uğraşı olarak ortaya çıkan Birleşmiş Milletler (BM), Milletler Cemiyeti deneyiminden dersler çıkarılarak; daha büyük bir bütçeyle, daha karmaşık bir anayasal düzenlemeyle ve daha yaygın bir kadroyla kurulmuştur. Üye sayısının çokluğu ve Milletler Cemiyeti gibi Avrupa örgütü görünüşünden çıkmayı başaran Birleşmiş Milletler, 1945'te devletlerin egemen eşitliği üzerine kurulmuştur. Fakat gerçekçi bir bakış açısıyla bu egemenliğin eşitliğinin ekonomik, toplumsal ve siyasal eşitliğe yansımaması nedeniyle karar mekanizmasındaki devletler birbirinden ayrılmaktadır. Birleşmiş Milletler ABD, Sovyetler Birliği, Fransa, İngiltere ve Çin'in yürütme organı olan Güvenlik Konseyi'ndeki üstünlüklerine dayandırılarak oluşturulmuştur²⁸⁴. Söz konusu durum BM yapısının daha başlangıçta tüm üyelerin eşitliği anlayışından ziyade güçlü devletlerin eşitliği ve güç dengesi üzerine oluşturulduğu anlayışını yansıttığı söylenebilir.

²⁸² Yılmaz, a.g.e., s. 27

²⁸³ Michael Freeman, **İnsan Hakları, Disiplinlerarası Bir Yaklaşım**, Ankara, Birleşik Yayınevi, Ekim 2008, s. 38.

²⁸⁴ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s. 204

Birleşmiş Milletler yapısında kuvvet kullanmayla ilgili olarak iki özellik dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki devletlerarası uyuşmazlıklarda kuvvet kullanımı veya tehdidinin yasaklanması ve bunun hukuka aykırı bir eylem olarak kabul edilmesidir. İkinci özellik ise yasağın ihlal edilmesi durumunda yasağı ihlal eden devlete karşı kuvvet kullanım yetkisine haiz münhasır bir merkezi otorite yaratılmasıdır²⁸⁵. Birleşmiş Milletler sisteminde üye devletler kuvvet kullanmaya yönelik yetkilerini BM Güvenlik Konseyi'ne devretmeyi kabul etmişlerdir.

Birleşmiş Milletler sisteminde devletler açısından kuvvet kullanımı yasaklanmıştır. Kuvvet kullanımındaki istisnalar ise Birleşmiş Milletler Andlaşması 51. maddesinde düzenlenen meşru savunma hakkı ile BM Güvenlik Konseyi'nin uluslararası barış ve güvenliği sağlamak amacıyla tehdit veya güç kullanımı olarak karşımıza çıkmaktadır²⁸⁶.

BM Andlaşması'nda kuvvet kullanma yasağını düzenleyen en temel hüküm 2/4. maddesidir. Bu maddeye göre;

“Tüm üyeler, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığa karşı, gerek Birleşmiş Milletler'in Amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidine ya da kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçınırlar²⁸⁷.”

²⁸⁵ Serhat Hami Başeren, **Uluslararası Hukukta Devletlerin Münferiden Kuvvet Kullanmalarının Sınırları**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003, s. 48'den aktaran Yılmaz, a.g.e., s. 30

²⁸⁶ Yılmaz, a.g.e., s. 31.

²⁸⁷ http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/chart_turkce.pdf (8.11.2011)

BM'nin kuvvet kullanma yasağını düzenleyen 2/4. Maddesindeki hüküm uluslararası hukukun buyruk kuralı (jus cogens) haline geldiği, örf ve adet hukuku kuralı olarak kabul edildiği ve tüm devletleri bağladığı söylenebilir. Böylelikle saldırı savaşı haksız savaş olarak nitelendiriliyor ve en ciddi ve tehlikeli hukuk dışı kuvvet kullanma olarak kabul edilmiş oluyordu²⁸⁸. Bu konuda maddenin hukuksal niteliğiyle ilgili bir fikir birliği olmakla birlikte aynı fikir birliği kavramın anlamı ve kapsamına ilişkin konularda bulunmamaktadır. Klasik görüşü savunanlar maddenin içeriğindeki yasağı kapsayıcı ve kesin, istisnaları dar yorumlama yanlısıyken, yeni gerçekçi görüşü savunanlar kuvvet kullanma yasağını bu maddeyle sınırlı olarak yorumlamakta ve BM Andlaşması 51. maddede belirtilen meşru savunma hakkının önceki dönemlerde kabul edilen meşru savunma hakkına sınırlama getirmediğini ileri sürmektedirler²⁸⁹. Sonuç olarak Birleşmiş Milletler Andlaşması'na göre haksız savaşı saldırı savaşı olarak tanımlamak mümkünken ancak kendini savunmak söz konusu olursa bir savaş haklı savaş olarak nitelendirilebilecektir²⁹⁰.

Birleşmiş Milletler sisteminin eleştirilebilecek birçok yanı olmasına rağmen, 1945 yılından beri devletlerin aralarında çıkan uyuşmazlıkların tartışılması için zemin oluşturmuş ve gerginliklerin bir nebze azalmasında yardımcı olmuştur. Sonuç olarak günümüzde, savaşın asıl durumu yansıttığı, barışın ise savaşın yokluğu olarak tanımlandığı doğal hukuk görüşü yerine asıl durumun barış, istisnai durumların savaşın varlığı olarak kabul edildiği görülmektedir. Bu istisnai durumla karşılaşıldığında hangi kuralların ne derecede uygulanacağı sorusuysa en önemli

²⁸⁸ Luban, a.g.e., s. 162.

²⁸⁹ Yılmaz, a.g.e., s. 31- 32.

²⁹⁰ Luban, a.g.e., s. 163.

sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunun çözümlenmesi açısından kuvvet kullanımının sınıflandırmasının yapılması büyük önem taşımaktadır.

C. Silahlı Çatışmaların Sınıflandırılması

Grotius savaşı özel, kamusal ve karma olarak sınıflandırmıştır²⁹¹. Tarihsel süreçte gerçekleşen savaşlar ve yaşanan deneyimler göz önüne alındığında bu sınıflandırmadan yola çıkarak günümüzde meydana gelen silahlı çatışmaları açıklamak mümkün olmayacaktır. Daha sonraki süreçte klasik devletler hukuku silahlı çatışmaları üçe ayırarak incelemiştir. Bu ayrıma göre silahlı çatışmalar; iki devlet arasında cereyan eden silahlı çatışmalar, sivil savaş ve savaş şiddetine ulaşmayan silahlı çatışmalar olarak belirlenmiştir. Bu sınıflandırmada yeni ortaya çıkan bir terim olarak sivil savaş günümüzde de hala önem arz etmektedir. J.Keane sivil savaşı, dikey hedefler için yapılan yatay çatışmanın şiddet içeren bir türü olarak niteler. Sivillerin çatışmada taraf olmasının ve çatışmada şiddetin her türünün var olduğu üzerinde durur²⁹². Görüldüğü üzere savaşın sınıflandırılmasında bir çok unsur tanımı etkilemektedir. Fakat I. Dünya Savaşı deneyimleri sonrası terk edilen bu ayırmadan sonra Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri ışığında silahlı çatışmaları uluslararası olan ve olmayan silahlı çatışmalar olmak üzere iki farklı kategori altında incelendiğini görmekteyiz. Daha sonra meydana çıkan olayların tartışmaya dahil olmasıyla birlikte bunlara ek olarak “Uluslararasılaşmış Silahlı Çatışmalar”,

²⁹¹ Grotius, a.g.e, s. 26.

²⁹² John Keane, **Şiddetin Uzun Yüzyılı**, Çev: Bülent Peker, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, Aralık 1998, s. 127

“Uluslararası Terörizm”²⁹³ ve “Müdahaleler” başlıkları eklenebilir. İnsancıl hukukta düzenlenen çoğu kural uluslararası silahlı çatışmalara yönelikken çok daha azı uluslararası olmayan çatışmalara yöneliktir. Bu ayrımların önemi teorik olmanın ötesinde uygulanacak hukuk kurallarının belirlenmesinde rol oynamasıdır²⁹⁴.

1. Uluslararası Silahlı Çatışmalar

1949 Cenevre Sözleşmeleri'nin 2. maddesinde “*yüksek sözleşmeci taraflardan ikisi veya birçoğu arasında ilan edilmiş...*” ibaresine yer verilerek tarafların devlet olması durumunda uluslararası silahlı çatışmanın varlığının kabul edileceği belirtilmiştir. Yine aynı maddeye dayanarak insancıl hukuk normları, ilan edilmiş savaş ya da her türlü silahlı çatışma halinde, savaş hali taraflardan birince tanınmasa dahi uygulama alanı bulacaktır²⁹⁵. Burada bir diğer önemli unsurda “*savaş ilanı*” tabiridir. Klasik Haklı Savaş kuramcılarına göre büyük önem taşıyan savaş ilanı yöntemi uygulamada zaman içerisinde terk edilmiştir. Ortada silahlı bir çatışma olmasa bile savaş ilan eden taraf insani sözleşmelere uymak zorundadır. Kısacası savaş ilan etsin veya etmesin taraflar insani hukuku oluşturan sözleşmelerden sorumludurlar²⁹⁶.

Uluslararası silahlı çatışmalar başlığı altında güncel olan bir diğer tartışma konusuysa, bağımsızlık mücadelesi veren grupların içinde buldukları durumun nasıl değerlendirileceği sorunudur. Devletler, çıkarları açısından bunun bir sivil savaş olduğunu ve savaş kurallarının burada tam olarak uygulanamayacağını ileri

²⁹³ Batur Yamaner, a.g.e., s. 23

²⁹⁴ Batur Yamaner, a.g.e., s. 24

²⁹⁵ Öktem, a.g.e., s. 77

²⁹⁶ Batur Yamaner, a.g.e., s. 25

sürmekteyken, mücadele veren gruplar ise bir tür doğum halinde devlet sayılmaları gerektiğini ve devlet olmanın hak ve imtiyazlarından yararlanmak için²⁹⁷ mücadelelerinin uluslararası savaş olarak değerlendirilmesini istemektedirler. Bu tartışmaların kaynağını da 1977 tarihli 1 numaralı Ek Protokolün 1. Maddesinin 4. fıkrasının farklı yorumlara yol açabilecek şekilde düzenlenmesi oluşturmuştur. Tartışmalarla birlikte halkın sömürgeciliğe, yabancı işgale ve ırkçı rejime karşı *“mücadele edilen bir silahlı çatışmanın varlığı”* ve *“halkın bu mücadelesinin kendi kaderini belirleme hakkının kullanılması”* çerçevesinde yapılmış olması şartlarının birlikte bulunması durumunda bunun uluslararası çatışma olarak kabul edilebileceği sonucuna ulaşılmıştır²⁹⁸.

2. Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmalar

Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarla ilgili olarak da en büyük sorun üzerinde hem fikir olunmayan silahlı çatışma kavramıdır²⁹⁹. Bu durumun yol açtığı sorun silahlı çatışmaya hangi hukuk kurallarının uygulanacağını belirlenmesi yönündedir. Klasik uluslararası hukukun iç savaşlarla istisnaen ilgilendiği görülmektedir. Genellikle bunların devletlerin kendi iç işleriyle ilgili oldukları savından yola çıkılarak düzenlemeler yapılması kural olarak Cenevre Sözleşmeleri’nde sadece uluslararası silahlı çatışmaların uygulanmasını kısıtlı bir alan olarak da iç çatışmalara uygulanmasını beraberinde getirmiştir³⁰⁰. II. Dünya

²⁹⁷ Öktem, a.g.e., s. 78

²⁹⁸ Batur Yamaner, a.g.e., s. 28-29

²⁹⁹ Fatma Taşdemir, **Uluslararası Nitelikte Olmayan Silahlı Çatışmalar Hukuku**, Ankara, Adalet Yayınevi, Ocak 2009, s. 9.

³⁰⁰ Tütüncü, a.g.e., s. 42

Savaşı sonrası deneyimler de göstermektedir ki uluslararası silahlı çatışmalar azalmakta iç çatışmalar artmaktadır ve bu iç çatışmalardaki sivil kayıplar uluslararası silahlı çatışmaları aratmamaktadır³⁰¹. Bu nedenle uluslararası toplum silahlı çatışmanın bu yönüyle de ilgilenmek durumunda kalmıştır³⁰². Meydana gelen bu gibi gelişmelerin etkisiyle önce Cenevre Sözleşmeleri'nin ortak 3. maddesinde ve daha sonra 1977 tarihli ek 2 numaralı protokolde uluslararası olmayan silahlı çatışmalara değinilmiştir.

Cenevre Sözleşmeleri'nin ortak 3. maddesinde “*Yüksek Sözleşmeci Devletlerden birinin toprağı üzerinde cereyan eden ve uluslararası silahlı çatışma niteliğı taşımayan silahlı çatışmalarda, çatışmanın her bir tarafı en azından aşağıdaki kuralları uygulamakla yükümlüdür.*” denilerek bu gibi durumlarda hangi kurallar uygulanacağını belirlemiş ve düşük yoğunluklu da olsa çatışma durumunda sivillerin korunmasını kapsama almak istemiştir³⁰³. Söz konusu maddedeki en önemli kural ise Uluslararası Kızılhaç Komitesi gibi tarafsız bir insani kuruluş çatışmanın taraflarına hizmetlerini sunabilmesidir. Böylelikle tarafsız bir kurumun sivillere hizmet sunmasının engellenmesinin önüne geçilmiş olmaktadır³⁰⁴.

2 numaralı Ek Protokol sivillerin korunması bağlamında Cenevre Sözleşmeleri'nde belirtilen hususları geliştirmekte ve takviye etmektedir. Buradaki düzenlemeyle birlikte mevcut düzenlemeye bir takım sınırlamalar getirilerek durum netleştirilmeye çalışılmıştır. Söz konusu sınırlamaların alt sınırını 2 numaralı ek

³⁰¹ Öktem, a.g.e., s. 83

³⁰² Taşdemir, a.g.e., s. 6.

³⁰³ Taşdemir, a.g.e., s. 91-93

³⁰⁴ Batur Yamaner, a.g.e., s. 30-34

Protokol'ün 1. maddesinin 2. fıkrası oluştururken üst sınırını ortak 2. madde oluşturmaktadır³⁰⁵. Ek Protokol'ün 1. maddenin 2. fıkrasında açıkça Protokolün iç rahatsızlıklara, gerilimlere, izole şiddet eylemlerine, bu tür olayların silahlı çatışma sayılmayacağı gerekçesiyle uygulanamayacağını belirterek sınırlamanın alt sınırını çizmiştir. Söz konusu sınırlamalarla birlikte bazı iç çatışmaların çevrelerindeki ülkelere yayılma ve sıçrama eğilimi göstermesi mevcut durumu daha da kritik hale getirmektedir.

3. Uluslararasılaşmış Silahlı Çatışmalar

Silahlı çatışmaların başlangıcının ve daha sonraki süreçte seyrinin her zaman aynı şekilde gelişmediği örneklerle önümüzde durmaktadır. Başlangıçta uluslararası olmayan silahlı çatışmalar daha sonra çeşitli sebeplerle uluslararası silahlı çatışmalara dönüşebilmektedir. Lahey, Cenevre Sözleşmeleri'nde ve Ek Protokollerde bu konuda herhangi bir düzenleme bulunmamakla birlikte devlet uygulamalarına ve doktrine bakmak gerekmektedir. Çünkü bu kategori içinde yaşadığımız günlerin gerçeğini yansıtmaktadır. Uluslararası hukuk öğretide iki durumda iç çatışmaların uluslararasılaşmış silahlı çatışmalar olduğunu genellikle kabul etmektedir. Bunlardan ilki bir devletin meşru hükümetine karşı silahlı mücadele veren güçlere savaşan statüsünün tanınmasıyla ilgilidir. İkincisiyse bir devletteki iç savaşta yabancı bir devletin de silahlı çatışmalara katılması durumudur. Genelde doktrinde de tartışma konusu olan durumsa self determinasyon hakkına dayanarak yapıldığı iddia edilen ulusal bağımsızlık savaşlarıdır³⁰⁶.

³⁰⁵ Batur Yamaner, a.g.e., s. 34

³⁰⁶ Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk**, Turhan Kitabevi, Ankara, 3. Bası, 2005, s. 532

Özel güvenlik şirketlerinin de ortaya çıkışıyla uluslararası ilişkilerin askeri yönleriyle farklılaştığı görülmektedir. Özel güvenlik şirketleri araştırmamın konusu olmamakla birlikte üzerinde durulması gereken bir konudur ve gelecekte bununla ilgili ortaya çıkacak uyuşmazlıklar yeni düzenlemeleri gerekli kılacaktır. Irak'ta Blackwater şirketi örneğinde olduğu gibi tanımı henüz hukuken yapılmamış çeşitli ilişkilerle bir diğer ülkenin klasik egemenlik anlayışına giren konularda müdahaleler yapılabilmektedir³⁰⁷. Daha somut bir örneğe değinecek olursak; Uluslararası Adalet Divanı Nikaragua kararında kontraların doğuşunu, gelişimini, eylemlerini ve ABD'nin bundaki rolünü araştırmıştır. ABD hükümetinin kontraların bir bölümünü oluşturan Nikaragua Demokratik Gücü (FDN)'ne mali konuda destek verdiğini ve kuruluş aşamasında etkin olduğunu kabul etmiştir. Fakat kontraların ABD hükümetinin bir organı olarak hareket etmediğini ve aradaki bağlantının ispatlanması için yeterli delil olmadığı görüşüne ulaşmıştır³⁰⁸. İnsancıl hukuk sayısı arttırılabilecek bu gibi örnekleri göz önünde bulundurmalı ve insanların bu tarz çatışmalarda ortaya çıkacak muhtemel zararlardan korunması yönünde yeni düzenlemeler yapmalıdır.

4. Uluslararası Terörizm

“*Terörizm*” kavramı yeni ortaya çıkan bir kavram olmamakla birlikte doğurduğu etkiler mevcut düzenlemeler açısından bir karmaşaya yol açmaktadır. Terör kavramını nitelemenin çok zor olduğu açıktır. Bu nitelemenin zorluğu bizi

³⁰⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. **Blackwater**, Jeremy Seahill, April Yayıncılık, Ankara, Ağustos 2010

³⁰⁸ Batur Yamaner, a.g.e. s. 39-40

küresel terörü nitellemek açısından daha da zorlamaktadır³⁰⁹. Meydana gelen yeni olaylar yeni nitelendirmelere ihtiyaç doğurmaktadır. Terörizm ortaya çıkış sürecinden bugüne farklı tarzlarda karşımıza çıkmıştır. Fakat son dönemde gerçekleşen teknolojik ve ekonomik gelişmelerle birlikte küreselleşen dünyada terörizm de küreselleşmiş ve devlet sınırlarını aşarak uluslararası bir boyuta gelmiştir. Özellikle 11 Eylül terör olayı sonucu ortaya çıkan ve benzer durumlarda yapılan silahlı mücadelelerin uluslararası silahlı çatışma kapsamına girip girmeyeceği tartışması başlamış ve bu tartışma günümüzde de devam etmektedir.

11 Eylül terör olayı sonrası dönemin ABD Başkanı G.W. Bush'un "Savaşta'yız!" açıklaması bu tartışmayı daha da alevlendirmiştir. Bu savaşta olma hali bu zamana kadar tanımlanan savaş tanımlarının dışına çıkarak düşman kavramını bir terör örgütüne yöneltmiştir³¹⁰. Bu terör örgütüyle ilişkileri olan devletlerinse terörist devlet kapsamında kabul edileceği açık bir tehdit olarak ortaya konmuştur. Burada zor olan mevcut durumun karmaşıklığının pozitif hukuk düzenlemeleri açısından doğurduğu çıkmazdır. Böyle bir durumda ABD'nin eski Dışişleri Bakanı Robert Mcnamara'nın Vietnam Savaşı için kullandığı deyimle "*savaşın sisi*" oluşmuştur ve sis kalktığında nasıl bir tabloyla karşılaşılacağı kestirilememektedir³¹¹.

Burada unutulmaması gereken bir diğer husus da mevcut sistemde bu tarz girişimleri emperyalist devletler olarak tanımlayabileceğimiz devletlerin

³⁰⁹ Betül Çotuksöken, **İnsan Hakları ve Felsefe**, İstanbul, Papatya Yayıncılık, 2010, s. 166

³¹⁰ Batur Yamaner, a.g.e., s. 41

³¹¹ Ayrıntılı bilgi için izleyiniz; "**The Fog of War-Eleven Lessons from the life of Robert S. McNamara**", Yön.Errol Morris, Yapım ABD, 2004, 95 dak.

gerçekleştirdiğidir. Buradan çıkarılabilecek sonuçsa emperyalist savaş kuramının varlığının saldırganlık kuramına dayandığıdır³¹². Ancak bu kuramın getirdiği sisin kalkması sonucu insancıl hukuk olması gerektiği gibi uygulama alanı bulacaktır.

Uluslararası terörizmin uluslararası hukuk ve diğer ilgili hukuk dalları bakımından en büyük çözümsüzlüğü netlikten uzak ve tespit edilmesinin çok zor bir alan olmasıdır ve hatta henüz ortak bir terörizm tanımına bile ulaşılamamasıdır³¹³. Burada sorun böyle bir durumda sivillerin hangi kapsamda korunacağı ya da çıkacak silahlı çatışmalarda hangi kuralların uygulanacağı konusunda yoğunlaşmaktadır. Sonuç olarak 11 Eylül terör olayı ve sonraki süreçte yaşananlar mevcut hukuk kurallarının yetersiz kaldığı bir alan olarak görülebilecektir. Bu sis içerisinde insanların farklılaşan çatışma koşullarından korunması için sivil unsurların net olarak belirlenmesi ve buradan hareketle korumanın sağlanması büyük önem arz etmektedir.

5. Müdahaleler

Müdahaleler silahlı çatışmaların sınıflandırılmasında yeni sayılabilecek bir kategori olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat özellikle insani müdahale bağlamında oldukça karmaşık bir yapıya sahip olan müdahaleler günümüz siyaset ve hukuk dünyasında büyük önem taşımaktadır. Müdahaleleri genel olarak bir başka devletin kendi tebaasına karşı işlediği insan hakları ihlallerine karşı kuvvet kullanma olarak nitelendirebiliriz. Özellikle kamu hukuku açısından önem arz eden egemenlik kavramını katı bir savunma gerekçesi olmaktan çıkaran “*insani müdahale*”

³¹² Walzer, a.g.e., s. 96

³¹³ Öktem, a.g.e., s. 29

(humanitarian intervention) anlayışı geleneksel egemenlik anlayışının yeniden tanımlanması tartışmalarını beraberinde getirmiştir³¹⁴.

İnsani müdahale kavramı, soğuk savaş sonrası dönemde Bosna Hersek, Ruanda, Somali, Ruanda, Kosova, Doğu Timor ve Irak deneyimleri de göz önünde bulundurulduğunda, devletlerin kendi sınırları içerisinde ortaya çıkan insan hakları ihlallerine karşı askeri güç kullanımının meşru bir eylem sayılıp sayılmayacağı ve bunun söz konusu devletin egemenlik haklarına müdahale olup olmadığı tartışmaları çerçevesinde şekillenmiştir³¹⁵. İnsani müdahalenin çıkış noktasını Haklı Savaş düşüncesinden aldığı da söylenebilir³¹⁶. Geniş anlamda insani müdahaleyi; “ bir devletin ya da devletler topluluğunun, yabancı bir devletin sınırları dahilinde bulunan ve aşırı insan hakları ihlallerine maruz kalan ve yaşamları tehlike altında bulunan kişileri korumak için gerçekleştirilmiş askeri operasyonlardır.” şeklinde tanımlayabiliriz³¹⁷.

³¹⁴ Reyhan Sunay, **Tartışılan Egemenlik**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2007,s. 175

³¹⁵ Sunay, a.g.e., s. 175

³¹⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz; Füsun Türkmen, **İnsan Haklarının Yeni Boyutu: İnsancıl Müdahale**, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, 2006, s. 25 vd. ve Mehmet Köse, “İnsani Müdahalenin Açmazları”, **İnsan Hakları Araştırmaları**, y.1,sayı 1, Temmuz Aralık 2003, s. 69-70

³¹⁷ Holzgrefe, J. L., “The Humanitarian Intervention Debate”, **Humanitarian Intervention: Ethical, Legal and Political Dilemmas**, Eds. J. L. Holzgrefe, R. O. Keohane, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, s. 18’den; Mehmet Köse, “İnsani Müdahalenin Açmazları”, **İnsan Hakları Araştırmaları**, y. 1, sayı:1, Temmuz- Aralık 2003, s. 68’den aktaran; Sunay, a.g.e., s. 175

Uluslararası ilişkiler bakımından kuvvet kullanımının yasak olma durumunun BM Andlaşması'nın 2/4. maddesinde düzenlendiğini ve kuvvet kullanımındaki istisnaların meşru savunma hakkı ile uluslararası barış ve güvenliği sağlamak amacıyla tehdit veya güç kullanımı olduğu belirtilmişti. Söz konusu istisnalardan uluslararası barış ve güvenliği sağlamak amacıyla tehdit veya güç kullanımı BM Andlaşması 39. maddede düzenlenmiştir. Buna göre uluslararası barışa ve güvenliğe karşı bir tehdit görülmesi durumunda veya bir devlet veya devletler topluluğunun saldırgan davranışlar göstermesi üzerine, BM Güvenlik Konseyi'nin sorumluluğunda tehdit veya güç kullanılması istisnalardan birini oluşturmaktadır. İnsani müdahale kavramı da hukuki dayanaklarını bu düzenlemeden almaktadır³¹⁸.

Soğuk savaş sonrası dönemde BM Güvenlik Konseyi'nin insani boyuta haiz olayları ve insan hakları ihlallerini barış ve güvenliğin bozulması olarak yorumlayarak buna karşı güç kullanılması yönündeki eylemlere izin vermesi, bu sorunu yaşam hakkının tehlikede olması durumunda iç hukukun değil uluslararası toplumun meselesi olarak gördüğünü göstermektedir. Bu dönemde söz konusu yöntemle 1991'de Irak'a, 1992'de Somali'ye, 1994'te Ruanda ve Haiti'ye ve 1999'da Siera Leone'ye müdahaleler yapılmıştır. Böyle bir yöntemin işletilmesine karşın pozitif hukuk açısından bir devlet içindeki insan hakları ihlallerinin insani müdahaleyle sonuçlandırılabilmesine dair açık bir kuralın olmaması, insani müdahalenin devletlerin sahip oldukları egemenlik haklarına müdahale tartışmalarını da beraberinde getirmektedir. İnsani müdahale kavramının BM düzeni dışında da kullanılmaya başlanması egemenlik tartışmalarını en üst seviyeye taşımıştır. Kosova

³¹⁸ Mehmet Köse, "İnsani Müdahalenin Açmazları", İnsan Hakları Araştırmaları, y. 1, sayı:1, Temmuz- Aralık 2003, s. 71-74'den aktaran; Sunay, a.g.e., s. 176

krizinde Sırbistan'a askeri müdahale zarureti doğmuş fakat konu Güvenlik Konseyi'nin önüne geldiğinde Çin ve Rusya'nın vetosu sonucu BM harekete geçememiştir. Böyle bir durumda insani müdahale NATO (Kuzey Atlantik Andlaşması Örgütü) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu eyleme dayanak teşkil eden somut gelişme ise 1999'da insan hakları ihlalleri olması durumunda NATO'nun operasyon yapabileceği kararının alınmasıdır. Bu gelişmeye göre insan hakları ihlallerinin gerçekleşmesi durumunda, ihlali gerçekleştiren ülkeye yapılacak operasyonlar uluslararası hukuk bakımından o devletin iç işlerine karışma ya da egemenlik haklarının ihlali biçiminde değerlendirilemeyecektir. NATO'nun BM Güvenlik Konseyi kararı olmadan böyle bir müdahaleyi gerçekleştirmesi insani müdahale kavramının meşruluğunun ve yasallığının tartışılmasına neden olmuştur. Böyle önemli bir konunun uluslararası düzeyde yasal olarak düzenlenmesi ve çerçevesinin belli olması gerektiği üzerinde durulmuştur³¹⁹. Habermas ise istisnaların düzenlendiği böyle bir düzeni sınırları belli bir savaşın panoraması olarak tanımlamakta ve barışın da aynı savaş gibi sınırlandığını belirtmiştir³²⁰.

İnsani müdahale kavramı tartışmaları da bünyesinde taşımaktadır. Devlet egemenliği insani müdahaleyi savunan liberaller, insani müdahalenin ahlaki bir gereklilik olduğunu savunmaktadırlar. Bu görüşü savunanların çoğu NATO'nun Kosova'ya yaptığı müdahalenin BM Güvenlik Konseyi kararı olmadığı için bir uluslararası hukuk ihlali olduğu yönünde görüş belirtseler de söz konusu müdahalenin ahlaki bakımdan meşru olduğunu ileri sürmektedirler. Bu görüşün temsilcilerine göre bir ülkede insan hakları tehlikedeysen egemenin egemenlik hakkı

³¹⁹ Sunay, a.g.e., s. 176-178

³²⁰ Habermas, a.g.e., s. 71

düŖecektir ve hiçbir ülkenin yetkilisi sırf egemenliğini bahane ederek insan haklarını ihlal etmemelidir. Söz konusu liberal görüş devlet zorbalığının bireylere karşı uygulanan haksız bir eylem olduğunu ve buna son vermek amacıyla dışarıdan yapılan bir müdahalenin meşru olacağını belirtmektedir³²¹.

Liberal görüşe karşılık olarak gerçekçi görüşü savunanlar dayanak noktası olarak egemenliğin dokunulmaz bir kavram oluşunu ileri sürmektedirler. Gerçekçiler iç savaş, etnik çatışma veya insan hakları ihlalleri gibi şiddet türlerinin devlet egemenliği kapsamında olduğunu ve diğer devletlerin bu konularla meşru bir bağıları olmadığını belirtmektedirler. Hatta gerçekçilere göre bu konularda müdahalede bulunan devletler, “iç işlerine müdahale edilmemesi” gerektiğini belirten temel prensibe de aykırı davranmaktadırlar. Bu aykırı davranışın hukuki temeli olarak da BM Andlaşması'nın 2/7. maddesinde ulusal yetki alanı içinde bulunan işlere müdahale edilmesinin yasaklanmış olması gösterilmektedir³²². Klasik egemenlik anlayışını benimsemiş devlet anlayışında her uluslararası işbirliği devletlerin kendilerini hukuken taahhüt altına almalarıyla gerçekleştirilebilir³²³. Aksi bir usulün gelişmesi uluslararası hukuka ve klasik egemenlik anlayışına ters düşecektir.

Söz konusu iki görüşün haklı olduğu noktalar olmakla birlikte insani müdahale farklı gerekçelere dayansa da insan haklarının uluslararası boyutta korunması yönünde son yıllarda gelişen yeni bir anlayış olarak ortaya çıkmaktadır. Genel kabul gören düşünce, insan hakları gerekçe gösterilerek yapılan müdahaleler

³²¹ Sunay, a.g.e., s. 178

³²² Sunay, a.g.e., s. 179

³²³ A. Füsün Arsava, “Egemenlik ve Koruma Sorumluluğu”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, c. xv,y. 2011, sayı.1, s. 102-103

bir devletin iç işlerine müdahale olarak değerlendirilemeyecektir. Çünkü vatandaşlarının temel haklarını ihlal eden devletlerin siyasal ve hukuki meşruluğu ortadan kalkmış olacaktır.

İnsani müdahalenin pozitif hukuk açısından açıkça düzenlenip uluslararası hukukun bir parçası haline gelmesi de yorum problemlerini beraberinde getirecektir. Hangi ağırlıkta gerçekleşecek insan hakları ihlallerinin bu kapsama alınacağı, hangi boyutta insan hakları ihlallerinin dünya barışını tehdit edeceği ve müdahaleyi meşru kılacağını belirlemek oldukça zor olacak ve çoğu zamanda zorlama yorumlara neden olacaktır. Bu tarz yoruma açık durumların kesin kurallara bağlanmasının zor oluşu, kesin kurallara bağlansa bile oluşacak hukuki boşlukların kullanılarak kuralların bertaraf edilebileceği gerçeği veya yasal araçların siyasi amaçlar doğrultusunda amaçlarından saptırılarak kullanılabilme riski insani müdahaleyi yasal bir çerçeveye oturtmadaki zorluğu ortaya koymaktadır³²⁴. Noam Chomsky'nin bu konudaki görüşü ilginç olmakla birlikte önemlidir. Chomsky insani müdahaleyi yapanların iyi niyet öncülüne bakılmaması gerektiğini bu konudaki siciline bakılması gerektiğini belirtmektedir. Chomsky İran'ın Bosna'daki katliamları önlemek için müdahale etmek istediği zaman kötü niyetli, ABD'nin güdümündeki mekanizma tarafından müdahale edilmek istendiğinde iyi niyetli olarak algılanmasının bizi yanlış bir yola soktuğunu belirtmektedir³²⁵.

³²⁴ Sunay, a.g.e., s. 179

³²⁵ Noam Chomsky, **Yeni Askeri Hümanizm**, İstanbul, Pınar Yayınları, 2002, s. 80.

20 Eylül 1999’da Kofi Annan’ın BM Genel Kurulu’nda yıllık rapor üzerine yaptığı konuşma sırasında devletlerin klasik egemenlik anlayışlarıyla ilgili yeni değerlendirmelerin yapılması gerektiğini belirtmiştir. Bu konuşma sonrasında insani müdahalenin hukuki, ahlaki, siyasi ve operasyonel boyutları incelenerek, bu konuda ortak bir uluslararası bakış oluşturmak için Kanada Hükümeti harekete geçmiş vs BM Genel Kurulu’na “Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu”nu (International Commission on Intervention and State Sovereignty-ICISS) bu konuda çalışmak için davet etmiştir³²⁶. 2001 yılı Aralık ayında Komisyon çalışmaları sonuçlanmış ve “Koruma Sorumluluğu” (Responsibility to Protect) başlıklı bir rapor ortaya çıkmıştır³²⁷. ICISS bu raporda BM organlarına koruma sorumluluğu yaklaşımının benimsenmesi ve somutlaştırılması tavsiyesinde bulunmuştur³²⁸. Söz konusu yaklaşım insani krizlerde aşamalı bir sorumluluk anlayışını önermektedir. Buna göre öncelikle devlet vatandaşlarını önlenbilir felaketlerden koruma sorumluluğunu taşımalıdır. Eğer devlet bu görevini yerine getiremiyorsa uluslararası toplumun sorumluluğu gündeme gelecektir. Bu sorumluluğun aşamaları; önleyici sorumluluk, reaksiyon sorumluluğu ve yeniden tesis etme sorumluluğu olarak belirlenmiştir³²⁹. Bunlara ek olarak ICISS Raporda askeri müdahalede zorunlu görülebilecek halleri altı ölçüt etrafında şekillenmiştir. Bu ölçütler şunlardır;

³²⁶ Arsava, a.g.e., s. 105

³²⁷ ICISS Raporu, “**Responsibility to Protect**”, s. 32. vd.
<http://responsibilitytoprotect.org/ICISS%20Report.pdf> 1.11.2011

³²⁸ Arsava, a.g.e., s. 105

³²⁹ Arsava, a.g.e., s. 107

- Haklı nedenlerin varlığı; Soykırım amacını taşıyın veya taşımasını, devletin bilinçli bir eylemiyle yahut ihmaliyle, göz yumması ya da devletin başarısız olması sonucunda gerçekleşmiş büyük can kayıpları, öldürerek veya zorla sınır dışı ederek ya da terör ve tecavüz eylemleri vasıtasıyla gerçekleşen veya gerçekleştirilmesi muhtemel büyük çapta etnik temizlik durumu söz konusu olmalıdır. (just cause)³³⁰
- Meşru amacın varlığı; Müdahalede bulunan otoritenin başkaca amaçlarından bağımsız şekilde öncelikli amacın insani acıyı durdurmak ve sonlandırmak olması gerekir. (right intention)³³¹
- Müdahalenin son çare olarak görülmesi gerekir. (last resort)³³²
- Müdahalenin çapı, yoğunluğu ve süresi insanların korunabilmesi için gereken asgari şartları aşmamalıdır. (proportional means)³³³
- Müdahaleyi gerektiren insani acıların durdurulma veya sona erdirilme şansının makul düzeyde varlığı gerekir. (reasonable prospects)³³⁴
- Müdahaleye yetki verecek makam, meşru otorite BM Güvenlik Konseyi'dir. (right authority)³³⁵

Yukarıda belirtilen ölçütlerde de görüldüğü üzere, ölçütler belirlenirken Haklı Savaş düşüncesinden büyük oranda temelini almakta ve ölçütlerin içerikleri Haklı Savaş prensipleriyle örtüşmektedir³³⁶.

³³⁰ ICISS Raporu, Bölüm 4.18- 4.27

³³¹ ICISS Raporu, Bölüm 4.33- 4.36

³³² ICISS Raporu, Bölüm 4.37- 4.38

³³³ ICISS Raporu, Bölüm 4.39- 4.40

³³⁴ ICISS Raporu, Bölüm 4.41- 4.43

³³⁵ ICISS Raporu, Bölüm 6.2- 6.40

Yukarıda belirtildiği üzere uluslararası sistem açısından kuvvet kullanılabilir durumlarından biri Güvenlik Konseyi tarafından karar alınmasıdır. Güvenlik Konseyi'nin kendi askeri gücüne sahip olmaması nedeniyle gereken zamanlarda üye ülkelerin askeri kuvvetlerinden oluşturulan birlikler görev almakta, bir veya birden fazla ülke kuvvet kullanımı için yetkilendirilmektedir. Güvenlik Konseyi bu yolu izleyebileceği gibi bölgesel organizasyonların (NATO vb.) kuvvet kullanmasına izin verebilmekte veya bu örgütleri kuvvet kullanmak üzere görevlendirebilir³³⁷. İnsani müdahalenin görece daha güçsüz devletler açısından ortaya çıkan bu risk görece daha güçlü devletlerin hegemonya oluşturması için elverişli bir ortam yaratmasıdır. Böyle durumlarda insan hakları siyasilerin ulaşmak istedikleri amaca yönelik bir araç haline gelme riskiyle karşı karşıya kalmaktadır³³⁸. Özellikle Irak örneğinde görüldüğü gibi, 2003 yılında ABD BM Güvenlik Konseyi kararı olmaksızın Irak'ı işgal etmiş ve sonrasında meşruluğunu yitirdiğini iddia ettiği Saddam yönetimini devirmiştir. Saddam yönetimi devrildikten sonraki süreçte de tutuklulara yapılan müdahaleler veya savaş sırasındaki ihlaller de göstermektedir ki öznel amaçların ve ulusal çıkarların gerçekleştirilebilmesi için insan hakları bir nevi

³³⁶ Manuel Fröhlich, "Responsibility to Protect"- Zur Herausbildung einer neuen Norm der Friedenssicherung. Bknz. Johannes Varwick/ Andreas Zimmermann, (Hrsg): **Die Reform der Varenten Nationen- Bilanz und Perspektiven**. 2006, Berlin: Duncker&Humblot, s. 173'den, Arsava, a.g.e., s. 114

³³⁷ Hafız Asgarov, "Uluslararası Hukukta İnsancıl Müdahale", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Funda Keskin), Ankara, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı) 2008, s. 97.

³³⁸ Sunay, a.g.e., s. 183

Truva atı gibi kullanılabilir. Fakat bu gibi risklerin varlığı devletlerin insan hakları ihlallerinin uluslararası toplum tarafından egemenlik kalkını altında görmezden gelinmesi sonucunu doğurmamalıdır. İnsani müdahale ve devletlerin egemenliği arasında hassas bir denge gözetilmeli ve uluslararası toplum insani müdahaleye yönelik adımlar atarken ICISS raporunda da belirtilen ölçütler göz önünde bulundurulmalıdır. Sonuç olarak Devletler Hukuku anlaşmaları açısından bakıldığında hiçbir anlaşmada koruma sorumluluğunun bir hukuk kuralı olarak düzenlenmediği ve teamül hukukuna dayandırıldığı görülmektedir³³⁹. BM sisteminin barışı tesis etmedeki başarısını savaş nedenlerinden bağımsız biçimde kuvvet kullanmanın usul olarak BM Güvenlik Konseyi üzerinden meşrulaştırılmasına dayandırabiliriz³⁴⁰.

NATO'nun 2011 yılında Libya'da insan haklarının ihlal edildiğini öne sürerek gerçekleştirdiği ve Libya lideri Kaddafi'nin öldürülmesiyle sonuçlanan, Libya müdahalesiyle³⁴¹ ortaya çıkan tartışmalar da göstermektedir ki, insani müdahale kavramı veya ICISS raporunda belirtilen koruma sorumluluğu yaklaşımı henüz uluslararası toplumda net olarak yasal ve meşru bir zemine oturtulamamıştır.

³³⁹ Arsava, a.g.e., s. 110

³⁴⁰ Arsava, a.g.e., s. 115

³⁴¹ NATO'nun Libya müdahalesi ve Haklı Savaş ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz; Ceren Mutuş, “**Libya Operasyonu ve Uluslararası Hukuk**”, <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=2014> (E.T. 10.8.2011)

BÖLÜM III

HAKLI SAVAŞ KURAMININ İNSANCIL HUKUK BOYUTU

Savaşın getirdiği acıların hafifletilmesi, dürüstlük ilkeleri çerçevesinde savaşılmaması, sivillere ve yaralılara zarar verilmemesi, savaşın mantık ilkeleri sınırlarının dışına çıkılmadan yürütülmesi tarihsel sürecin ilk dönemlerinde ahlaki ve dinsel emirler niteliğinde gelişmiştir. Ahlaki ve dini kuralların iyilik yapmayı emretmesi, hukukun ise ortaya çıkabilecek kötü davranışları yasaklaması nedeniyle, giderek bu kurallara itaat edilmesini sağlamak amacıyla hukuksal düzenlemeler yapılması yoluna gidilmiştir³⁴². Haklı Savaş düşüncesinde savaşın meşrulaştırılmasından çok sınırlanmasının amaçlandığı önceki konularda belirtilmişti. Günümüzde Haklı Savaş düşüncesi yapılan müdahalelerin kamuoyunu tatmin etmesi açısından teorik olarak meşrulaştırılması sürecinde kullanılmaktadır. Bu kullanım biçimi Haklı Savaş düşüncesinin yüzyıllardır elde ettiği birikimi göz ardı etmektedir. Artık Haklı Savaş düşüncesinden temellerini alan uluslararası pozitif hukuk kuralları bulunmaktadır. Böylelikle korunması gereken insan hakları doğallıktan hukuksallığa geçmiştir³⁴³. Bu kuralların konuluş amacı savaşları meşrulaştırmak değil sınırlamak ve insanileştirmektir. Günümüzde yapılan müdahaleler kuvvet kullanımının istisnalarını teşkil etse de bir takım uluslararası kurallara tabidirler. Söz konusu çatışmalardan en çok etkilenenler ve en çok korunması gerekenler masum sivillerdir. Haklı Savaş düşüncesinin *ius in bello*

³⁴² M. Yasin Aslan, “*Savaş Hukukunun Temel Prensipleri*”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, sayı: 79, 2008, s. 236.

³⁴³ Çeçen, İnsan Hakları, a.g.e., s 276.

boyutunu oluşturan bu durumu da Haklı Savaş düşüncesinin “ayırım gözetme” ve “orantılılık” temelinde incelemek gereklidir. Söz konusu ilkeleri uluslararası pozitif hukukun düzenlediği sivillerin korunması, sivil tanımı, savaştan ayrımı, taraflara düşen yükümlülükler ve ihlaller konuları etrafında incelemek yararlı olacaktır.

A. Sivillerin Korunması

Savaşlarda sivillerin ölüm oranı arttıkça sivillerin silahlı çatışmaların etkilerinden korunmaları hususu da daha önemli bir konu haline gelmektedir. II. Dünya Savaşı’ndan günümüze kadar gerçekleşen savaşlarda ölenlerin yüzde yetmiş siviller olmaktadır bu rakam günümüzde yüzde doksanlara çıkmıştır³⁴⁴. Rakamların ciddiyeti de göstermektedir ki her geçen gün siviller silahlı çatışmalardan daha çok zarar görmekte ve masum oldukları halde hedef olmaktadır. Bu durumun ortadan kalması için öncelikle sivil tanımını yaparak kimlerin bu tanıma girdiğini belirleyip savaştan bağışıklıklarının çerçevesini bu yönde çizmemiz gerekmektedir.

El Kaide terör örgütü mensuplarıyla sivil halkın ayrılamaması sonucu yüz binlerce masum kişi mevcut silahlı çatışmadan olumsuz şekilde etkilenmiştir. Afganistan örneğinde de olduğu gibi bu tarz durumlarda sivil halk işgalci kuvvetlerin insafına terk edilmiş bulunmaktadır. Bu durumun kabul edilemezliği ortadadır çünkü insancıl hukukun var olma amacı sivil halkı bu tarz durumlarda oluşacak tüm zararlardan mümkün olduğunca korumaktır. Bu bağlamda sivillerin bazı temel güvencelere sahip olması kaçınılmazdır. Söz konusu düşünceyi yansıtan

³⁴⁴ Gülgün Tuna, **Yeni Güvenlik**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2. Basım, s. 177.

düzenlemeler 1. Ek Protokol'ün "Temel Garantiler" başlığı altında bulunmaktadır. Kısaca maddelere değinecek olursak;

Sivil halk kapsamı içine giren sivillerin korunmasına ilişkin temel ilke, uluslararası silahlı çatışmalar sırasında, sivillerin insanca muamele görme ilkesidir. 1. Ek Protokol'ün 75. maddesinde "...Her bir taraf bu insanların kişiliğine, onuruna, inançlarına ve dini ibadetlerine saygı gösterecektir." denilerek insanlara nasıl muamele edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu çerçevede sivil kişilerin kişiliğine, onuruna, aileye ilişkin haklarına, inançlarına ve ibadetlerine, geleneklerine ve göreneklerine her koşulda saygı gösterilmesi ve bu kişilerin şiddet ya da baskı konusu yapılmaması zorunlu kılınmıştır.

Yukarıda belirtilen düzenlemelerle birlikte tüm sivillere ayırım gözetmeden insan onuruna yakışır muamele edilmesi öngörülmektedir. Yine sözleşmelerle sağlanan bir diğer güvence; silahlı çatışmalarda çok rastlanan kasıtlı öldürme, her türlü işkence, bedensel cezalar ve sakatlama açıkça yasaklanmaktadır. 1977 tarihli I. Ek Protokol 75. maddesinin 2. fıkrasında: "*Aşağıdaki davranışlar ister sivil ister askeri birimlerce uygulansın, her yerde ve her zaman yasak olacaktır: (a) İnsanların canına, sağlığına ya da fizik veya zihin sağlığına karşı tehdit...*" denilerek 1949 tarihli Sivillerin Korunmasına Dair Cenevre Sözleşmesi'nden farklı olarak, sayılan yasaklanmış eylemlerde bulunma tehdidini de açıkça yasaklamaktadır.

1977 tarihli I. Ek Protokol'ün 75. maddesinin 3. fıkrasında: *Silahlı çatışma ile ilgili eylemler için tutuklanan, alıkoyulan ya da göz altına alınan kişiler anladığı dilde bu önlemlerin neden alındığına dair bilgilendirilecektir. Ağır suçlar için tutuklanma ya da göz altına alınma durumları dışında, bu kişiler tutuklamayı, göz*

altını ya da alıkonmayı haklı kılan koşullar ortadan kalkar kalkmaz mümkün olan en az gecikmeyle salınacaktır.” denilerek sivillerin durumlarının ivedilikle gözden geçirilerek mümkün olan en az gecikmeyle tekrar özgürlüklerine kavuşturulmaları teminat altına alınmak istenmektedir. 1977 tarihli I. Ek Protokol’ün 75. maddesinin 4. fıkrasındaysa genel ilkelere dayalı olarak kurulmuş tarafsız bir mahkeme tarafından verilmemiş bir kararın hüküm ifade etmeyeceği ve uygulanamayacağını belirtilerek bu yönde gelişecek keyfiliğin önüne geçmek amaçlanmıştır. Aynı fıkranın devamındaysa bu prosedürün kimleri kapsadığı düzenlenmektedir. Sonuç olarak sivil statüsünün sağladığı korumanın çekirdeğini bu düzenlemeler oluşturmaktadır.

B. Sivil, Savaşan ve Hukuk Dışı Savaşan Ayrımı

Siviller, ne çatışmaya taraf olan savaşa ait olarak ne de çatışmalarda doğrudan ya da etkin olarak yer alırlar³⁴⁵. Uluslararası silahlı çatışmalar sırasında korunacak sivil halkın kimleri kapsadığına ilişkin tanım 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri’ne Ek 1977 tarihli 1 numaralı Protokol’ün 50. maddesinde bulunmaktadır.

“Madde 50- Sivillerin ve sivil halkın tanımı:

1. Sivil, Üçüncü Konvansiyonun Madde 4 (A) (1), (2), (3) ve (6)'da ve bu Protokolün Madde 43'ünde sözü edilen kişi kategorilerine girmeyen kişilerdir. Bir kişinin sivil olup olmadığı konusunda kuşkular olması durumunda, söz konusu kişi sivil sayılacaktır.

³⁴⁵ Byers, s.151

2. *Sivil halk sivil olan tüm kişilerden oluşur.*

3. *Sivil halk içinde sivil tanımına uymayan bireylerin olması, halkın sivil niteliğini bozmaz.”*

Görüldüğü gibi maddede kimlerin bu kapsamda değerlendirileceği sivil olmayan kategorilerin belirtilmesiyle yapılmıştır. Burada sayılan kategoriler dışındakilerin hepsi sivil sayılmıştır.

Sivil halkın kimleri kapsadığı konusunda 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleriyle 1977 tarihli I. Ek Protokol arasında fark bulunmaktadır. IV. Cenevre Sözleşmesi'nin 4.1. maddesi, korunacak kişileri çatışma ya da işgal gücünün herhangi bir biçimde yetkisi altında bulunan ve onun uyuşu olmayan kişiler olarak tanımlamaktadır. Buna karşılık 1977 tarihli I. Ek Protokol'un 50. maddesi, Protokol hükümlerinin savaşçı olmayan tüm sivillere uygulanacağını öngörmek suretiyle, Protokol'e taraf olan devletlere, bütün sivil kişilere yönelik olarak, bu kişilerin devletlerinin Protokol'e taraf olup olmama ya da diplomatik temsilcilik açıp açmama koşulunu aramadan, özel koruma rejiminin uygulanmasını kabul eder görünmektedir³⁴⁶.

Savaşan tanımına değinecek olursak da kuvvet kullanan kişilere savaşan denmektedir³⁴⁷. 1977 tarihli I. Ek Protokol'ün öncesindeki statüyle sonrasındaki statü farklıdır. Bu farklılığın nedeni 1977 tarihli I. Ek Protokol'ün 44. maddesinin 3. fıkrasındaki düzenlemedir. Bu fıkra savaşan statüsünü genişleterek ele almıştır. Fakat

³⁴⁶ Batur Yamaner, a.g.e. s. 53

³⁴⁷ Öktem, a.g.e. s. 92

bu sefer genişletilen bu tanıma teröristlerin de sokulup sokulamayacağı ve net olmayan bu kapsama masum insanların da dahil edilebilme olasılığı maddeyi tartışmaya elverişli hale getirmiştir. Yeni düzenlemeyle birlikte terör eylemlerinin hemen hemen hepsi insancıl hukukta yasaklanmış bulunmaktadır³⁴⁸.

İnsancıl hukuk'un temel ilkesini oluşturan sivil/ savaştan ayrımı göz önünde bulundurulduğunda, savaştan olmayan herkesin sivil kategorisine dahil olacağı anlaşılır. Fakat bazı durumlarda bu ayrım netliğini yitirmektedir. Örneğin ABD'nin Afganistan'a karşı başlattığı hareket sırasında yakalanan El Kaide mensuplarının sivil halktan ayrımı noktasında tartışmalar meydana gelmiştir. Aynı şekilde Taliban mensubu olanlarla El Kaide mensubu olanlar arasındaki fark göz ardı edilmiştir. İnsancıl hukuk bu tarz durumlara uzak olduğu için söz konusu kişilere hangi statü verilmesi gerektiği konusu tartışmalıdır.

Sivil ve savaştan kategorisine kimlerin dahil olacağına ilişkin düzenlemeleri belirttikten sonra Taliban veya El Kaide mensuplarıyla sivillerin ayrımında nasıl bir statü belirleneceği yönündeki tartışmaya değinmek gerekmektedir. ABD 11 Eylül'ü gerçekleştirdiği iddia edilen El Kaide terör örgütüyle birlikte yasal olarak Afganistan hükümeti olan Taliban yönetimini de hedef almıştır. ABD hükümeti saldırının El Kaide tarafından yapıldığını ve El Kaide ile Taliban hükümetinin organik bağa sahip olduğunu iddia ederek (ama ispat yükünü yerine getirmeden) Afganistan devletine karşı bir operasyon düzenlemiştir. ABD başkanı G.W.Bush'un "savaş" olarak belirttiği ortam ve süreci (gerek El Kaide'nin devlet-dışı bir örgüt olması gerekse uluslararası bir çatışma ortamının varlığı) uluslararası hukuk bu bağlamda

³⁴⁸ Öktem, a.g.e., s. 95-99

tanımlamakta zorlanmaktadır³⁴⁹. Bu operasyonlarda El Kaide militanlarıyla sivil halkın hemen hemen aynı giysileri giydikleri ve ayırt edilmelerinin mümkün olmadığı olaylar görülmüştür. El Kaide mensuplarıyla sivil unsurlar arasındaki fark sadece silah taşımak olarak görünmektedir ki bu her zaman ayırt edici unsur olarak belirlenememektedir. Bu bağlamda “*hukuk dışı savaşı kavramı*” uluslararası hukuk literatürüne girmiştir³⁵⁰. Hukuk dışı savaşı kavramını netleştirmeye çalışırsak;

- Silahlı çatışmalara doğrudan katılma hakkı olmayan siviller
- Silahlı çatışmaya katıldıkları sırada kendilerini sivil halktan ayırmayan kişileri kapsamaktadır.

Görüldüğü gibi böyle bir durumda bu kategoriye dahil olan siviller karşı devletin eline geçtiğinde doğal olarak savaş esiri statüsü kazanamazlar. Hukuk dışı savaşı kavramı sadece uluslararası silahlı çatışmalar açısından kullanılmaktadır³⁵¹. İnsancıl hukuk, önemli konu başlıklarından biri olan sivil- savaşı ve terörist ayırmalarını en açık şekilde yapmaya çalışmaktadır³⁵².

C. Meşru Hedefe İlişkin Sınırlamalar

Sivil-askeri hedef, kişi ve malların nasıl belirleneceği, bu belirlemenin sınırlarının nasıl çizileceği savaş kavramı içinde çok tartışılan bir konu olmuştur. Savaş sırasında askeri hedeflere yapılan saldırılar hukuken meşru sayılmakla birlikte

³⁴⁹ Silvia Borelli, “Castinglight on the legal black hole: international law and detentions abroad in the ‘war on terror’”, **International Review of the Red Cross**, vol 87, 2005, s.45-52’den aktaran Öktem, a.g.e, s. 112

³⁵⁰ Batur Yamaner, a.g.e., s. 55

³⁵¹ Batur Yamaner, a.g.e., s. 51-60

³⁵² Byers, a.g.e., 151

aykırı bir eylem olarak kabul edilmezken sivil unsurların söz konusu saldırılara hedef olması insancıl hukuku ihlal etmektedir³⁵³. “*Askeri hedef*” kavramına ilk olarak 1923 tarihli Hava Sahasına İlişkin Lahey Kuralları taslağında değinilmiştir. Sadece askeri hedeflerin meşru hedef sayılması ve sivil hedeflere saldırılmaması tarihsel süreçte uzun yıllardır genel kabul gören bir kural olmasına karşılık II. Dünya Savaşı deneyimleriyle birlikte sözleşmelere girişi ancak 1977 tarihli 1. Ek Protokol’le birlikte olmuştur³⁵⁴. 1977 tarihli 1. ek protokolde “*sivil hedef- askeri hedef*” ayrımını detaylı olarak ortaya koyan ve sivil hedeflere saldırı yasağını, yasağın istisnalarını ve sınırlamanın sınırlarını kapsamlı olarak düzenleyen maddeler mevcuttur.

1977 tarihli 1. Ek Protokol’ün 48. maddesi’nde “*Sivil halka ve sivil nitelikteki mallara saygıyı sağlamak için, çatışmanın tarafları her zaman sivil halkla savaşanlar arasında ve sivil nitelikteki mallara askeri hedefler arasında ayırım gözetmeli ve sonuç olarak operasyonlarını sadece askeri hedeflere karşı yönelmelidirler.*” denilerek sivil-askeri hedef ayrımının ana hattı çizilmiştir.

Sözü geçen sözleşmenin 51. maddesinin 2. bendinde “*sivil halk ve tek başına siviller saldırı hedefi olamayacaktır. Asıl amacı sivil halk arasında terör yaymak olan şiddet hareketleri ya da tehditleri yasaktır.*” denilerek sivil halkın tek başına saldırı hedefi olması açıkça yasaklanmıştır. Aynı maddenin 3. bendindeyse “*Siviller, savaş halinde doğrudan yer almadıkları sürece bu bölüm ile sağlanan korumadan yararlanacaklardır.*” denilerek sivillerin düşmanca eylemlere doğrudan katılmaları hali dışında Protokol’ün korumasından yararlanabilecekleri belirtilmektedir.

³⁵³ Öktem, a.g.e., s. 163

³⁵⁴ Byers, a.g.e. s. 148

Bu düzenlemelerin daha net anlaşılabilmesi için 1977 tarihli 1. Ek Protokol'ün 52. maddesinin 2. bendi uyarınca askeri hedefin belirlenmesine ilişkin iki unsur belirlenmiş ve bu unsurların aynı anda bulunması gerekliliği kabul edilmiştir. Söz konusu unsurlar;

- Doğası, konumu, amacı veya kullanımı açısından askeri harekete etkili bir katkı sağlaması
- Tamamen ya da kısmen imhasının, ele geçirilmesinin ya da etkisiz hale getirilmesinin belirli bir askeri avantaj sağlamasıdır.

Yukarıda belirtilen bu iki unsurun kümülatif olarak varlığı durumunda hedef askeri hedef olarak kabul edilebilecektir. Askeri hedefin tespitinde yukarıda belirtilen iki unsur dikkate alınmalı ve askeri hedef kavramı sivillerin aleyhine kullanılmaya yol açmayacak şekilde dar yorumlanmalıdır³⁵⁵. Sonuç olarak 1977 tarihli Ek Protokol'de sivil-askeri hedef ayrımı düzenlemeleri muhtelif maddelerde düzenlenmiş ve bu düzenlemeler sivil-askeri hedef ayrımının netleşmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak bu söylediklerimiz genel olarak nizami savaş senaryosu için geçerli olmakla birlikte terörist eylemler kapsamında değerlendirilebilecek silahlı çatışmalarda bu ayrım netliğini kaybetmektedir. Bu durum henüz sözleşmelerde yeterli olarak düzenlenmemekte ve mevcut düzenlemelerden esinlenilerek tartışmalara çözüm üretilmeye çalışılmaktadır.

D. Tarafların Saldırıya İlişkin Yükümlülükleri

Savaşan tarafların her ne koşul altında olursa olsun saldırı eylemiyle ilgili birtakım yükümlülükleri bulunmaktadır. Bu yükümlülükler "*saldırıda bulunan*

³⁵⁵ Öktem, a.g.e. s. 166

tarafın yükümlülükleri” ve “saldırıya uğrayan tarafın yükümlülükleri” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu yükümlülükler taraf devletlerin uyması sivillerin silahlı çatışmalardan mümkün olduğunca korunması noktasında çok büyük önem arz etmektedir.

1. Saldırıda Bulunan Tarafın Yükümlülükleri

1977 tarihli 1. Ek Protokol 57. maddesi sivilleri korumak amacıyla saldırıda bulunmadan önce ve saldırı sırasında alınacak önlemleri düzenlemektedir. Söz konusu maddedeki yükümlülükleri kısaca özetleyecek olursak;

i. Sadece Askeri Hedefe Saldırma Yükümlülüğü

Yukarıda da belirtildiği üzere sivil- askeri hedef ayrımı bu noktada büyük önem taşımaktadır. Bu yükümlülük bağlamında 1977 tarihli 1. Ek Protokol’ün 57. maddesinin 2. bendi ve yine aynı Ek Protokol’ün 52. maddesinin 2. bendi birlikte düşünüldüğünde dikkat edilmesi gereken yükümlülüklerse şunlardır; (a) Hedefin askeri hedef teşkil ettiğinden emin olma yükümlülüğü, (b) Sivil halka verilebilecek zararları en aza indirme yükümlülüğü ve (c) Zararın aşırı olma olasılığı durumunda saldırıdan vazgeçme yükümlülüğüdür.

a. Hedefin askeri hedef teşkil ettiğinden emin olma yükümlülüğü

İlk olarak I. Dünya Savaşı’nda daha sonra asıl olarak II. Dünya Savaşı’nda hedefin askeri hedef teşkil ettiğinden emin olmadan yapılan saldırılar milyonlarca sivilin hayatını kaybetmesine yol açmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı’nda siviller stratejinin bir unsuru olarak kullanılmış ve söz konusu yükümlülük göz ardı edilmiştir. Bu acı tecrübeler ışığında hedefin içeriğinin ve herhangi bir korumadan

yararlanıp yararlanmadığının tespiti insanların hayatlarını kaybetmemeleri bakımından çok önemlidir. Hedefin askeri hedef teşkil ettiğinden emin olunduktan sonra saldırı gerçekleştirilmelidir. Söz konusu yükümlülüğün yerine getirilmemesine teknoloji sayesinde yakın dönemden örnek vermek mümkündür. Irak'ta ABD ordusuna ait bir Apache helikopterin açtığı ateş sonucu Reuters haber ajansı çalışanı Namir Noor-Eldeen ve Saeed Chmagh öldürülmüştür³⁵⁶. ABD Savunma Bakanlığı'nın da gerçekliğini doğruladığı video görüntülerinden de anlaşılacağı üzere askerlerin ateş açmadan önce, meydanda toplanan kalabalığın silahlı olduğu yanlışlığına düşüyor. Reuters muhabirinin elindeki fotoğraf makinesi roketatar sanılıyor ve hedefin askeri hedef olduğu kesinleşmeden ateş açılarak sivillerin öldürüldüğü görülüyor. Daha sonra yaralı sivilleri almak için olay yerine gelen (ön koltuğunda çocukların da bulunduğu) araca herhangi bir sivil- askeri hedef ayrımı yapılmadan ateş açıldığı ve tüm sivillerin hayatını kaybedene kadar ateşe devam edildiği açıkça görülmektedir³⁵⁷. Bu örnekleri çoğaltmak mümkün ve yukarıda açıklanan saldıran devletin yükümlülüğü olan hedefin askeri hedef teşkil ettiğinden emin olma yükümlülüğünün bu örneğimizde yerine getirilmediği açıkça görülmektedir.

³⁵⁶ “İşte O Dehşet Anları!”, Nafiz Albayrak, New York, DHA, <http://www2.dha.com.tr/haberdetay.asp?tarih=13.04.2011&Newsid=23442&Categoryid=4> (E.T. 15.7.2011)

³⁵⁷ Söz konusu video görüntüleri için; <http://www.youtube.com/watch?v=Cx3ynHjL-M&feature=related> (E.T. 15.7.2011)

b. Sivil halka verilebilecek zararları en aza indirgeme yükümlülüğü

Sivil halkın kullandığı binalar ya da çalışma yerleri birtakım kıstaslar gözetilerek saldırı yapıldığında kayıp en az seviyede gerçekleşmesi gerekmektedir. Örneğin II. Dünya Savaşı'nda Almanya'daki fabrikalar bombalanırken işçilerin işte olmadıkları saatler göz önünde bulundurularak saldırılar gerçekleştirilmiş ve sivil kayıp en aza indirilmeye çalışılmıştır³⁵⁸.

Zararın aşırı olma olasılığı durumunda saldırıdan vazgeçme yükümlülüğü

Askeri hedeflerin belirlenerek bu hedeflere yapılacak saldırılarda sivillerin hiç zarar görmeyeceğini düşünmek bizi günümüz gerçekliğinden uzaklaştıracaktır. Önemli olan hususlar; hedefin askeri hedef olarak net bir şekilde belirlenmesi, daha sonra bu hedefe saldırılırken sivillere verilecek zararın en aza indirilmesi ve son olarak da sivillere yönelik zararın aşırı olma olasılığı durumunda saldırıdan vazgeçilmesidir. Örneğin sürpriz saldırıyla sağlanacak askeri yarar ile meydana gelecek sivil zararların tespiti yapılmalı ve eğer sivil zarar değerlendirmede ağır basıyorsa saldırıdan vazgeçilmelidir. Bu düşüncenin var olması içinse karşı taraf sivili diye düşünmeden ortak bir insancıl düşünce duygusunun karar veren kişilerde yerleşmesi gerekmektedir.

ii. Orantılılık İlkesine Saygı Gösterme

İnsancıl Hukuk'a göre savaşan tarafları savaş yöntemlerini diledikleri ölçüde ve şiddette belirleyemezler. Bazı silahların kullanımı, gereksiz nitelikte yıkıcı

³⁵⁸ Batur Yamaner, a.g.e., s. 80

eylemler, gereksiz acı verici eylemler yasaklanmıştır³⁵⁹. Orantılılık ilkesi 1. Ek Protokol'ün birçok maddesinde geçmekle birlikte subjektif değerlendirmelere açık bir ilkedir. Orantılılık ilkesi gereği saldırının sivillere vereceği tahribatın kabul edilebilir olması gerekmektedir. Tabii ki bu kabul edilebilir olma durumu da subjektif değerlendirmelere konu olabilecek bir kavramdır. Bu nedenle keyfi uygulamalara yol açabilecek bir ilke niteliği taşımaktadır³⁶⁰. Orantılılık ilkesinin savaşların ne kadar süreceğiyle tarafların uzlaşma yollarının sınırlarını belirlediği düşünülmektedir. Aynı görüşün temsilcilerine göre savaşı devam ettirmenin karşılığıyla saldırganları cezalandırmanın değerini dengelemek gerekmektedir³⁶¹. Özellikle II. Dünya Savaşı'nda ABD'nin Hiroşima ve Nagazaki'ye attığı atom bombalarının orantılılık ilkesine göre yerinde olup olmadığı bugün bile tartışmalı bir konudur. Bu ilke genellikle savaşın hangi tarafında olduğuna ve savaş olgusuna nasıl baktığına göre değişik şekilde yorumlanacak bir ölçüt olarak değerlendirilebilir.

iii. Ayrım Gözetmeyen Saldırı Yasağı

Ayrım gözetmeden saldırı yasağı uluslararası hukukta örf ve adet kuralı haline gelmiştir. Ayrım gözetmeyen saldırı yasağı 1977 tarihli 1. Ek Protokol'ün 51. maddesinin 4. fıkrasında düzenlenmiştir, buna göre;

“Ayrım gözetmeyen saldırılar yasaktır. Ayrım gözetmeyen saldırı deyiminden,

³⁵⁹ Şule Özsoy, “İnsancıl Hukukun Gelişimi”, **İnsan Hakları Yıllığı**, TODAİE Cilt 19-20, 1997-1998, s. 119.

³⁶⁰ Batur Yamaner, a.g.e., s. 82

³⁶¹ Walzer, a.g.e., s. 172

- *Belli bir askeri hedefe yönelmeyen saldırılar;*
- *İcrası sırasında belli bir askeri hedefe yöneltilmeyen muharebe yöntemleri ya da araçlarının kullanıldığı saldırılar; ya da*
- *İcrası sırasında, etkileri Protokol tarafından belirtildiği şekilde sınırlandırılmayan ve son olarak askeri hedefleri sivil kişi ve objelerden ayırmadan vurmaya uygun muharebe yöntem ya da araçlarının kullanıldığı saldırılar anlaşılmaktadır.”* denilerek ayırım gözetmeyen saldırıların yasak olduğu ve ayırım gözetmeyen saldırılardan ne anlaşılması gerektiği açıkça ortaya koyulmuştur.

2. Saldırıya Uğrayan Devletin Yükümlülükleri

1977 tarihli 1. ek protokol 58. maddesi sivilleri korumak amacıyla saldırıya uğrayan devletin de kendi sivillerini etkin bir şekilde koruması için görevleri olduğunu belirtmektedir;

- Sivillerin askeri hedeflerin buldukları yerlerden uzaklaştırılması gerekmektedir.
- Askeri hedeflerin yoğun olarak sivillerin bulunduğu yerlere yerleştirilmemesi gerekmektedir.

Düzenlemelerden de anlaşılacağı üzere devlet kendi sivillerini zorunlu kalkan haline getirmemelidir. Tarihsel süreçte bu düzenlemenin yapılmasının nedenleri mevcuttur. Çeşitli savaşlarda ve silahlı çatışmalarda siviller kendi iradeleri olmadan zorla askeri hedef haline getirilmişlerdir. Bunlara örnek olarak 27 Ocak 1944 tarihine kadar 872 gün süren Leningrad Kuşatması sırasında sivillerin şehri terk etmelerine izin verilmemesi ve Sırbistan’da 1993 yılında Birleşmiş Milletler Barış Gücü görevlilerinin canlı kalkan olarak kullanılmaları olayları verilebilir.

3. Savaşan Tarafların Kullandıkları Silahlara İlişkin Sınırlamalar

Silahlar savaşanları olduğu kadar sivilleri de tehdit eder. Bu nedenle bazı silahlara insancıl hukukun temel ilkeleri olan “*gereksiz acı verme yasağı*”, “*orantılılık*” ve “*sivil/savaşan ayrımı*” ilkeleri gereği sınırlamalar ve yasaklamalar getirilmektedir. Burada özellikle değinilmesi gereken silah türleri sivil unsurları toplu olarak tehdit edebilecek olan biyolojik, kimyasal, nükleer silahlar ve kara mayınlarıdır. Sayılan silah türlerinin kısıtlanması ve yasaklanması savaşın daha insancıl boyutlara çekilmesi açısından büyük önem arz etmektedir.

i. Biyolojik Silahlar

Biyolojik silahlar her türlü canlı organizmadan elde edilen ve insanlar, hayvanlar ve bitkiler üzerinde onların organizmalarında çoğalmak suretiyle hasta edici ya da öldürücü etki yapan silahlardır³⁶². Biyolojik silahlarla ilgili ilk yasaklama 1925 Cenevre Protokolüyle gerçekleştirilmiştir. 1972 Biyolojik Silahların Kullanımına, Üretimine, Depolanmasına ve İmhasına ilişkin sözleşme 1975 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Şu anda Angola ve İsrail’in Cenevre Gaz Protokolü’ne koydukları çekinceler hala geçerlidir³⁶³.

ii. Kimyasal Silahlar

Karşı tarafa zarar vermek için sıvı, gaz veya katı halde geliştirilen silahlardır. Kimyasal Silahlarla ilgili olarak 1993 yılında Kimyasal Silahların Geliştirilmesine,

³⁶² E. Rauch, “Biological Warfare”, **Encyclopedia**, Vol. III, s.45; M. Bothe, a.g.e.,s.3’den aktaran, Pazarcı, a.g.e., s. 581.

³⁶³ Batur Yamaner, a.g.e., s. 88

Üretimine, Depolanmasına ve İmhasına İlişkin Paris Sözleşmesi kabul edilmiştir ve bu sözleşme 29 Nisan 1997 tarihinde yürürlüğe girmiştir³⁶⁴.

iii. Nükleer Silahlar

Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Sözleşmesi 12 Haziran 1968 tarihinde kabul edilmiş ve 5 Mart 1970'de yürürlüğe girmiştir. Sözleşme belli bir tarihe kadar nükleer silah sahibi olmamış ülkelerin bundan sonra bu silaha sahip olmasını yasaklarken, nükleer silaha sahip olanların bu silahları bulundurmaya devam etmesine izin vermektedir.

Uluslararası Adalet Divanı'nın "*Nükleer Silah Tehdidi ya da Kullanılmasının Hukuka Uygunluğu*" konulu 08.07.1996 tarihli danışma görüşünde Nükleer silah kullanımının ya da tehdidinin silahlı çatışma hukukunu ilke olarak ihlal ettiği sonucuna ulaşmıştır (7-7 eşitlik durumu ve başkanın üstün oyuyla). Ama bir devletin varlığını sürdürmesinin tehlikede olduğu meşru savunmanın olağanüstü koşullarında nükleer silah kullanımının uluslararası hukuka uygun ya da aykırı olup olmadığı konusunda kesin olarak bilmediğini açıklamıştır³⁶⁵.

iv. Kara Mayınları

Kara mayınlarının durumuyla ilgili ilk düzenleme 1981 tarihli Mayınların, Tuzakların ve Öteki Gereçlerin Kullanımını Yasaklayan ya da Sınırlayan II. Protokol

³⁶⁴ Sarıbeyoğlu, Meltem (Nisan 2004). "Kitle İmha Silahlarının Kullanımının Yasaklanmasına İlişkin Uluslararası Düzenlemeler" (PDF). **İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi** s.5: s. 22.

www.iticu.edu.tr/kutuphane/dergi/d5/M00064.pdf (21.4.2011)

³⁶⁵ Pazarcı, a.g.e., s. 586-587

ile gerekleŒmiŒtir. Bu protokolle ilgili olarak kara mayınlarının kullanılmasının hangi durumlarda yasaklanacağı dzenlemiŒtir. Kara mayınlarıyla ilgili temel dzenlemeyse 1997 tarihli Antipersonel Mayınlarının Kullanımına, Depolanmasına, retimine, Transferine ve İmhasına İliŒkin SzleŒmedir³⁶⁶.

E. İŒgal Eden Devletin Egemenliğindeki Sivillerin Korunması ve Ciddi İhlal

Siviller sadece silahlı atıŒmalarda tehlikeyle karŒılaŒmamaktadırlar. Bu tehlikenin yanında siviller çoğu kez içinde buldukları atıŒmanın taraflarınca keyfi muamelelere de maruz kalmaktadırlar. Sivilleri keyfi ve acımasız muamelelerden korumak amacıyla insancıl hukuk baŒta ‘‘Harz Zamanında Sivillerin Korunmasına İliŒkin Cenevre SzleŒmesi’’ ve ‘‘1. ve 2. Ek Protokoller’’ olmak üzere pek çok düzenleme öngörmektedir.

I. Ek Protokol'un 85. Maddesinde; kiŒilerin sağlıklarını tehlikeye soakan hareketler, isteyerek sivil halkı ve savunmasız yerleri saldırı hedefi haline getirme, büyük sayılarda ölüm getireceğini bilerek sivil halka, eŒyalara ve araçlara saldırıda bulunma ve SzleŒmeler ile Protokol'un tanıdığı sembollerin, karŒı tarafı ŒaŒırtmak ve yanlış amaçlarla kullanılması, savaŒ esirlerine ve sivillere insanlık dıŒı uygulamalar yapılması, ciddi ihlaller olarak belirtilmiŒtir.

SzleŒmelere ve Ek Protokoller'e taraf olan devletler hem barıŒ hem de atıŒma zamanında ihlalleri engellemekle yükümlüdür. SzleŒmelerin ve Protokol'un ağır olarak ihlal edilmesi I. Ek Protokol'ün 85. maddesinin 5. bendinde

³⁶⁶ Pazarcı, a.g.e., s. 584-585

“Konvansiyonların ve bu Protokolün uygulanmasına önyargılı yaklaşmaksızın, bu kuralların ağır olarak ihlal edilmesi savaş suçu olarak kabul edilecektir.” denilerek ihlalin savaş suçu olarak kabul edileceği belirtilmiştir. Yine aynı şekilde I. Ek Protokolün 87. maddesinde komutanların görevlerini saymak yoluyla çatışma zamanlarında ihlalleri engelleme görevini tarafların belirlediği yetkili komutanlara verilmiştir. Komutanlar, Sözleşmelerin ve Protokol'un ihlallerinin önüne geçmeye çalışmak ve ihlal olduğu zaman, bunu yetkili uzmanlara bildirmek zorundadırlar.

Silahlı çatışmalarda meydana gelecek olaylar sivillerin yaşam hakkı başta olmak üzere işkence, kötü muamele edilmeme ve yargılama güvencelerinden yararlanma haklarını ihlal edebilir. Bu ihlallerin önüne geçmek için insancıl hukuk bazı düzenlemeler getirmeye çalışmaktadır. Ağır ihlaller konusunda asıl düzenleme ağır ihlalleri düzenleyen Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi'nin 147. maddesidir. 147. maddedeki düzenlemede *“...kasden adam öldürmek, biyolojik tecrübeler de dahil olmak üzere işkence ve gayriinsani muameleler, kasden azap vermek veya beden bütünlüğünü veya sıhhati vahim surette ihlâl etmek, gayri kanuni tehcir veya nakil, gayrikanuni tevkif, himaye gören bir şahsı düşman devletin silahlı kuvvetlerinde hizmet görmeye mecbur etmek veya işbu sözleşme hükümleri mucibince nizamden ve bitarafane muhakeme edilmek hakkından mahrum eylemek...”* denilerek ağır ihlallerin hangi hallerde gerçekleşeceği tahdidi olarak sayılmıştır. Bunlardan önceliği yaşamsal değerde olan *“yaşam hakkı”*, *“işkence ve kötü muamele yasağı”* ve *“yargılama güvenceleri”* haklarına değinmek konunun daha iyi anlaşılması açısından önemlidir.

1. Yaşam Hakkı

Diğer tüm hak ve özgürlüklerin ön koşulu olan yaşam hakkı, anayasal düzenlemeler gibi uluslararası insan hakları hukukuna ilişkin metinlerin de esas noktasını oluşturmaktadır³⁶⁷. İnsancıl hukuk bu korumayı sadece siviller ve çatışma dışı kalan kişilerden oluşan bir grup için öngörerek uluslararası insan hakları hukukundan ayırır. Üstelik bu gruba sağlanan korumanın da ne denli mutlak olduğu tartışmaya açıktır. Çatışmanın etkileri sonucu meydana gelen sivil kayıplar orantılı olduğu müddetçe insancıl hukuk tarafından hukuken kabul edilebilir sayılmaktadır³⁶⁸. Belli bir orantılılık göz önünde bulundurulduğunda sivil kayıplar makul olarak nitelendirilebiliyorsa insancıl hukuk ihlal edilmemiş olabilmektedir. İnsancıl hukukta savaşın savaşıma katılması, kuvvet kullanması ve düşman savaşı öldürmesi hukuka uygundur yani düşman askerinin hedef alınarak öldürülmesi bu bağlamdaysa yaşam hakkının ihlalini oluşturmayacaktır. Zaten silahlı çatışmanın da temelinde bu mantık yatmaktadır. Sonuç olarak insancıl hukuk yaşam hakkını ihlali yasaklamamakla birlikte sınırlandırır. Ama burada unutulmaması gereken durumsa insancıl hukuk tarafından korunan kişilerin öldürülmesi Cenevre Sözleşmeleri'nin ağır ihlali olarak kabul edilmiştir.

2. İşkence ve Kötü Muamele Yasağı

Uluslararası Hukukta bir “*ius cogens*” olarak kabul edilen işkence ve kötü muamele yasağı evrensel ve bölgesel pek çok insan hakları sözleşmesinde yer

³⁶⁷ Öktem, a.g.e. s. 270'den, Karakaş, Işıl, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yaşam Hakkı:’ Mc Cann’dan ‘Kaya’ ve ötesine” **GalÜHFD**, Yıl 1, Sayı 1, 2002 (Prof. Dr. Kemal Oğuzman’a Armağan), s. 58

³⁶⁸ Batur Yamaner, a.g.e. s. 100

almaktadır. İnsancıl hukuk bağlamında ise Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi'nin 32. maddesinde düzenlenmiştir. 32. maddenin içeriğindeyse; “...şahısların bedeni ıstıraplarını veya imhalarını mucip olacak her türlü tedbirden kendilerini sarahaten menederler. Bu memnuniyet yalnız cinayeti, işkenceyi, bedeni cezaları, tatili uzuv ve himaye gören bir şahsın tıbbi tedavisinin icap ettirmedeği tıbbi veya ilmî tecrübeler tabi tutulmasını değil, aynı zamanda mülki veya askerî memurların eseri olsun, diğeri bilcümle fena muameleleride isdihdaf eder.” denilerek işkence ve kötü muamelenin sınırları açıkça çizilmiştir. Söz konusu maddede düzenlenen işkence yasağı mutlaktır. İşkencenin her türü bu yasak kapsamında değerlendirilmelidir. Bir diğer önemli husus işkence sonucu vücut bütünlüğünün zarar görmesi de gerekmemektedir. Önemli olan vücutta yarattığı iz vs. değil yapılan eylemin verdiği acıdır. Cinayet gibi işkence de 147. madde bağlamında Sözleşmeler'in ağır ihlali olarak değerlendirilmektedir. Bunların yanında Cenevre Sözleşmelerinin ortak 3. maddesi ve Cenevre Sözleşmelerine Ek 1 numaralı Protokol'ün 31. ve 75. maddeleri de işkence yasağına değinmektedir. Söz konusu 31. Maddede; “Himaye gören şahıslara karşı, bilhassa kendilerinden veya başkalarından malûmat almak için; maddî veya manevî hiçbir cebir kullanılamaz.”denilerek bilgi alma amaçlı da olsa şiddet uygulanamayacağını belirtmiştir. 75. maddedeysse sivil ya da askeri görevlilerinin cinayet, işkence, bedensel ceza gibi yöntemlerle kişilerin yaşamına, sağlığına, vücut bütünlüğüne saldırıda bulunması durumunda devletin sorumluluğunun söz konusu olacağını belirtmektedir³⁶⁹. Bu düzenlemelerden de anlaşılacağı üzere işkence yasağı mutlak

³⁶⁹ Batur Yamaner, a.g.e., s 106-117

nitelikte ve olağanüstü hallerde dahi istisnai hüküm getirilemeyecek hak ve özgürlükler çekirdeğine dahildir³⁷⁰.

3. Yargılama Güvenceleri

Yargılama güvenceleri bireylere sağlanan temel haklar açısından önem arz etmektedir. Bireyin yararlandığı yargılama güvencelerinin amacı hem bireyin kendisini gerektiği gibi savunamadan mahkum edilmesini engellemek, hem de bireyin kendisine ciddi şekilde zarar verebilecek ya da güvenliğini tehlikeye sokacak önlemlere karşı çıkabilmesini sağlamaktır³⁷¹.

İnsancıl hukuk bağlamında 1. Ek Protokol'ün "Temel Güvenceler" başlığının altında bulunan 75. maddesinde yargılama güvencelerine yer verilmiştir. Yukarıda da kısaca değinilen 75. maddenin 3. bendine göre silahlı çatışma ile ilgili olarak tutulan, tutuklanan ya da enterne edilen herkes gecikmeksizin anladığı bir dilde kendisine karşı alınan önlemlerin nedenlerinden haberdar edilecektir. Ceza kanununa ilişkin bir ihlalden dolayı tutulma ya da tutukluluk hali hariç, bu kişi mümkün olan en kısa zamanda, her halükarda, tutukluluğunu ya da enterne edilmesini haklı gösteren şartlar ortadan kalkar kalkmaz serbest bırakılacaktır. Yargılama güvencesiyle ilgili daha kapsamlı olarak aynı sözleşmenin 75. Maddenin 4. fıkrasındaki düzenleme adil yargılanma hakkı açısından önemlidir. Söz konusu fıkrada; *"Usule uygun yargı prosedürlerinin genel olarak kabul edilen ilkelerini benimsemiş usule uygun olarak kurulan tarafsız bir mahkemenin beyan ettiği yargıya dayalı olmadığı sürece, silahlı çatışmayla ilgili ağır suçlardan suçlu bulunan kişilere hiç bir hüküm verilemez ve*

³⁷⁰ Öktem, a.g.e., s. 288

³⁷¹ Batur Yamaner, a.g.e. s. 125

ceza uygulanamaz...”denilerek adil yargılanma hakkının sert çekirdeği güvence altına alınmaya çalışılmıştır. Bu maddede daha elverişli başka statüden yararlanmayan kişiler için asgari güvenceler garanti altına alınmıştır³⁷².

F. Sivil Statünün Sağladığı Korumanın Kaybedilmesi

İnsancıl hukuk siviller sivil statüsündeyken ayrıcalıklı bir konum oluşturmakta ve bu ayrıcalıklı konumun devam edebilmesi için sivillere bazı yükümlülükler getirmektedir. Bu yükümlülüklerin belirlenmesi ortaya çıkacak sorunla birlikte sivil statünün sağladığı korumanın kaybedilip kaybedilmemesi açısından önem arz etmektedir. Sivil statünün kaybedilmesi durumlarına sözleşmeler kapsamında bakmak gerekmektedir.

1. Mutlak Kayıp-Düşmanca Eyleme Doğrudan Katılma

Sivillerin sivil statüsünün ayrıcalıklarından yararlanabilmeleri için çatışmalara hiçbir şekilde doğrudan katılmama yükümlülükleri vardır. Eğer bu yükümlülüklerini yerine getirmezlerse sivil statünün sağladığı korumayı kaybedecekleri gibi savaştan olmadıklarından savaş esiri statüsünün korumasından da yararlanamayacaklardır. Söz konusu durumda önemli olan unsurlar “*doğrudan katılmama*” ve “*düşmanca eylem*” kavramlarıdır. Düşmanca eylem kavramının ne olup ne olmadığı konusuysa tartışmalı bir kavramdır. (Örn. Silah taşıyan kamyon sürücüsü vb.) Bu kavram sözleşmelerde çokça kullanılmakla birlikte tam olarak bir

³⁷² Öktem, a.g.e. s. 353

tanımı yapılmamıştır. Yine aynı şekilde doğrudan katılma kavramının çeşitli yorumları yapılmışsa bile tam bir fikir birliğine varılamamıştır³⁷³.

2. Kısmen Mahrumiyet-Milli ve Askeri Güvenliğe Zarar Verici Eylemler

Bu ayrımın doğmasında ajanların ve sabotajcılarının statüsünün bazı şartlarda değişmesi gerektiği düşüncesi yol açmıştır. Bu durum göz önünde tutularak yapılan düzenlemeyle Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşme'nin 5. maddesi bazı hallerde kısıtlamaya izin vermiştir. Bu düzenleme, çatışmanın taraflarından birinin toprağı üzerinde sözleşmeyle korunan kişinin devletin güvenliğine karşı bir eyleme giriştiğine ya da girişeceğine ilişkin meşru bir şüphenin varlığı durumunda bazı hakların kullanılmasının askıya alınmasına ilişkindir. Buradaki çekince devletlerin bu maddeyi kullanarak şüphelileri tüm haklarından mahrum edebilecekleri yönündedir. Çünkü madde içeriğinde bulunan “*meşru bir şüphenin varlığı*” tabiri subjektif bir değerlendirmeye kapı açabilmektedir. Fakat bu durumla ilgili genel kanı 50 yıllık gelişme süreci sonunda 5. madde kapsamına giren sivil, durumu ne olursa olsun habeas corpus (tutuklamanın yasallığının yargıç kararına bağlanması) haklarından yararlanabileceği yönündedir³⁷⁴.

3. Olası Zararlar

Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi'nde sivil unsurun herhangi bir zararlı eylemde bulunmamış olsa dahi bazı haklarının

³⁷³ Batur Yamaner, a.g.e. s. 63-70

³⁷⁴ Batur Yamaner, a.g.e, s. 71-72

kısıtlanmasına izin vermektedir. Bu durumu iki sözleşme maddesiyle örneklendirecek olursak;

- Söz konusu sözleşmenin 35. maddesinin birinci fıkrasında, *“Himaye gören bir şahıs, bir ihtilâfin bidayetinde veya devamı esasında bulunduğu toprağı terk etmek isterse devletin millî menfaatlerine mugayir olmadığı takdirde mezkûr şahsın bunu yapmaya hakkı olacaktır.”* demektedir. Burada korunan tüm yabancıların çatışmaya taraf olan bir ülkenin topraklarını terk etme hakkına ilişkin bir düzenleme getirmekle birlikte bir de buna sınırlama getirmektedir.
- Söz konusu sözleşmenin 42. maddesindeyse, *Himaye gören şahısların enterne edilmeleri veya mecburi ikâmete tabi tutulmaları ancak hükmü altında buldukları devletin emniyeti, katiyyen zaruri kıldığı takdirde emrolunabilir.”* denilerek yine bazı hakların mutlak olarak gerekli görüldüğünde kısıtlanabileceğini belirtmektedir.

Belirtildiği üzere Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi'nin muhtelif maddelerinde sivillerin statüsünün hangi hallerde ve nasıl sınırlandırılacağı belirtilmiştir. Bu maddeleri sivil statüden yararlanma aleyhine değil lehine genişleterek yorumlamak yerinde olacaktır.

SONUÇ

Hugo Grotius'un "*Savaş ve Barış Hukuku*" eserinin önsözünün 28. kısmında "*Hristiyanlık dünyasının her yanında, savaşla ilgili öyle delicesine bir başıboşluk görmekteyim ki, bundan en barbar halklar bile utanç duyarlardı. Hiçbir neden olmaksızın, ya da incir çekirdeği bile doldurmaz nedenlerle savaşa atılanlar görülmektedir; bir kez ele silah alınca da, Tanrı ya da insan yapısı her türlü hukuk ayaklar altında çiğnenmektedir. Sanki, bir genel buyrukla, artık ölçüsüzcesine, her türlü suç işlemeye izin verilmiş gibi.*"³⁷⁵ diyerek belirttiği durum günümüzde de hala belli coğrafi bölgelerde geçerliliğini korumaktadır. Savaş ortamında devletler kendilerini korumak için ne gerekiyorsa bu gerekliliğin fazlasını yapmaktadırlar. Bu deneyim tarihte savaşta ahlakın ve hukukun ortadan kalkmasına neden olmuştur. Bunu "*inter arma silent leges*" deyişi anlatmaktadır³⁷⁶. Grotius ise bu düşüncüyü eleştirir ve bu durumun tam tersine, adaletin baskısı dışında savaşa girilmemesi gerektiğini, kaçınılmaz olarak girilmesi durumundaysa kanun ve inanç sınırları içinde savaşın sürdürülmesinin gerektiğini savunur³⁷⁷. Grotius'un bu düşüncelerini günümüzde de paylaşmak mümkündür. Fakat günümüzde ortaya çıkan kuvvet kullanımını tekeline alan uluslararası örgütlenmeler ve onu yönlendiren başat güçler amaçlarına ulaşmak için çıkarları doğrultusunda sınırları dışında barbarlara, sınırları içindeyse asilere karşı haklı savaşlar yürütmek için gereken kuvvetle donatılmış

³⁷⁵ Grotius, a.g.e., s. 11

³⁷⁶ Walzer, a.g.e., s. 23

³⁷⁷ Yıldırım Torun, a.g.e., s. 80.

gözükmektedirler³⁷⁸. Bu durumsa her silahlı çatışmaya büyük bir şüpheyile yaklaşmak gerekliliğini beraberinde getirmektedir.

İlk olarak Antik Çağ'da ortaya çıkan, dördüncü ve beşinci yüzyıllarda doğal hukuk bağlamında şekillenmeye başlayan Haklı Savaş düşüncesi, Modern dönemle birlikte pozitif hukukun düzenlediği alana dahil olmaya başlamıştır. Klasik anlamda Haklı savaş düşüncesi önemini yitirmiş görünmektedir. Çünkü günümüzde hukuksal olarak devletlere kuvvet kullanma bağlamında sadece “meşru müdafaa” yetkisi tanınmaktadır. Yukarıda da değinildiği gibi BM Andlaşması'nın 2/4. maddesi gereği devletlerin münferiden kuvvet kullanmaları yasaklanmıştır. Ancak bu maddenin varlığına rağmen ABD'nin bazı müdahaleleri ve kuvvet kullanımını yasaklayan maddenin istisnaları kuvvet kullanmaya haiz uluslararası örgütlerin insancıl müdahaleleri Haklı Savaş düşüncesinin modern dönemde yeniden gündeme gelmesini sağlamıştır. Haklı Savaş düşüncesinin hem “ius ad bellum”, hem de “ius in bello” boyutlarının söz konusu müdahalelerde tekrar tartışmaya açılması da göstermektedir ki mevcut pozitif hukuk düzenlemeleri yetersizdir.

Günümüzde de görülmektedir ki ilkçağlardan bu zamana kadar savaşın doğası değişmemektedir. Fakat kapsamı ve etkilediği alan genişleyerek insanların hayatına etki etmektedir. Savaş hakkında düşünme pratikleri ve bunun pozitif hukuka yansımaları olarak Haklı Savaş günümüzde de büyük önem taşımaktadır. Fakat bu kazanımlar bazı gerçeklerin gölgesinde kalmaktadır. Bu gerçeklik algılanmadan ve bu gerçekliğin beslediği kuvvet kullanımlarının önüne geçmeden savaşın sınırlanması pek mümkün görünmemektedir. Gerek ABD gerekse uluslararası

³⁷⁸ M. Hardt, A. Negri, **İmparatorluk**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 6. Basım, 2008,s. 35

Augustine Haklı Savaş düşüncesini kullanarak, din ile hiç uyuşmayacağı düşünülen savaşmayı bir nevi düşünce ameliyatıyla uyumlaştırmıştır. Söz konusu doku uyuşması durumu o dönemde hem Roma'nın hem Hristiyanlığın ihtiyacı olan bütünleşmeyi sağlamıştır ve bu bütünleşmenin aracı olarak "*İncil*" kullanılmıştır. Günümüzde de benzer olarak yapılan düşünce ameliyatları sonucu savaşın hiç uzlaşmaz görüldüğü özgürlükler (insan hakları, demokrasi vb. değerler) ile uzlaştırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu durum bugün de hem başat güçlerin hem de savaş ekonomisinden beslenen güçlü uluslararası şirketlerin yararına bir durum yaratmaktadır. Böylelikle ekonomik güç ile politik gücü bütünleştiren bir mekanizma ortaya çıkmaktadır³⁸¹. Günümüzde ise bu bütünleşmeyi sağlamak için İncil yerine "*küresel terör*" ve "*insani müdahale*" gibi kavramlar kullanılmaktadır. Şüphesiz ki küresel terör ve insani müdahale kavramları uluslararası toplumun güvenliği ve barışı için önemlidir. Ancak Haklı Savaş düşüncesinin ortaya çıkışından çok gerçek anlamda kazanımlarını algılamak ve bu yönde uluslararası örgütlerin pozitif hukuk düzenlemeleri yapması gerekmektedir. Yukarıda bahsedilen İnsancıl Hukuk kavramları ve uygulamaları gerçek anlamda özümsemeli ve uygulanmalıdır. Aksi takdirde bu kavramların içeriğini boşaltmak yapılan müdahaleleri hukuken meşrulaştırmaktan başka bir anlam taşımayacaktır ve yüzlerce yıllık birikimi göz ardı etmek anlamına gelecektir.

Sonuç olarak Haklı Savaş düşüncesinin tüm kazanımları masum insanların karşısına çıkan devasa mekanizmalar tarafından öğütülmesini engellemek için kullanılmalıdır. Çünkü masum insanların silahlı çatışmaların doğurduğu zararlardan korunmasının temelinde insan onurunun korunması gereken bir değer olduğu düşüncesi yatmaktadır. Bu düşünce yüzyıllar içinde oluşmuş evrensel bir birikimdir.

³⁸¹ Hardt; Negri, a.g.e, s. 33

Bu düşünceyi ve birikimi yerle bir etme amacı güden tüm eylemler, savaşlar ve silahlı çatışmalar bu düşünceyi zayıflatmak yerine daha da güçlendirmiştir ve güçlendirmelidir. Yukarıda tarihsel süreci verilen bu düşüncenin ve birikimin pozitif hukuk kuralları tarafından korunması yoluna gidilmeye çalışılmıştır. Bu kurallar bütünü günümüz açısından yeterli değildir ve her gün meydana gelen olaylara göre güncellenme ihtiyacı içindedir. İnsancıl hukuk gerçekleşen acı deneyimler sonrasında bu deneyimlere göre şekil almış ve sonrasında tekrar bu acı deneyimlerin yaşanmaması için yeni düzenlemeler yapma yoluna gitmiştir. Fakat bu pozitif hukuk düzenlemeleri ya yeterli değildir ya da yeteri kadar etkin değildir. Bu bağlamda hukuki pozitivizmin iki temel iddiası olan tamlık ve tutarlılıktan³⁸² uzak oldukları açıkça ortadadır. Uluslararası örgütler pozitif hukuk kuralları yoluyla yeni şartlara ve olaylara göre kendini geliştirmeli ve insani acıların yaşanmaması için önlem almalıdır. Uluslararası pozitif hukuk kurallarının yetersiz kaldığı durumlarda da doğal hukuktan temelini alan Haklı Savaş düşüncesine başvurulmalı ve hukuki boşluklar savaşın etkilerini en aza indirecek şekilde yorumlanarak doldurulmalıdır. Tabi ki bu hukuki boşluklar bilerek doldurulmuyor ve bu eksikler nedeniyle müdahale süreçleri başat güçlerin istediği şekilde etkili kılınıyorsa³⁸³ yapılacak tek şey bu mantığın değiştirilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Unutulmamalıdır ki savaş hakkındaki tüm kısıtlamalar ve yasaklamalar barışa giden yolda ilk adımları teşkil etmektedir.

³⁸² Keyman, a.g.e., s. 206-208

³⁸³ Hardt; Negri, a.g.e., s. 29.

ÖZET

Savaşlar dünya tarihinde büyük değişimlerin ve dönüşümlerin temelinde yatan faktörlerin başında gelmektedir. İnsanlık tarihini bu kadar etkileyen başka bir faktör bulmak güçtür. İnsanlık bilinen tarihinin yaklaşık yüzde doksanını savaşarak geçirmiştir. Medeniyetin gelişmesiyle birlikte savaşların sayısının ve yıkıcılığının azalması beklenirken, medeniyet geliştikçe savaşlar daha yıkıcı daha yaygın hale gelmiştir. Böylelikle savaş, tarihin olağan ve düzenli bir deneyimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Haklı Savaş düşüncesi Batı kültürünün bir ürünüdür. Haklı Savaş düşüncesi doğal hukuk temelli olarak ortaya çıkmış ve savaşın sınırlanması için felsefi görüş ve pratiklere dayalı bir düşünce sistemi geliştirmiştir. Haklı Savaş düşüncesine göre savaşın *ius ad bellum* ve *ius in bello* boyutlarında bazı ilkeler belirlenebilir ve bu ilkelere savaşı taraflar uymalıdır. Bu ilkeler arasında savaşın haklı bir nedene dayanması, savaşın meşru bir otorite tarafından gerçekleştirilmesi, meşru bir amaç uğruna savaşılanması, savaşa son çare olarak başvurulması, savaşın başarı ihtimalini içermesi, savaş sırasında masumlara dokunulmaması ve savaş sırasında orantılı güç kullanımı gibi ilkeler bulunmaktadır. Söz konusu ilkeler yoruma açık olmakla birlikte uluslararası pozitif hukuk düzenlemelerinin temellerini teşkil etmektedirler. Fakat yoruma açık ilkeler olmaları uygulama açısından problemler doğurmaktadır.

Haklı Savaş düşüncesinde ortaya çıkan savaşı sınırlandırma düşüncesinin ve savaşın *ius in bello* boyutunun pozitif hukuka yansması olarak İnsancıl Hukuk ortaya çıkmıştır. İnsancıl Hukuk'un amacı çatışmada herhangi bir nedenle yer almayan veya alamayan, sivil örneğinde görüldüğü üzere çatışmadan zarar görme

potansiyeli bulunanları çatışmanın verdiği veya verebileceği zararlardan olanaklı olduğu ölçüde uzak tutmak veya zararları en aza indirebilmektir. Bugün savaşların, silahlı çatışmaların, terör eylemlerinin ve müdahalelerin en çok etkilediği kesim masum sivillerdir. II. Dünya Savaşı sonrasında meydana gelen çatışmalarda ölenlerin yüzde sekseni sivil nüfustur. Bu durum da göstermektedir ki en masum ama en çok zarar gören kesim olan sivilleri daha iyi korumak gerekmektedir.

Uluslararası toplum sivilleri korumak için yeni yöntemler bulmalı ve yeni düzenlemeler yapmalıdır. Haklı Savaş düşüncesi ve pratikleri bu yeni düzenlemelere temel teşkil edebilecek birikime sahiptir. Ancak tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan Haklı Savaş düşüncesinin teorik kaynaklığını yaptığı uluslararası pozitif hukuk düzenlemeleri uygulamada farklı amaçlara hizmet etme açısından fazlasıyla geniş yorumlanmaktadır. Uluslararası örgütlerin benzer olaylara farklı yaklaşması ve farklı şekilde müdahale etmesi kaynağını savaşların sınırlandırılması amacından alan uluslararası pozitif hukuk kurallarının kuvvet kullanımını sınırlamak yerine meşrulaştırmak amacıyla kullanıldığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Söz konusu durum devletlerin egemenlik haklarının ihlalini de gündeme getirmektedir. Bu durumun önüne geçmek için ilgili uluslararası pozitif hukuk kuralları dar ve yeni müdahale yöntemlerine yol açmayacak şekilde yorumlanmalıdır. Haklı Savaş düşüncesi kuvvet kullanımı için meşruiyet yaratacak bir araç olarak görülmemeli, kuvvet kullanımını sınırlandırmak için bir araç olarak görülmelidir.

SUMMARY

Wars have always been the main factor laying beneath the fundamental changes and transformations during world history. It is hard to find such a main reason that has affected history of civilization. Manhood has spent almost ninety percent of his known history with fighting. As civilizations developed wars became more destructive and common instead of decreasing and derogatory. By this way wars have become usual and regular cases of history.

“Just War” concept is a performance of West World. It was first based on natural law and it evolved an ideal system that is based on philosophical thoughts and practice to restrict the limits of wars. According to the just war doctrine, some principles can be designated under the dimensions of “ius ad bellum” and “ius in bello”. And battling parts are expected to obey these rules. These rules can be classified as war based on a just cause, decided by a right authority, began in the name of a right intention, applied as a last resort, implied probability of success, regarding immunity of civilian and using proportional means. Besides being susceptible of different interpretations, the said principles are serving as the bases of positive law regulations. However being susceptible of different interpretations is causing problems in practice.

Humanitarian Law is arisen from the aim of limiting the wars in just war doctrine and the reflection of ius in bello principle on positive law. The main target of humanitarian law is to protect the ones who does not or can not take place in wars, the ones who have the possibility to face with the damages of wars as we see in the example of civilians, to keep them away from the damages or to lessen the damages

as much as we can. Today innocent civilians are the most effected ones from the wars, armed conflict, terrorist attacks and intervention. The percentage of death of civilians in armed conflict after Secon World War is %80. This number shows that it is vital to protect the innocent but most affected civilian much more beter.

International community needs to recall fresh methods and contitue new regulations. The thought and pratics of just war has enough conglomeration to serve as a basis to these regulations. However the regulations of international positive law rules which are the theoretical resource for just war are interpreted highly wide to serve other aims in practical usage. Different approaches and interferences to similar events of international organisations show that thee positive law rules growing out of the aim to limit the wars, are used to legitimize to use of force instead of restricting it. Foregoing situation brings up the breach of sovereignty of states. To block this violation, international positive law rules should be interpreted strictly and closy to new interferences. Just war thought should not be seen as a tool to legitimize the use of force but a tool to limit it.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali; KÖKER Levent, İmparatorluktan Tanrı Devletine, İmge Kitabevi, 7 Baskı, Ankara, Mayıs 2011

ALATLI, Alev, Batı'ya Yön Veren Metinler, cilt I, İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı, Kapadokya Meslek Yüksekokulu, Ekim 2010

ARCHER, Christon; R. FERRİS,John; H. HERWİG,Holger; H.E. TRAVERS, Timothy, Dünya Savaş Tarihi, çev. Cem Demirkan, Tümzamanlar Yayıncılık İstanbul, 2006

BELLAMY, Alex J., Just Wars, From Cicero to Iraq, Polity Press, Cambridge, 2006

BYERS, Michael, Soykırımdan Son Kırırma-Savaş Hukuku, Detay Yayıncılık, İstanbul, 2007

CHOMSKY, Noam, Müdahaleler, çev. Taylan Doğan, Nuri Ersoy, bgst Yayınları, İstanbul, 2008

CHOMSKY, Noam, Yeni Askeri Hümanizm, Pınar Yayınları, İstanbul, 2002

CLAUSEWİTZ, Carl Von, Savaş Üzerine, Doruk Yayıncılık, İstanbul,Mart 2011

ÇEÇEN, Anıl, İnsan Hakları, Savaş Yayınları, Ankara, Ekim 2000

ÇEÇEN,Anıl, Adalet Kavramı, Turhan Kitabevi, 3. Basım, Ankara, 2003

ÇOTUKSÖKEN, Betül, İnsan Hakları ve Felsefe, Papatya Yayıncılık, İstanbul, 2010

DİL DERNEĞİ, Türkçe Sözlük,, 2. Baskı Ankara 2005

DİNSTEİN, Yoram, War, Agression and Self Defence, Cambridge University Press, Cambridge, 1994

ESLEN, Nejat, Tarih Boyu Savaş ve Strateji, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Ağustos 2009

FREEMAN, Michael, İnsan Hakları, Disiplinlerarası Bir Yaklaşım, Birleşik Yayınevi, Ankara, Ekim 2008

GROTIUS, Hugo, Savaş ve Barış Hukuku, çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1967

GURİZ, Adnan, Hukuk Felsefesi, 6. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003

GUTHRIE, Charles; QUINLAND, Michael, Just War-The just war tradition:Ethics in modern warfare, Bloomsbury Publishing, Londra, 2007

GÜNDÜZ, Aslan, Milletlerarası Hukuk- Temel Belgeler, Örnek Kararlar, Beta Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, Kasım 2003

HABERMAS, Jürgen, “öteki” olmak, “öteki”yle yaşamak, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, Şubat 2010

HARDT,M.; NEGRİ.A., İmparatorluk, Ayrıntı Yayınları, 6. Basım, İstanbul, 2008

HART, B.H. Liddell, Strateji-dolaylı tutum, Doruk Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2003

HEYWOOD, Andrew, Siyaset, der.: Buğra Kalkan, Adres Yayınları, Ankara, Ekim 2007

İSKİT, Temel, Diplomasi Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması, İstanbul Bilgi
KARADENİZ ÇELEBİCAN, Özcan, Roma Hukuku, Yetkin Kitabevi, 9. Baskı,
Ankara, 2004

Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Mart 2007

KEANE John, Şiddetin Uzun Yüzyılı, Çev: Bülent Peker, Dost Kitabevi Yayınları,
Ankara, Aralık 1998

KEYMAN, Selahattin, Hukuka Giriş, Ankara, Yetkin Yayınları, 4. Baskı, 2010

KIŞLALI, Ahmet Taner, Siyasal Sistemler-Siyasal Çatışma ve Uzlaşma, Ankara,
İmge Kitabevi, 8.baskı, Ekim 2010

KUÇURADI, İonna (der.), Barışın Felsefesi-200. Ölüm Yıldönümünde Kant,
Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2006

MACHIAVELLİ, Niccolo, Prens, çev. Kemal Atakay, Can Sanat Yayınları, 4. Baskı,
İstanbul, Mart 2011

MUMCU, Ahmet; KÜZECİ Elif, İnsan Hakları&Kamu Özgürlükleri, Savaş
Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2003

NOTH, Albrecht, Müslümanlıkta ve Hristiyanlıkta Kutsal Savaş ve Mücadele, çev.
İhsan Çatay, Özne Yayınları, İstanbul 1999

ÖKTEM, A. Emre, Terörizm, İnsancıl Hukuk ve İnsan Hakları, Derin Yayınları,
İstanbul, 2007

ÖKTEM, Niyazi; TÜRKBAĞ, Ahmet Ulvi, Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet,
Der Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2009

PAZARCI, Hüseyin, Uluslararası Hukuk, Turhan Kitabevi, 3. Bası, Ankara,2005

PUGLIATTI, Paola, Shakespeare and the Just War Tradition, Farnham, Ashgate Publishing, 2010

RAWLS, John, Halkların Yasası, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, Aralık 2006

REICHBERG, Gregory.M.; SYSE, Henrik; BEGBY, Endre, The Ethics of War,, Blackwell Publishing, Oxford UK, 2006

SANDER, Oral, Siyasi Tarih-İlkçağlardan 1918'e, İmge Kitabevi, 12. Baskı, Ankara, Aralık 2003

SANDER, Oral, Siyasi Tarih 1918-1994, İmge Kitabevi, 12. Baskı, Ankara, Mart 2004

SCAHILL Jeremy, Blackwater, April Yayıncılık, Ankara, Ağustos 2010

SEZAL, İhsan (der.), Sosyolojiye Giriş, Martı Yayınevi, Ankara, 2002

STEVENSON, Leslie, Yedi İnsan Doğası Kuramı, Çev. Necla Arat, Say Yayınları, İstanbul, 2005

SUNAY, Reyhan, Tartışılan Egemenlik, Yetkin Yayınları, Ankara, 2007

TAŞDEMİR, Fatma, Uluslararası Nitelikte Olmayan Silahlı Çatışmalar Hukuku, Adalet Yayınevi, Ankara, Ocak 2009

TOLSTOY, Lev Nikolayeviç, Savaş ve Askerlik Üzerine, Epos Yayınları, Ankara, Ekim 2009

TORUN, Yıldırım, Hugo Grotius'un Hukuk ve Siyaset Felsefesi, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005

TUNA Gülgün, Yeni Güvenlik, Nobel Yayın Dağıtım, 2. Basım, Ankara, 2003

TÜTÜNCÜ, Ayşe Nur İnsancıl Hukuka Giriş, Beta Basım, İstanbul, Mart 2006

VEYSAL, Çetin, Savaşın Felsefesi, Etik Yayınları, İstanbul, Ekim 2006

YALÇINKAYA, Haldun (der.), Savaş-Farklı Disiplinlerde Yeni Yaklaşımlar, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2010

YALÇINKAYA, Haldun, Savaş, Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı, İmge Kitabevi, Ankara, Ocak 2008

YALVAÇ, Faruk, Hegel'in Uluslar arası İlişkiler Kuramı: Dünya Tini, Devlet ve Savaş, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008

YAMANER, Melike Batur, Silahlı Çatışmalarda Sivillerin Korunması, Arıkan Kitap, İstanbul, 2007

YILMAZ, Esat Mahmut, Uluslararası Hukukta Saldırı Suçu, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 2011

WALZER, Michael, Haklı Savaş Haksız Savaş, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2010

MAKALELER

ALTIPARMAK, Kerem, “Kronik- Irak'tan Guantanamo'ya Savaş Esirleri”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 58-2

ARSAVA, A. Fusun, “*Egemenlik ve Koruma Sorumluluğu*”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. xv,y. 2011, sayı.1

ASGAROV, Hafiz, “*Uluslararası Hukukta İnsancıl Müdahale*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2008

ASLAN, M. Yasin“*Savaş Hukukunun Temel Prensipleri*”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, sayı: 79, 2008, s. 236

BAĞCE, Emre, “*Küresel Savaşların Eşiğinde Kant ve Hegel’i Yeniden Okumak: Sürekli Barış için Savaş Gerekli mi?*”, Doğu- Batı, Cilt 6, No 24, 2003

ÇELEBİ, Aykut, “*Toplum ve Siyaset*”, Sosyolojiye Giriş, der: İhsan Sezal, Ankara, Martı Yayınevi, 2002

ÇELİK, Mazlum, “*Savaş ve Ekonomi*”, Savaş-Farklı Disiplinlerde Yeni Yaklaşımlar, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2010

ERCİL, Yavuz, “*Düşünceden Hayatın İçine Kültürel Olgu Olarak Savaş*”, Savaş-Farklı Disiplinlerde Yeni Yaklaşımlar, der.: Haldun Yalçınkaya, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2010

ERDEMLİ, Atilla, “*Savaş ve Aydınlanma*”, Felsefelogos Dergisi, yıl:2, sayı:8, Ekim 1999

EREKER, Fulya A, “*İlkçağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı*”, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 1, Sayı 3, Güz 2004

HOCAOĞLU, Durmuş, “*Savaş ve Barış Üzerine*”, Köprü, Sayı: 83, İstanbul, Yaz 2003

KARACAOĞLU, Emine, İnsan Hakları Yıllığı, “*Uluslararası İnsancıl Hukuk ve Uluslararası Kızılhaç-Kızılay Hareketi*”; C.16, TODAİ-İHADİM, 1994

KÖYBAŞI, Serkan, “*Uluslararası Hukukta Canlı Kalkan Kavramı*”, Erdoğan Teziç’e Armağan, Galatasaray Üniversitesi Yayınları Armağan Serisi No: 5, İstanbul, 2007

LUBAN, David, “*Just War and Human Rights*”, Princeton University Press, Philosophy&Public Affairs, vol. 9, sayı. 2., 1980

ÖZSOY, Şule, “*İnsancıl Hukukun Gelişimi*”, İnsan Hakları Yıllığı, TODAİE Cilt 19-20, 1997-1998

SARIBEYOĞLU, Meltem “*Kitle İmha Silahlarının Kullanımının Yasaklanmasına İlişkin Uluslararası Düzenlemeler*”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi, sayı:5, 3-5, 2004

TEPE, Harun “*Kant Etiği ve Barış Düşüncesi Etik Savaşları Önleyebilir mi?*”, Barışın Felsefesi-200. Ölüm Yıldönümünde Kant, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2006

İNTERNET BAĞLANTILARI

www.bbc.co.uk

www.constitution.org

www.unicankara.org.tr

www.kizilay.org.tr

www.resmigazete.gov.tr

www.politics.ankara.edu.tr

www.responsibilitytoprotect.org

www.usak.org

www.dha.com.tr

www.youtube.com

www.iticu.edu.tr

<http://www.todaie.gov.tr/>

GÖRSELLER

“The Fog of War-Eleven Lessons from the life of Robert S. McNamara”,

Yön.Errol Morris, Yapım ABD, 2004, 95 dak.